T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İLAHİYAT ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN KENZ-İ MAHFÎ RİSÂLESİ MUHTEVÂ VE TAHLÎLİ

YÜKSEK LİSANS

ENGİN SÖĞÜT

İSTANBUL-2007

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İLAHİYAT ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN KENZ-İ MAHFÎ RİSÂLESİ MUHTEVÂ VE TAHLÎLİ

YÜKSEK LİSANS

ENGİN SÖĞÜT

PROF. DR. HASAN KÂMİL YILMAZ

TEZ DANIŞMANI

İSTANBUL-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Temizliğe erme , saflaşma anlamına gelen Tasavvuf ; kişinin saflaşması , toplumun saflaşması ve üzerinde yaşanılan coğrafyanın saflaşıp temizlenmesini sağlamıştır. Bu temizlik derinliği de beraberinde getirmiştir.

Bilinenin aksine Anadolu'ya 1071'den önce mutasavvıflarla girilmiştir. Coğrafya fethe hazır hale getirilmiştir. Bu gelen dervişler de Orta Asya'da Ahmet Yesevî'nin rahle-i tedrîsinden geçmiş kişilerdi. Osmanlı'nın gittiği her yere önceden giden sûfîler o toprakların İslâm kültürüne hazırlanmasında önemli rol oynamışlardır. Ve bilinen Osmanlı coğrafyası dışında yaşamış bugün etkileri ortaya çıkan isimsiz Hak yolcuları…

Bir Rum diyarı olan Anadolu'nun Türk-İslâm kültürü potasında erimesi tasavvuf ortamı ve mutasavvıfların gayretleri ile olmuştur. Mevlâna , Yunus Emre , Hacı Bektâş Velî , Hacı Bayram Velî gibi zâtların münbit hale getirdiği ortamda sayısız Allah dostu Anadolu'nun köklerini en derinlere kadar indirerek nice ayrılık hareketlerine nice düşman saldırılarına bu bütünlüğü korumuşlardır. Önüne gelen her şeyi yakıp yıkan Moğol saldırılarının toprak üstünde bir şey bırakmadığı günlerin ardından daha gür yeşeren kökler tasavvufun semeresidir. "Biz bittik" , kültür adına sefilleştik" denilen bugünlerde bile tasavvuf uzantıları hayat tarzları sayesinde hala biz olarak kalmaya devam ediyoruz.

Toptancı anlayışların tükettiği insanî özelliklerin yeniden kazanılması adına , insanı kâinatın özü ve küçük kâinat gören tasavvufa ihtiyaç şiddetlidir. Batı dünyası bireyin kazanılmasının toplumun kazanılması anlamına geldiğini öğrenmiştir. Biz de Batıdan değil , kendi yaşanmış örneklerimizden hareketle tasavvufu günümüze ana hatlarla uygulamak zorundayız.

Günümüzün en önemli eğitim yöntemlerinden biri modellemedir. Başarıya ulaşmış bir örneği başka bir alana uygulamadır. Osmanlı başarıya ulaşmış bir modeldir. Bu modelin önemli bir parçası sivil bir inisiyatif olan tasavvufdur. Dünyanın Osmanlı'yı tüm kurumlarıyla modellediği günümüzde kendi mirasımıza sahip çıkmak en mühim görevimiz olsa gerek.

"Kenz-i Mahfî" Tasavvuf'un varlık anlayışını ortaya koyan temel hadîslerden birini şerheden önemli bir eserdir. Bu anlamda Osmanlı kültür zenginliğinin bir parçası olan bu eserin günümüze kazandırılması önem arzetmektedir. Bizde bu anlamda üzerimize düşen görevi azda olsa yerine getirmeye çalıştık

Kenz-i Mahfî metnini günümüz Türkçesi imlâsınca yazarken Ahmed Avni Konuk' un yayınlanmış eserlerinde gözetilen transkripsiyon prensiplerini kullandık.[1] Uzun heceler için uzatma işâreti anlamında (^) kullandık. Fakat (ق) ve (غ) harflerinin akabinde gelen uzun seslileri, söylenişleri dikkate alınarak (ā ve ū) gibi yatık çizgili harflerle gösterdik. Türkçe'de kullanılan pek çok kelimenin yazılışında geçen Arapça sâkin ayn harfi (ع) için ters apostrof (') sâkin hemze (أ) için ise düz apostrof (') işâretini kullandık. Müellif tarafından anlamları verilmeyen âyetler, hadîsler ve diğer Arapça-Farsça ifâdelerin orijinal metinlerini yazarak tercümelerini köşeli parantez [ ] içerisinde verdik. Sûre adı, sûre ve âyet numaralarını geçtikleri yere göre parantez ( ) içerisinde verdik. Ayrıca metin içinde geçen ve kaynağı bulunan hadislerin kaynaklarını göstererek farklılıklara dipnotlarda temâs ettik. Varak numaralarını köşeli parantez içinde belirttik. [1.b] gibi. Eserde geçen manzûmeleri kâfiyesine göre beyitler hâlinde ya da kıt'alar hâlinde yazdık. Metin üzerinde bizim bir tasarrufumuz olmadı, metne sâdık kalmaya özen gösterdik ve ne gördüysek onu yazdık.

Bu tezi hazırlama sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen v e çalışmamda bana yardımcı olan tez danışmanım çok kıymetli Prof. Dr. H.Kâmil Yılmaz hocama, en kalbî minnet ve şükranlarımı sunarım.

Engin SÖĞÜT

Güngören 2007

---

[1] Bu prensipler için bkz. Tahralı, Mustafa, "*Takdim*", Mesnevî-i Şerif Şerhi, İstanbul: 2004, c.I., s.25-26.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.s. : Aleyhi's-selâm

b. :İbn

bkz. : Bakınız

bsk. : Baskı

c. : Cilt

c.c. : Celle celâlühü

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi

haz. : Hazırlayan

hz. : Hazreti

İst. : İstanbul

ktp. : Kütüphâne

m. : Mîlâdî

İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

MÜİFV : Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı

neş. : Neşriyat

nr. : Numara

ö. : Ölümü

r.a. : Radıyallâhu anh

s. : Sayfa

sad. : Sâdeleştiren

s.a. : Sallallâhu aleyhi vesellem

trc. : Tercüme

thk. : Tahkik eden

vd. : Ve diğerleri

vr. : Varak

vs. : Vesâire

GİRİŞ

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYÂTI ve ESERLERİ

A. HAYÂTI

1063 Zülka'de ayı başlarında (1653 Eylül sonu) bir Pazar günü Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefât ettiği için "Bursevî", Aydos'da doğduğu için Aydosî, bir müddet Üsküdar'da ikāmet ettiği için Üsküdârî, tarîkatine nisbetle de Celvetî nisbeleriyle anılır. Babası tarafından seyyid olan İsmâil Hakkı, nesebinin nereye ulaştığı husûsunda mütereddid iken defâlarca Allah tarafından ehl-i beytten olduğunun müjdelendiğini söyler.[1] Kendisi yedi yaşında iken annesi vefat etmiştir. Annesinin vefâtından sonra ona, babaannesi bakmaya başladı.

İsmâil Hakkı'nın okuma yazmayı ve ilk tahsîlini kimden veya kimlerden aldığı tam olarak belli değildir. Çok küçük yaşta Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiştir. On bir yaşına kadar hat ile meşgul olmuş ve sarf ilmi gibi bâzı âlet ilimleriyle ilgili kitaplar okumuştur. Bu dönemdeki hocası ise Şeyh Ahmed Efendi'dir. Bu zât, Osman Fazlî Efendi'nin Aydos'tan Filibe'ye göçtükten sonra yerine gönderdiği halîfesidir.

Osman Fazlî Efendi'nin ilk halîfesi ve akrabalarından Edirne halîfesi Şeyh Seyyid Abdulbâkî Efendi Şumnu'ya akrabalarını ziyârete giderken Aydos'a uğramış, İsmâil Hakkı'nın annesinin öldüğünü öğrenince, onu okutmak için babasından izin almış ve on bir yaşında Şeyh Abdulbâkî Efendi ile Edirne'ye gitmiştir.

İsmâil Hakkı, Edirne'de Şeyh Abdulbâkî Efendi'nin yanında yedi sene kaldı. Kendisinden sarf, nahiv okudu. Yine Osman Fazlî Efendi'nin başka bir halîfesinden fıkıh ve kelâmla ilgili kitaplar okudu. İsmâil Hakkı'nın talebelik yıllarında okuduğu kitapların çoğunu kendisinin istinsâh etmiş olması yazıya olan istîdadını gösterir. Nitekim daha sonra bu istîdadını meşhur hattat Hâfız Osman'dan meşk ederek geliştirecektir.

---

[1] Bursevî, Kenz-i Mahfî'de de bu konuda Allah Teâlâ tarafından müjdelendiğini söyler. Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 38.b

İsmâil Hakkı, buluğdan önce on iki yaşında vaaza başladığı gibi daha on altı yaşındayken Edirne'de sakal bırakmıştır.

Şeyh Seyyid Abdulbâkî Efendi, yedi sene yanında kalan İsmâil Hakkı'yı geri kalan eğitimini tamamlaması için bir mektupla o zaman İstanbul'da bulunan Osman Fazlî Efendi'ye gönderdi. Henüz yirmi yaşında bir delikanlı olan İsmâil Hakkı, 1083 yılı Rebîulevvel ayında (Temmuz 1672) Osman Fazlî Efendi'nin Fâtih Atapazarı'ndaki hankâhına geldi.

İstanbul'a gelip Osman Fazlî Efendi'nin dergâhına yerleştikten sonra mânevî terbiyesiyle birlikte zâhirî ilimlerle ilgili eğitimini de sürdürmüştür. Şeyhinden fenn-i âdâb, kelâm, fıkıh usûlü ve iki defâ da ferâiz okudu.

İsmâil Hakkı, şeyhi tarafından okutulmayan ilimleri tahsîl etmek üzere dergâh dışında İstanbul'un ileri gelen diğer hocalarından da istifâde etti.

İsmâil Hakkı nihâyet eğitim sürecini tamamladıktan sonra Osman Fazlî Efendi tarafından Üsküp'e halîfe olarak tâyin edilmiştir.

İsmâil Hakkı, İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla Karadeniz üzerinden önce memleketi olan Aydos'a uğradı. O zaman hayatta olan babası Mustafa Efendi'yi ziyâret edip duâsını aldıktan sonra yola devâm ederek Üsküp'e ulaştı. İsmâil Hakkı, Üsküp'te Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin kızı ile evleneceğine dâir bir rüyâ görmüş, fakat Mustafa Efendi de hısımlığa işâret eden bir rüyâ görene kadar durumu gizli tutmuştur. Evlilik teklîfi ilk olarak Mustafa Efendi tarafından yapılmış ve İsmâil Hakkı ilk evliliğini yirmi dört yaşında iken (1087\1676) gerçekleştirmiştir.

Bursevî Üsküp'te halkın sapıklıklarına savaş açmış ve bu mücâdeleye altı yıl devâm etmiştir. Osman Fazlî Efendi, İsmâil Hakkı ile Üsküp ileri gelenleri arasındaki mücâdelenin sonunun gelmayacağine kanâat getirmiş olmalı ki İsmâil Hakkı'yı Köprülü'ye Köprülü'deki halîfesini de Üsküp'e tayîn ederek bu işe bir son vermiştir. Köprülüde iken Ustrumca halkı Osman Fazlî Efendi'ye bir mahzar göndererek İsmâil Hakkı'yı kasabalarına görevlendirmesini istediler. Osman Fazlî Efendi, onların bu taleplerini kabul ederek İsmâil Hakkı'ya Ustrumca'ya naklini emreden bir mektup gönderdi.

İsmâil Hakkı, Ustrumca'da ikâmetinin otuzuncu ayında (1095\1684) şeyhi tarafından gönderilen bir mektupla Edirne'ye çağrıldı. Şeyhi o zaman IV. Mehmed'in talebi ile sarayda vaaz ve nasîhatlarda bulunmak üzere Edirne'de bulunuyordu. Buradan Bursa'ya halîfe olarak gönderildi. İsmâil Hakkı Bursa'da iken altı kez şeyhini ziyaret etti.

İsmâil Hakkı, 1111\1700 yılında ilk haccını yaptı. 23 Muharrem 1122 (Mart 1710)'de de ikinci haccını yaptı. Bundan sonra da Tekirdağ, Şam, Üsküdar ve Bursa'da ikâmet etmiştir.

İsmâil Hakkı, 9 Zülka'de 1137 (20 Temmuz 1725) Perşembe günü akşama doğru vefât etti. Vefât ettiğinde hicrî târihe göre yetmiş beş yaşındaydı.

İsmâil Hakkı'ya en çok te'sîr eden kimseler arasında şeyhi Osman Fazlı İlâhî (1102\1690)'nin olduğu muhakkaktır. Ma'nevî şahsiyetinin tekâmülünde eserlerinden ve rûhâniyetlerinden istifâde ettiği mürşidler de vardır. Özellikle Muhyiddîn İbn Arabî (638\1240) ve Sadreddîn-i Konevî (673\1274)'den çok etkilenmiş ve istifâde etmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (672\1273)'yi ve Celvetiyye tarîkatının büyüklerinden Mehmed Muhyiddîn Üftâde (988\1580) ve Azîz Mahmûd Hüdâyî (1038\1623)'yi de burada zikretmemiz gerekir.

Kronolojik Olarak Hayatı

1063\1653 Aydos'ta doğdu.

1074\1664 On bir yaşında Edirne'ye gitti.

1083\1672 İstanbul'a Osman Fazlî Efendi'nin hankâhına geldi.

1086\1675 Halîfe olarak Üsküp'e gönderildi.

1087\1676 Şeyh Mustafa el-Uşşâkî'nin kızı ile evlendi

1092\1681 Halîfe olarak Köprülü'ye gönderildi.

1093\1682 Halîfe olarak Ustrumca'ya gönderildi.

1095\1684 Edirne'de bulunan şeyhini ziyârete gitti.

1096\1685 Tekrar Edirne'ye gitti ve üç aya yakın şeyhinin yanında kaldı.

1096\1685 Halîfe olarak Bursa'ya gönderildi.

1096\1685 Hem vaaz, hem de te'lif olarak Kur'ân-ı Kerîm'i tefsîr etmeye başladı.

1097\1686 Bursa halîfesi olduktan sonra şeyhini İstanbul'da ilk ziyâreti.

1098\1687 İkinci ziyâreti

1099\1688 Üçüncü ziyâreti

1100\1689 Dördüncü ziyâreti

1101\1690 Beşinci ziyâreti

1102\1690 Sürgüne gönderilen şeyhini Kıbrıs'ta ziyâreti ve yerine şeyh olması

1102\1691 Şeyhi Atpazârî Osman Fazlî Efendi vefât etti.

1107\1695 I. Avusturya seferine iştirâk etti.

1108\1696 II. Avusturya seferine iştirâk etti.

1111\1700 Hacca gitti.

1112\1700 Hac dönüşü Ulâ yakınlarında eşkıyânın saldırısına uğradı.

1115\1704 Üç ay şiddetle bir hastalık geçirdi.

1117\1705 Rûhu'l-Beyân'ın te'lifini ve vaaz olarak takrîrini tamamladı.

1118\1706 Anne-babasını kabirlerini ziyâret ve sıla-i rahim için Aydos'a gitti.

1122\1710 İkinci defâ hacca gitti, iki aydan fazla Kâhire'de kaldı.

1123\1711 Hac dönüşü iki buçuk ay İstanbul'da kaldıktan sonra Bursa'ya döndü.

1126\1714 Bursa'dan Tekirdağ'a gitti.

1126\1714 Âişe Hanım ile evlendi.

1129\1717 Tekirdağ'dan Bursa'ya döndü.

1129\1717 Bursa'dan Şam'a gitti.

1132\1720 Şam'dan Üsküdar'a döndü.

1135\1723 Üsküdar'dan Bursa'ya gitti.

1135\1723 Bursa'da Câmi-i Muhammedî'yi inşâ ettirdi.

1137\1725 Vefât etti.

A.2. HALÎFELERİ

Halîfelerinden bazıları şunlardır:

Osman Vahdetî Efendi (ö. 1135\1713)

Mehmed Bahâuddîn Efendi (ö. 1138\1726),

İshâk Efendi (ö. 1150\1737),

Süleyman Zâtî Efendi (ö. 1151\1738),

Abdurrahmân Efendi (ö. 1164\1751),

Mehmed Hikmetî Efendi (ö. 1165\1752),

Derûnîzâde Mehmed Hulusî Efendi (ö. 1167\1754),

Ahaveyn Efendi (ö. 1176\1762),

Ahmed Pertevî Efendi (ö. 1182\1768),

Yahyâ Efendi,

Abdullah Hasköyî,

Yûnus Efendi,

Mehmed Zikrî Efendi,

Radovişli Ali Efendi,

Sünnetî Efendi,

İçelli Abdulazîz Efendi,

Ya'kûb Afvî Efendi (ö. 1149\1736).

B. ESERLERİ

Kayıp eserleri de dikkate alarak İsmâil Hakkı'nın 120-130 kadar eseri olduğu söylenebilir. Ancak değerlendirme yaparken esas alınan kritere göre mecmûa türü bâzı eserleri, bir veyâ daha fazla eser kabûl edilebileceğinden bu sayıyı bir miktar yukarı veyâ aşağı çekmek mümkündür.

Eserlerini esas olarak Türkçe ve Arapça olarak yazan İsmâil Hakkı, zaman zaman Farsça'ya da yer vermiştir. Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. Türkçe ve Arapça'nın karışık olarak kullanıldığı eserleri de vardır. Eserlerinde yaşadığı döneme göre oldukça sâde bir dil kullanmıştır. Yaşadığı zamanda kullanılan dile daha yakın olan mektupları incelendiği zaman eserlerinde kullandığı Türkçe'ye göre oldukça ağır, ağdalı ve tasannu' ile yazılmış oldukları görülür. İhtivâ ettikleri konulara göre belli başlı eserleri şunlardır:

Tefsîr: Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (Üç cild hâlinde yirmi üç senede hazırladığı bu eser on cild hâlinde muhtelif defâlar İstanbul ve Bulak'ta basılmıştır. M. Ali Sâbûnî tarafından *Tenvîru'l-ezhân min Tefsîri Rûhı'l-Beyân* adıyla ihtisâr ve tahkîk edilmiş, Dimeşk-1988'de basılmıştır.), Ta'lîkatün alâ evâili Tefsîri'l-Beydâvî, Şerhun alâ tefsîr-i cüz'i'l-ahîr li'l-Kādî'l-Beydâvî, Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü, Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha, Tefsîr-i Sûret-i Yâsîn, Tefsîru Sûreti'l-Asr, Tefsîru Sûreti Yûsuf, Tefsîru Sûreti'z-Zilzal, Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Levâihun teteallaku bi ba'zı'l-âyâti ve'l-ehâdîs, Mecmûatü âyâti'l-müntehabe.

Hadîs: Şerhu Nuhbeti'l-fiker, Şerhu'l-Hadîsi'l-erbaîn, Şerhu'l Erbaîne hadîsen li'l-İmâmi'n-Nevevî, Risâle fî ıstılâhi ehli'l-hadîs li-İbn Hacer

Fıkıh: Şerhu Fıkhı'l-Keydânî, Mesâilü'l-fıkhiyye, Risâletü'l-câmia li-mesâ-ili'n-nâfia.

Kelâm: Kitâbu'l-Fadl ve'n-nevâl, İhtiyârât, Şerhu Şuabi'l-îmân, Ecvibâtü'l-Hakkıyye an es'ilâti'ş-Şeyh Abdurrahmân, Şerhu'l-kebâir (Rumûzü'l-künûz)

Tasavvuf: Şerhu'l-Mesnevî (Rûhu'l-Mesnevî), Şerhu'l-Muhammediyye (Ferahu'r-rûh), Kitâbu'n-Netîce, Kitâbu'l-Hıtâb, Şerh-i Pend- Atâr, Şerhu'l-Usûli'l-aşere, Sülûku'l-mülûk (Tuhfe-i Aliyye), Kitâbu Hucceti'l-bâliğa, Tuhfe-i İsmâiliyye, Tuhfe-i Halîliyye, Kitâbu'n-Necât, Tuhfe-i Atâiyye, Tuhfe-i Umeriyye, Tuhfe-i Bahriyye, Risâle-i Huseyniyye, Tuhfe-i Recebiyye, Tuhfe-i Vesîmiyye, Tuhfe-i Hassâkiyye, Vesîletü'l-merâm, Risâletü'l-Hadârâti'lhamsi'l-ilâhî, Lübbu'l-lübb ve sırru's-sırr, Kenz-i Mahfî, Şerhu Salavât-ı İbn Meşîş, el-Hakku's-sarîh ve'l-keşfü's-sahîh, Şerhu'l-hadîs "el-Mü'minü mir'âtü'l-mü'min", Es'ilâtü's-Sahâfiyye ve Ecvibâtu'l-Hakkıyye, Es'ilâtu'l-Mısrıyye ve Ecvibâtu'l-Hakkıyye, Risâletü Cilâi'l-kulûb, Kitâbu Zübdetü'l-makâl, Şerhu'l-hadîs "İzâ tahayyartüm fi'l-umûr festeînû min ehli'l-kubûr", Risâle fi't-tasavvuf, Müntehabâtmin Minhâci'l-Âbidîn, Şerhu Kitâ-bü'd-Dürreti'l-fâhıra, Nuhbetü'l-letâif, Şerhu Risâleti's-Sühreverdiyye, Şerhu Risâleti Vahdeti'l-vücûd li-Molla Câmî, Risâle-i Nefesü'r-Rahmân, Şerh-i Kelime-i Tevhîd (Kitâb't-Tevhîd), Risâle-i Keşfü'l-ğıtâ li ehli'l-ârâ', el-İksîrü'l-muazzam ve'l-hacerü'l-mükerram, Mecmûatü'l-esrâr, Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl, Silsilenâme-i Celvetî, Kitâbu'l-Fasl fi'l-esrâr, Hakāiku'l-hurûf, Esrâru'l-hurûf, Risâle et Teheccî fî hurûfi't-tehaccî, Şerh-i Ebyât-ı Hâcı Bayrâm Velî,

Şerh-i Ebyât-ı Yunûs Emre, Şerh-i Nazm-ı Hayratî (Risâle-i Hayriye), Şerh-i Ebyât-ı Hüseyn el-Kādirî, Ahidnâme-i İsmâil Hakkî (Vasiyyetnâme), Risâle-i Sem'ıyye, Şerh-i Nazmu's-sulûk li'ş-Şeyh Ömer b. El-F, Risâle-i Sem'ıyye, Şerh-i Nazmu's-sulûk li'ş-Şeyh Ömer b. El-Fârıd, Kitâbu'l-Envâr, Rumûzât-ı Kelâm-ı İsmâil Hakkî, Makālât-ı İsmâil Hakkî, Mütefer-rikāt-ı Hakkî, Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Suğrâ), Vâridâtü'l-kübrâ, Kitâbu'l-Kebîr, Risâletu "Eyyühe'l-bülbül", Kitâbu'l-Mir'ât li hakāikı ba'zı'l-ehâdis ve'l-âyât, Kitâbu'd-Düreri'l-irfâniyye, Müzillü'l-ahzân, Kitâbu Nakdı'l-hâl, Kitâbu'z-Zikr ve'ş-şeref, Kitâbu'l-İzzi'l-âdemî, Kitâbu Hayâti'l-bâl, Netâicü'l-usûl.

Şiir: Risâletü'l-Mi'râciyye, Dîvân-ı İsmâil Hakkî, Mecmûa-i âsâr

Hutbe-nasîhat: Mecâlisü'l-va'z ve't-tezkîr, Kitâbu'l-Hutabâ (Hatîbu'l-hutabâ)

Tecvîd: Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî fi't-tecvîd

Gramer: Kitâbü'l-Furûk

Tarih: Muhtasar li-Tarîhi İbn Hallikân

İlm-i âdâb: Şerhu Risâle fi'l-âdâbi'l-münâzara li-Taşköprîzâde[2]

II. BURSEVÎ'NİN KENZ-İ MAHFÎ İSİMLİ ESERİ

A. Çalışmamızın Muhtevâ ve Çerçevesi

Çalışmamızın konusu İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Kenz-i Mahfî'*sinin metni ve tahlîlidir. Tez konum olan İsmâil Hakkı Bursevî'nin "*Kenz-i Mahfî*" sinin bir çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Eserin bir çok matbû hâli olup 1290, 1307 yıllarında İstanbul'da basılmıştır. Tesbit edebildiğim kadarıyla eserin yazma nüshaları şunlardır.

1- Bursa Eski Eserler Ktp. Genel, nr. 75, 88 vr. 18 st. Müellif nüshası (1134), 1290 ve 1307 tarihlerinde basılmıştır.

[2] Müellifin hayatı iki eserden alıntılanmıştır: Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî,-hayatı, eserleri, tarîkat anlayışı*, İst., 2001; Aynî, Mehmed Ali, *Türk Azizleri I*, İst., 1944

2- Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2260, 61 vr., 23 st., Ta'lik, İstinsâh tarihi: h. 1134, m. 22.10.1721. Bu yazma İsmâil Hakkı'nın beş eserinin bir arada bulunduğu bir yazmanın bölümü şeklindedir ve 99b ile 160a varakları arasındadır. Yazmada ayetlerin üstü kırmızı çizgi ile işaretlenmiş ve eserin ilk kısımlarındaki on başlık belirgin bir şekilde belirtilmiştir.

3- Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi, nr. 332, 20 vr., 25 st., Nesih, . Eser 176a ile 205b varakları arasındadır. Yazmada âyetler, hadîsler, bölümler, vâridâtlar, önemli sözler, suâl ve cevâblar kırmızı ile yazılmıştır.

4- Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 190, 31 vr., Rika. İstinsâh Tarihi: h.1262, m. 31.12.1845. Varaklardaki satır sayısı değişkenlik gösteriyor. Ayrıca yazmanın başında altı varak "Risâle-i Hızıriyye" isimli risâle var.

5- Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 59, 46 vr., 19 st., Nesih, Rüşdü Efendi tarafından 1250\1834'de istinsâh edilmiştir.

6- Beyazıt Devlet Ktp. Ali Emîrî Şry., nr. 814, 58vr., Ta'lik. Muhammed Kerim b. Muhammed Emi tarafından 1246\1830'da istinsâh edilmiştir.

7- Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2886, yy., t.y., 29b-50b varakları arasında.

8- Beyazıt Devlet Ktp., nr.1016, yy., ty., 21-36 vr.

9- Millet Ktp., nr. 922, yy., 60 vr. 1207 yılında Ahmed Hamdi tarafından istinsâh edilmiştir.

10- Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi, nr, 473, 82 vr., 17 st., Ta'lik, 200*140, 125*70mm. Mustafa Akşehri tarafından Bursa'da 1237\1821'de istinsâh edilmiştir.

11- Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi, nr, 472, 31 vr., 33 st., 210*155, 157*77 mm. Nesih, 1163 yılında İmâm lakabıyla meşhûr Ahmed tarafından istinsâh edilmiştir. Eserin başındaki ilk on bölüm başlığı kırmızı ile belirtilmiş.

12- Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi, nr, 469\12, 254-289 vr., 33 vr., 29 st., Ta'lik, ty.

13- Tire Ktp., Necip Paşa Vakfı, 326, yy, 86 vr., 1237 yılında istinsâh edilmiştir.

14- İstanbul Belediye Ktp., 157, yy., ty., 58 vr.

15- Türk Dil Kurumu Ktp., nr. A000129, 90 vr., 17 st., 230*175, 160*93, Nesih, yazma 1134\1722 yılında istinsâh edilmiş. Söz başları, duracaklar kırmızı.

16- Türk Dil Kurumu Ktp., nr. A000135, 33 vr., 25 st., 220*180, 155*135, Rika, Cedid kâğıt, ty., yy., sözbaşları ve Arapça ibâreler kırmızı.

Eserin hazırlanmasında Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel Bölümü, 75 numarada kayıtlı bulunan müellif nüshası esas alınmıştır. Bu nüshanın mikrofilimden yapılan fotokopisinden istifâde edilmiştir. Müellif nüshası olan bu nüsha 88 varak olup 1134 yılında yazılmıştır.

Eserle ilgili olarak yapılan çalışmalara bakacak olursak tesbît edebildiğimiz kadarıyla eser, Abdulkadir Akçiçek tarafından sadeleştirilmiş olarak "Gizli Hazîne" adıyla neşredilmiştir.[3] Eserle alakalı Hasan Kamil Yılmaz'ın *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi* isimli çalışmasında bir paragraflık açıklama mevcûttur.[4] Ayrıca Ali Namlı tarafından yazılan müellifin hayatının anlatıldığı kitapta, müellifin eserleri zikredilirken bir paragraf şeklinde *Kenz-i Mahfî* de tanıtılmıştır.[5] Eserle alakalı başka çalışma tespit edilememiştir.

Kenz-i Mahfî İsmâil Hakkı Bursevî'nin meşhûr kenz hadîsini[6] şerh ettiği tasavvufla ilgili önemli bir eseridir.

Kenz-i Mahfî, müellif nüshasında 1a-88a varakları arasındadır. Eserin ilk bölümü on mebhas şeklinde olup esere konu olan hadîs farklı yönleriyle açıklanmıştır. Bursevî bu bölümlerde hadîsteki kelimelerin dilsel olarak tahlîlini yapmış, ma'nâ yönünden

---

[3] Bkz., Bursevî, İsmâil Hakkı, *Kenz-i Mahfî, Gizli Hazine*, sad., Abdulkadir Akçiçek, İst., 1967

[4] Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi*, İst., 1990, s, 91

[5] Namlı, Ali, *a.g.e.*, İst., 2001, s, 201

[6] كنت كنزا لاعرف فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق و ثعرفت اليهم فعرفني

hadîsi incelemiştir. Eserin geriye kalan kısmı ise müellifin kendisine gelen vâridâtları ve çeşitli şerhlerinden oluşmaktadır. Müellif vâridâtları şerh ederken, vâridâtın geliş zamanını belirtip vâridâtı vermiştir. Ba'zı vâridâtlarda ise zaman verilmeden vâridât zikredilmiş ve şerh edilmiştir.[7] Bursevî, eserde ayrıca kendi vâridâtı olmayan beyit ve sözleri de açıklamıştır.[8] Ayrıca ba'zı âyet ve hadîsler de zikredilmiş ve şerh edilmiştir.[9] Eserde yer yer nazma yer verilmiştir. Ayrıca eserin dili Türkçe olsa da müellif, yer yer ba'zı açıklamaları Arapça yapmıştır.[10]

Öncelikle kitabın adını ve kendi adını zikreden müellif, esere besmele ile başlamıştır. Eserin ilk yirmi iki varağında kitaba konu olan hadîs-i şerîfi on başlık altında inceleyen İsmâil Hakkı, hadîsi açıklamaya geçmeden önce eserinin başında hadîsin sahîhliği üzerinde durmuştur.[11] Hadîsin sahihliğini açıklarken de muhaddisler ile mutasavvıfların hadislere bakış açısını sergiler bir şekilde, "huffâz sened ile naklederler, mükâşifûn ise fem-i nebeviyyeden (s.a.) bizzat ahz edip söylerler. Ve bir nesnenin senedi ma'lûm olmamaktan fî-nefsi'l-emr sübûtu lâzım gelmez" demiştir.[12] Bu girişin ardından müellif, hadîsin sebeb-i vürûdu üzerinde durmuştur.[13] Ve hadîsin Hazret-i Davud'un yaratılışın sırrını Allah Teâlâ'dan sûal etmesiyle hadîsin vârid olduğunu belirtmiştir.

Bu başlangıcın ardından İsmâil Hakkı, ilk yirmi iki varakta on mebhasta hadîsin açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamalarında müellif genel anlamda;

Birinci mebhasta, kudsî hadîsin ma'nâsı üzerinde durmuş, ilâhî hadîsler ile kudsî hadîsi karşılaştırmıştır. Ayrıca bu mebhasta vahyin inişini ele almıştır.

---

[7] Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 42.a, 44.a, 48.a, 60.a, 64.a, 66.a, 69.b

[8] *Aynı eser*, vr. 77.b, 86.b

[9] *Aynı eser*, vr. 30.b, 45.a, 50.a

[10] Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 36.a-38.a, 38.b-39.a, 39.a-40.a, 45.a-51.a,

[11] Bkz. *Kenz-i Mahfî*, 1a

[12] *Aynı yer*. Bu konuda farklı bir yaklaşım için bkz. Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s, 98, 99

[13] Kenz-i Mahfî, vr. 1.b

İkinci mebhasta, müellif "Küntü" kelimesindeki tâ-i vahdeti açıklamış ve ahadiyyet-i zâtiyye olduğunu belirtmiştir. Ayrıca müellif, sıga-i cem'in tekessür-i zâta değil, tekessür-i sıfâta işâret ettiğini söyler.

Üçüncü mebhasta, "Küntü" kelimesinin fi'l-i mâzî olmasına rağmen Hak açısından zamâna tekâbül etmediğini açıklayan müellif, zamân konusunda açıklamalar yapmıştır.

Dördüncü mebhasta, kenz'in bu dünyâda ifâde ettiği anlamın yanında hadîs-i şerîfte kastedilen ma'nâsını açıklayan müellif, zuhûr sürecini tohum-ağaç örneğiyle açıklamıştır.

Beşinci mebhasta, Hak Teâlâ'ya mahfî denilmesinin üzerinde durulmuş ve bu gizliliğin selb-i zuhûr anlamına geldiği açıklanmıştır.

Altıncı mebhasta, kemâl-i cilâ ve kemâl-i isticlâ kavramları izâh edilmiş ve bunların ibâdet ve ma'rifet olduğu açıklanmıştır.

Yedinci mebhasta, لاعرف kelimesindeki lâm'ın ta'lîl için olduğunun üzerinde durulmuş ve Hakk'ın halkı yaratmasını rahmet boyutuna dikkat çekilmiştir.

Sekizinci mebhasta, "Allah Teâlâ halkı ibâdet ve ma'rifet için yarattığı halde neden insânların ba'zıları delâlete düştü?" sorusunun cevâbı verilmiştir.

Dokuzuncu mebhasta, âlem ve âdem'in yaratılış sebebi üzerinde durulmuş ve bunun kemâl-i cilâ ve isticlâ olduğunu açıklamıştır.

Onuncu mebhasta, eşyânın zuhûrunun Hakk'ın muhabbetinden kaynaklandığının üzerinde durulmuştur.

Eserin geriye kalan kısmı ise, müellifin kendisine gelen vâridâtları ve çeşitli şerhlerinden oluşmaktadır. Müellif, vâridâtları şerh ederken, vâridâtın geliş zamanını belirtip vâridâtı vermiştir. Ba'zı vâridâtlarda ise zaman verilmeden vâridât zikredilmiş ve şerh edilmiştir.[14] Bursevî, eserde ayrıca kendi vâridâtı olmayan beyit ve sözleri de

[14] Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 42.a, 44.a, 48.a, 60.a, 64.a, 66.a, 69.b

açıklamıştır.[15] Ayrıca ba'zı âyet ve hadîsler de zikredilmiş ve şerh edilmiştir.[16] Eserde yer yer nazma yer verilmiştir.[17] Ayrıca eserin dili Türkçe olsa da müellif, yer yer ba'zı açıklamaları Arapça yapmıştır.[18]

---

[15] *Aynı eser*, vr. 77.b, 86.b

[16] *Aynı eser*, vr. 30.b, 45.a, 50.a

[17] Bkz. *Aynı eser*, vr. 23.a, 25.a, 28.a, 30.b, 32.b, 35.b, 38.a, 40.a, 41.b, 44.a, 69.a, 71.b, 75.a, 77.b, 83.a, 85.b, 87.a

[18] Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 36.a-38.a, 38.b-39.a, 39.a-40.a, 45.a-51.a,

BİRİNCİ BÖLÜM

KENZ-İ MAHFÎ'DE ELE ALINAN KONULAR

I. KENZ-İ MAHFÎ

A.GİRİŞ

İslâmî-Tasavvufî kanaate göre hiçbir şey yaratılmadan önce ezelde sadece Allah vardı. "Fakat yer, gök, zaman, mekân, hülasa hiçbir şey yaratılmamıştı. Yalnız varlıkların âyân-ı sâbitesi, yâni ne şekilde yaratılacağı, taslağı, planı Allah'ın indinde vardı. Sonra, zaman, mekân vb. eşya yaratıldı. Zamansızlıktan zaman, mekânsızlıktan mekân yaratıldı"[1] Mevlana bunu şu şekilde ifade eder: "Allah bildiğini ortaya koymadıkça, âdeta ilahi tasavvur, ilahi plan olan âyân-ı sabiteyi meydana çıkarmadıkça da, cihana doğurma dert ve zahmetini vermedi."[2]

Tasavvufta kenz-i mahfi düşüncesine göre Cenab-ı Hak gizli bir hazine iken bilinmeyi dilemiş ve bilinmek için mahlûkatı yaratmıştır[3]. Ve insan, ezelde, 'Kâlû Belâ' anında muhatap olduğu Cenap-ı hakkın kendisini *'Elestü bi-Rabbiküm'*=ben sizin rabbiniz değil miyim? Hitabının güzelliği karşısında adeta vurulmuş ve ilk aşk şerbetini o zaman içmiştir. Dolayısıyla esasen mutasavvıfın varlık, bilgi ve değerler alanında ortaya koyduğu düşünceler birbiri ile yakından irtibatlıdır ve çoğunlukla kenz-i mahfî düşüncesinden kaynaklanan yorumlardan ibarettir[4].

---

[1] Can, Sefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi,* İstanbul- 2003, c. I-II, s. 307, n. 334.

[2] Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi,* terc. Şefik Can, İstanbul- 2003, c. I-II, s. 332, by. 995.

[3] Tasavvufta Kenz-i mahfi düşüncesi için ayrıca bakınız. Ahmet Ögke, "Tasavvufta 'Kenz-i Mahfi düşüncesi' ve Sofyalı Bali Efendinin (960-1553) 'Küntü Kenzen Mahfiyyen' Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı" *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi,* Yıl:5, Sayı 12, Ankara 2004, s. 9-42

[4] Ögke, Ahmet, *Vahib-i Ümmî'den Niyazî-i Mısrî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Ahenk Yay. Van, 2005, s. 150-151

Aslında Allah her zaman kendini ilmiyle biliyordu. Kudretiyle belli tasarrufları vardı. Fakat o alemler başka alemlerdi. Allah bir kere de bizim fizik alemi diyebileceğimiz, maddeden mürekkep bir alemde kendini ifade etmek ve tanıtmak istedi. Dolayısıyla "Kenz-i mahfi"yi Allah'ın fizik alemindeki tecellilerinden önceki durum için kullanılan bir ifade şekli olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca şunu da baştan bilmek gerekir ki bizler dîk-i elfazdan (sözlerin yetersizliğinden) dolayı "önce" veya "sonra" diyoruz. Yoksa zamandan ve mekandan münezzeh olan O'nun için öncelik ve sonralık bahis mevzuu değildir.

İşte bu Kenz-i mahfî belli bir fasıldır. Cenab-ı Hak berzahta da kendini ifade edecek. Orada da varlığı hem gözüyle görecek, hem de gören gözlerin gözüyle. Ardından mahşer alemini yaratacak, orada görecek ve gösterecek. Mahşer alemi de içinde yaşadığımız bu aleme hiç benzemeyen ayrı bir alemdir, ne kadar sürer belli değil. Mesela biz burada atomlar, protonlar, nötronlar diyoruz; belki orada anti atomlar, anti nötronlar, anti protonlar, anti partiküller olacaktır da Allah onlardan bir alem yaratacaktır ve orada Zâtına, sıfat-ı sübhaniyesine ait hususiyetleri sergileyecek; sergileyecek zira her hünerber Zat kendi sanatını teşhir etmek ister. O'nun teşhiri Cennet'te de devam edecek.

Tanımanın evvel emirde ilk basamağı, bilmekten geçmektedir. Bildikçe sevgi, sevdikçe de yakınlık artacaktır. Bu yakınlık öyle bir safhaya gelecektir ki, sevilende yok olma hâli tahakkuk edecektir. Bundan sonra ise seven değil, sevilenden başka ortada bir şey kalmayacaktır. Bir şeyi hakikatiyle bilmeden bildirmek, bildirmek istediğimiz şeyi eksik ve kemalinden uzak bir hâlde bildirmemize neden olmaktadır.

Sevgi ve muhabbete dayalı bir kavram olan ve Tasavvuf düşüncesinin varlık anlayışında önemli bir yer tutan bu kavramı sözlük anlamı açısından ele alacak olursak; kenz-i mahfî sözlükte "gizli hazîne, saklı define, gömülü saklı mal" anlamlarına

gelmektedir.[5] "Kenz" Arapçada biriktirmek demektir.[6] Ragıp Isfehanî şöyle demiştir: " 'Kenz' malı depo edip muhafaza etmektir."[7]

Kavramı ıstılâhi açıdan ele alacak olursak; Abdürrezzâk el-Kâşânî'ni kavramı "Gaybde saklı bulunan ahadiyet hüviyeti, gizli olanların en gizlisi" olarak tanımlamıştır.[8] Uludağ'ın kavramla ilgili açıklamaları şu şekildedir: "Genç-i pinhân. Gizli hazîne. Gaybde gizli olan ahadiyet hüviyeti. Bu hüviyet en gizli şeydir." [9] İslam ansiklopedisine "kenz-i mahfî" maddesini yazan Aydın'ın girişte yaptığı açıklama şu şekildedir: "Hakk'ın zâtının mutlak bilinmezliğini ifade eden bi tasavvuf terimi."[10]

1. Tasavvufi Bir Kavram Olarak Kenz-i Mahfî

Sufilerin varoluşu anlamlandırmada sıkça başvurdukları temel argümanlardan biri *"ben gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım" "Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en u'rafe fe-halaktü'l halka li-u'arafe"* rivayeti ve bunun sağladığı fikri açılımdır.

Sözlükte "gizli hazine, saklı define" anlamına gelen kenz-i mahfî terkibini Muhyiddin İbnu'l-A'rabî "her türlü izafet ve nispetlerden mücerred kadim ve ezeli olan Hakk'ın zatı", Abdurrezzak el-kaşani ise, "Gaybde saklı bulunan ahadiyyet hüviyeti olup gizli olaların en gizlisidir." şeklinde tanımlamıştır. Burada mutlak anlamda gizli (gayb-sır) olan hüviyete ve zata kenz-i mahfi denilmesi, O'nun hiçbir zaman bilinemeyeceğini ifade etmek içindir. (Kenz-i mahfi tabiri hadis olarak da tabir edilen

---

[5] Bkz, Sarı, Mevlüd, *el-Mevârid*, İst, 1982, s, 1330; Aydın, İbrahim Hakkı, Kenz-i Mahfî, DİA, c, XXV, s, 258; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst., 1996, s, 306; Safer Baba, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye*, İstanbul, 1988, s, 161;

[6] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, iht, Muhammed Ali Sabûnî, trc, Heyet, İst, 1997, c, III, s, 420

[7] Bursevî, *aynı eser*, c, VI, s, 239

[8] Kâşânî, Abdürrezzâk, *Istılahatü's-Sûfiyye* ; thk. Muhammed Kemal İbrâhim Cafer. Kahire : el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1981,s, 70

[9] Uludağ, Süleyman, *a.g.e.*, s, 306; Safer Baba, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye*, İstanbul, 1988, s, 161

[10] Aydın, *a.g.m.*, s, 258

“bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim. Bilineyim diye halkı (kainat) yarattım”[11] ifadesinden alınmıştır. Burada geçen (Ahbebtü) “istedim” muhabbet, “bilinmek” marifet kökünden geldiği için, mutasavvıflar kainatın yaratılışını muhabbet ve marifetle açıklamışlardır.

Hatta Mutasavvıfların bunun kullandıkları özel bir terim vardır*: en-Nikahu's-Sâri Fi Cemî'i'z-Zerâri:* Arapça, bütün zerrelere sirayet etmiş nikah demektir. "Gizli bir hazine idim". Hadis-i kudsîsinde anlatılan "sevginin yönelişi". Mevâlid-i Selase, aba-i ulviyye ile ümmehât-ı süfliyyenin evlenmesinden doğmuştur. Bütün varlıklar, sevgi yönelişi diye tanımlanan nikahtan husule gelmiştir[12].

Hak bilinmeyi istemiş, böylece ilk olarak sevgi ile tecelli etmiştir ise bilinmektir. alem yaratınca o artık maruf olmuştur. Fakat bu bilinme sıfat ve isimlerinin zuhur etmesi şeklindedir ve O sadece bu yönden bilinir hale gelmiş, mutlak gayb olan hüviyeti ve zatı itibariyle yine gizli bir hazine olarak kalmıştır. Allah, kâinat var olmadan evvel ne kadar gizli ise var olduktan sonra da o kadar gizlidir.

İlahi zatın sonsuz tecellilerin kaynağı olduğu halde kendisinde herhangi bir eksilme söz konusu olmaması O’nun bitmez tükenmez bir hazineye benzetilmesine sebep olmuştur. Mutasavvıfların âlemin yaratılışını ve varlığını ve muhabbet ve marifetle açıklamaları da buna dayanır. Âlem muhabbetle varolmuş, ahadın zâti sevgisinden vücuda gelmiştir.

---

[11] İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ, ve Müzîlu’l-ilbâs Amme’ş-tehera min’el-Ehâdîsi ala el-Sineti’n-Nâs,* Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-1988, II, 132. Ayrıca bkz. Muhammed Nasiruddin El-Elbani, *Silsile El-Zayıf,* 1/166, Suyuti, *Durural Muntasar*, no. 330, Sehavi, *el-Makasıdu’l-hasene*, no. 838

[12] Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, İstanbul 1995, s.455

2. Tasavvuf Geleneğinde Kenz-i Mahfi Literatürü

Hiç şüphesiz Kenz-i mahfi söylemi tasavvufi gelenek içinde pek mutasavvıf tarafından çeşitli başlıklar altında işlenmiş, şiirlerinde veya divanlarında yada kitaplarında kullanmışlardır.

Hazîne benzetmesini ilk defa kullanan sûfînin Amr. b. Osman el-Mekkî (ö. 291/904) olduğu kaydedilmektedir. Atâr, Amr b. Osman el- Mekkî'nin elinde *Gencnâme* (*Kitâbü'l-Kenz*) adlı bir eser bulunduğunu, âlemin ve Âdemin yaratılışıyla ilgili bir takım sırlar ihtivâ eden bu eseri özenle koruduğunu belirtir ve Hallâc-ı Mansûr'un bu eser çaldığı şeklindeki bir rivâyeti nakleder. Daha sonra Hallâc'da *Kitâbü't-Tavâsîn*'de gizli, hatta tılsımlı hazîne (genc-i mutalsam, kenz-i mutalsam) benzetmesini kullanmıştır.[13]

Bunların önemlilerinden biri de Haris el- Muhasibi'dir. Muhasibi'nin Kenz-i mahfi hadisinin kullandığı kitabının tam adı Fehmu'l-Kur'an ve Meânîhi şeklindedir. Kitabın ismi rastgele seçilmiş değildir. Müellif, Fehmu'l-Kur'an demekle bir tahsiste bulunuyor ve öncelikle Kur'an'dan maksat nedir? Kur'an ne demek istiyor ve ne kastediyor? Neleri farketmemiz gereklidir ? gibi sorunlar üzerinde duruyor. Ve Meânîhi ifadesiyle ise, dikkat çekilen bu hususların derinlemesine kavranmasını salıklıyor. Başka bir deyişle, lafızlardan manaya geçilmesini istiyor. Aslında bu tercihle Muhasibî, tasavvuf erbabınca sıkça zikredilen *"ben gizli ben hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım"* mealindeki *"Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en u'rafe fe-halaktü'l halka li-u'arafe"* hoş bir söze de göndermede bulunmakla kitabın mihverini ve hedefini belirlemektedir.

Yine bunun gibi tasavvuf kültüründe sufinin gönlünde hissettiklerine oranla dilin yetersiz kalması ve anlatıma coşku ve heyecan katmak amacıyla varlık-bilgi ve değer alanlarında bazı metaforlara başvurmuştur ve esasen tasavvuf literatürü bu açıdan oldukça zengindir. Varlık alanında başvurulan en önemli metaforlardan biri de hiç şüphesiz "Küntü Kenzen mahfiyyen" "gizli bir hazineydim" benzetmesidir.

---

[13] Aydın, *a.g.m.*, s, 258

Vahib-i Ümmi'nin bildirdiklerine göre, gizli hazine anlamına gelen Kenz-i mahfi metaforu, benzetmesi, mutlak gaybda gizlenmiş bulunan Hüviyet-i Ahadiyye yerine kullanılır. Bu bilinmesi imkansız olan gizlinin gizlisidir. *"ben gizli ben hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım"* kutsi hadis diye bilinen sözden mülhemdir. Cenab-ı Hak, insanı ve diğer varlıkları, Kenz-i mahfi vahdetinden izhar edip yaratmıştır.[14] Kenz-i mahfinin ilk mazharı Hz. Muhammed'dir. (s.a.v) [15] O olmasaydı diğer varlıklar da yaratılmazdı.[16] Bütün mahlukat ken-i mahfi zatının aynasıdır.[17] Vahib-i Ümmi bu düşüncelerini şöyle dile getirir.

Zat'ı Hak'tan zahir oldu, mu'cizen envâr-ı Hak

Küntü kenzen sevgisi, gönlümde bürhandır senin[18]

Sinan-ı Ümmi ise Divan'ında kenz-i mahfi ile ilgili düşüncelerini şöyle belirtir.

Yoğ- iken bu yer ü gök ü arş u kürsi, nefs ü can

Evvel, âhir bir olan, ol küntü kenzu'llaha bak[19]

Aynı konu Niyaz-i Mısrî'nin Divan'ında ise şu şekilde geçer.

Zehî kenzi hafî k'andan gelir her var olur, peyda

Gehî zulmet zuhur eyler, gehi envar olur peydâ[20]

---

[14] Vahib-i Ümmi, *Divan*'dan aktaran Ahmet Ögke, *Vahib-i Ümmî'den Niyazî-i Mısrî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Ahenk Yay. Van, 2005, s. 165

[15] Vahib-i Ümmi, *Divan*'dan aktaran Ahmet Ögke, a.g.e. s. 101, 103

[16] Vahib-i Ümmi, *Divan*'dan aktaran Ahmet Ögke,102,

[17] Vahib-i Ümmi*, Divan'*dan aktaran Ahmet Ögke, s. 14

[18] Vahib-i Ümmi, *Divan,* s.399'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

[19] Sinan-ı Ümmi, *Divan,* s. 84'den aktaran Ahmet Ögke, s. 165

Gayb aleminin gizlilikleri, kenz-i mahfi içinde gizlidir. [21] Evliyanın ruhları da Kenz-i mahfi'nin gizli hazineleri arasındadır.[22] Kenz-i mahfi sırrı, arifin gönlünde gizlidir.[23]

Küntü kenzin gizli sırrı, cisim içinde nihan imiş

Zikr et Hakk'ı ey muttaki, tevhit onu açar imiş[24]

Niyaz-i Mısrî ise arifin gönlünde gizli olan kenz-i mahfi sırrına şöyle hitap eder;

Kenz-i mahfi aşikar hep sendedir

Yaz u kış, leyl ü Nehar hep sendedir

Gayra bakma, sen de iste sen de bul[25]

Kenz-i mahfi sırrına inanan, arif-i billah ve ehlullah olur[26] Arif, *kenz-i mahfi* sırrındaki pazarda ilim ve irfan alış verişi yapar.[27] Aşık, aşk kadehini *kenz-i mahfi* vahdetinden içtiğinden ayık değil sürekli sarhoş gezer.[28] Onun dilinden o makamın sırları dökülür.[29] Kenz-i sırrını akıllar idrak edemez; ancak hal ehli olanlar onun manasını gönüllerde bulurlar.

---

[20] Niyaz-i Mısrî, *Divan,* s. 2'den aktaran Ahmet Ögke, s. 165

[21] Vahib-i Ümmi, *Divan,* s. 16'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

[22] Vahib-i Ümmi, *Divan,* s. 19'dan aktaran Ahmet Ögke, s.165

[23] Vahib-i Ümmi, *Divan,* s. 407'den aktaran Ahmet Ögke, s.165

[24] Vahib-i Ümmi, *Divan*, s. 429'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

[25] Niyaz-i Mısrî, *Divan,* s. 102'den aktaran Ahmet Ögke, s. 165

[26] Vahib-i Ümmi, *Divan*, s.22 'den aktaran Ahmet Ögke, s 165

[27] Vahib-i Ümmi, *Divan,* s. 30'dan aktaran Ahmet Ögke, s 166

[28] Vahib-i Ümmi, *Divan,* s. 42'den aktaran Ahmet Ögke, s 166

[29] Vahib-i Ümmi, *Divan,* s. 87'den aktaran Ahmet Ögke, s 166

Vahib-i Ümmi bu duygularını devamla şöyle dile getirir.

Dile gelmez, söyeleyeydim küntü kenzin vârını

Alem-i ma'nâ yüzü, zatındaki devrandır[30]

Kenz-i mahfi sırrı el'an caridir, yani şu anda da Cenab-ı Hak, insanın duyguları ile kavrayamayacağı bir hızla gizli hazineden varlıkları var edip yok etmekte, sonra da yeniden var edip yok etmekte ve yeniden var etmekte, hasılı bu yeniden yaratılış ve varoluş süreci *(halk-ı cedid, teceddüd-i emsal)* şu anda da sürüp durmaktadır. Aynen Niyaz-i Mısrî'nin aşağıdaki mısralarına yansıdığı gibi;

"Küntü kenzen" remzini buldunsa sen de Mısriya

"Küllü yevmin hû" yu anla kim, senin şanındadır.[31]

Bu bağlamda kenz-i mahfi metaforu Hz. Muhammed (s.a.v.) kenz-i mahfi sırrını ifade etmek amacıyla Mâh adlandırmasıyla nitelendirilmiştir. Vahib-i Ümmi bunu bir mısrasında şöyle dile getirir:

Mu'cizatın zerresidir ettiğin şakku'l-kamer

Küntü kenz'in sırrı sensin Mâh(-ı)-tâbân Mustafâ[32]

Diğer yandan tasavvufi kavramlardan biri olan *Âb-ı Kevser* de Vahib-i Ümmi tarafından Kenz-i mahfi şeklinde yorumlanır. Çokluk, çok şey anlamına gelen *Kevser,* cennette Allah'ın nimetlerinden olan bir ırmağın adıdır. Onun suyu bal gibi tatlı, buz

---

[30] Vahib-i Ümmi, *Divan s*.397 'den aktaran Ahmet Ögke, s 165

[31] Niyaz-i Mısrî, *Divan,* s. 40'dan aktaran Ahmet Ögke, s. 165

[32] Vahib-i Ümmi, *Divan* s.202 'den aktaran Ahmet Ögke, s 165

gibi temiz ve soğuktur; bir içen artık bir daha susamaz. Cennetin diğer ırmakları, hep bu Kevser'den çıkar. *Âb-ı Kevser,* önce arifin oradan da diğer insanların gönlüne akıp gelen *varlık ve eşyaya ait gizli bilgileri, marifet ve hikmeti* simgeler. Gizli hazine *(kenz-i mahfi)* olan Cenab-ı Hakk'a ve diğer varlıklara ait bilgiler*, âb-ı kevser'*dir.[33] Bu bilgi tahkiki kesin bilgidir. Vahib-i Ümmi bunu şöyle dile getirir.

Âb-ı Kevser ma'nâsından zahir oldu bu kelam

Kudreti nûr-i Hüdâ'nın, sendedir hakka'l-yakin[34]

Kenz-i mahfi metaforunun tasavvuf literatüründeki geçtiği bağlamlardan biri de *Lokman şerbeti \ Lokman Hikmeti* bağlamındadır. Kavram olarak *Lokman şerbeti \ Lokman Hikmeti* kalp ve gönül hastalıkların tedavisinde kullanılan*, Lokman Hekim*'in ilacı konumundaki şeyhin telkini olarak tanımlanır. Vahib-i Ümmi Divan'ında bunu şöyle dile getirir.

Vere Lokman şerbeti, hastalar bula şifa

Talibin nabzın tutanlar, ma'nâda hâzık gerek[35]

Ancak Niyaz-i Mısrî'ye göre kenz-i mahfi sırrına erenler, artık Lokman hikmetine ihtiyaç hissetmezler.[36]

3. Bilgi Elde Etme Yolları Bağlamında "Kenz-i Mahfi"nin Değerlendirilişi

Sûfiler, İslam âlimlerinin ortaya koyduğu selim hisler, doğru haber ve aklı[37] bilgi elde etme vasıtası olarak kabul etmiş, ancak bu yollarla elde edilen zâhirî ilimleri yeterli

---

[33] Vahib-i Ümmi, *Divan* s.151 'den aktaran Ahmet Ögke, s 264

[34] Vahib-i Ümmi, *Divan* s.151 'den aktaran Ahmet Ögke, s 264

[35] Vahib-i Ümmi, *Divan* s.292 'den aktaran Ahmet Ögke, s 332

[36] Niyaz-i Mısrî, *Divan,* s. 54'den aktaran Ahmet Ögke, s. 332

[37] Saduddin Mesud b. Ömer Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, ss. 105 vd.

saymamış, Allah'ı tanıma ve O'na ulaşma noktasında daha başka bilgi elde etme vâsıtaları geliştirmişlerdir. Bu bilgiler sufilere, silsile, rüya, ilham gibi çeşitli yollardan gelebilir. Tasavvufta silsile, tarikat şeyhlerinin Hz Peygamber'e kadar uzanan üstadlar zincirine denir[38]. Bilindiği gibi bir tarikata girme, onun mürşidler zincirine bağlanma anlamına gelmektedir. Silsile bir ark, kanal olarak kabul edilir ve sûfîler, batınî bilgileri bu vasıta ile şeyhlerinden elde ederler. Feyz-i İsnâdî kelimesi de bunu ifade etmek için kullanılır. Allah bilgisi adı verilen marifeti sûfîler bazen ümmî olan şeyhlerinden de alabilmektedirler. Silsile en son peygambere ve O'ndan da Allah'a ulaştığı için silsilenin "çekişi" sonsuzadır[39]. Rüya ise uyku halinde zihinde beliren düşünceler ve olaylar olup[40], sûfîler bu yolla da şeyhlerinden, Hz. Peygamber'den ve hatta Allah'tan bilgiler alabilmektedirler[41]. Hz. Peygamber'in bir hadisine göre "sadık rüya vahyin kırk altıda biridir."[42] Bu hadis, vahiyden düşük nitelikli de olsa ilâhî kökenli mesajın rüyalar yoluyla insanlara ulaştırılmasının hâlâ mümkün olduğunu ima etmektedir. Aynı zamanda o, ilâhî ilhamın Allah dostlarına bahşedilebileceğini de ifade etmektedir[43]. Rüya vasıtasıyla tasavvufa intisap eden ya da rüyasını kaynak kabul ederek manevi hayatını düzenleyen sûfîlere tasavvuf tarihinde rastlamak zor bir durum değildir. Üçüncü bir yol olan ilham, silsilede olan durumun aksine, vasıtasız olarak doğrudan

---

[38] Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul 1995, ss. 233vd.; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul 1994, s. 339

[39] Lings, Martin, *Tasavvuf Nedir*, çev.: Harun Şencan, İstanbul 1986, s. 45

[40] Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, İstanbul 1995, s. 443.

[41] Kara, *a.g.e*, s. 135-140.

[42]Buhârî, ta'bîr, 26.

[43] Sviri, Sara, "Yorumlanmış ve Kayda geçirilmiş Rüyalar ", çev.: İhsan Durdu, Kemal Sayar, *Sûfî Psikolojisi*, İstanbul 2000, ss. 189-214; Ayrıca bk., Spıegelman, J. Marvin ve arkadaşları, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, çev.: Kemal Yazıcı - Ramazan Kutlu, İstanbul 1997.

Allah'tan alınan bilgidir. Bu bilgiye, marifet, irfan, keşf, mükâşefe, muhâdara, müşâhede, feth, feyz, levâih, tavârık vâridât, havâtır, vâkıa gibi isimler de verilir[44].

Tasavvuf geleneğinden bir hadisin sahih olup olmadığı konusu tartışmalı bir konu olmasının altında da yukarıda belirttiğimiz durumla ilgilidir. Ankaravi üzerinde büyük tesirleri olan İbn-i Arabi'ye göre bir hadisin sahih olup olmadığı konuları bile keşifle bilinebilir. Ayrıca keşif ile bir hadisin Hz. Peygambere ait olduğunu tespit edilebileceğini söyleyen mutasavvıflardan Abdu'l Aziz ed-Debbağ İbn-i A'rabi'nin keşfiyle sahih olduğunu tespit ettiği *"kenz-i mahfi"* hadisin kendi keşfine göre sahih olmadığını söylemektedir ki, bu da konu üzerinde düşünülmesi gerektiğini gösteren bir husustur[45]. Yani her ne kadar Mutasavvıfları bilgi edinme yönteminde keşfe önemli bir yer verseler de, keşiften elde ettikleri bilginin de birbirlerinden farklı olduğu bir gerçektir.

Bu sözle ilgili olarak İbni Teymiyye ve ona tabi olarak, Zerkeşi, İbni Hacer gibi bilginler de uydurma olduğunu söylemişlerdir. Bu rivayete ait herhangi bir sened bilinmemektedir.[46] İmam Suyuti de asılsız olduğunu söylemektedir[47]. Aliyyu'l-Kari'nin manasının Kur'an'a uygun olduğu söylemesi ise metin itibariyledir.[48] O el- Masnu'un da ise bu sözün aslının olmadığını belirtmektedir.[49] "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" ayeti, İbni Abbas'ın yaptığı gibi beni tanısınlar diye

---

[44] Kara, *age*, ss. 129 vd.; Yılmaz, *age*, ss. 234 vd.; Tasavvufî bilgi ve bu bilgiye yapılan eleştiriler için ayrıca bk., Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlmi", *DİA*, c. V; Burckhardt, Titus, *İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş*, İstanbul 1982; Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1993.

[45] Abdulaziz ed-Debbağ, *Kitabu'l- İbriz*, Çev. Celal Yıldırım, Demir Yayınevi, İst.1979, I\115

[46] Sehavi, Makasıd, s. 522

[47] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ, ve Müzîlu'l-ilbâs Amme'ş-tehera min'el-Ehâdîsi ala el-Sineti'n-Nâs,* II, 132. kenz-i mahfi söylemi için ayrıca bkz. Ramazanoğlu, Mahmud Sami, *Bakara Sûre-i Şerifinin Tefsiri.* Sayfa 112-113

[48] Aliyyu'l-Kari, Esraru'l Merfua, s. 269

[49] Aliyyu'l-Kari, el- Masnu, I\141

şeklinde manası doğru kabul edilen bu söz,[50] manasının ayete uygun farzedilse bile, hadis derecesine ulaşılamayacağı belirtilmektedir.

Tasavvufi öğretilerin hadislerdeki dayanaklarıyla ilgili veya hadislerin tasavvuf kültüründe hadislerin yorumlanışının esaslarıyla ilgili akademik araştırmalar yapan bazı araştırmacılara göre bir sözün metin bağlamında anlamı ve ifade etmek istedikleri Kur'an'ın genel ruhuna uygun olabilir. Ancak sened yönünden de genel kabul görmüş ilke ve teamüllere de uygun olması gerekir. Aksi takdirde ciddi bir takım belirsizlikler ve keşmekeşliklerle karşılaşılabilir.[51]

Tasavvuf ehlinin hadislere bakışı ve hadisleri nakledip kullanmadaki usulleri hadisçilerin usûlüne benzemez. Hadisçiler hadisleri bir eczâcı titizliği ile senedleri ve mânâları ile naklederler. Çünkü işleri budur. Sûfiler ve diğer ilim erbâbı ise kendi ilimlerini alâkadar eden rivâyetlerle ilgilenirler. Onlardan hadisçilerin rivâyet titizliği beklenmez. Onları alâkadar eden mânâdır, mânânın Kur'an muhtevâsına uygunluğudur. Bu uygunluğu gördükten sonra gerisi o kadar önemli değildir. İman bir tanıma (ma'rifet) ve sevme (muhabbet) işidir. Kulluk tanıma ile başlar, sevme ile gelişir. Allah Teâlâ kendi sıfatlarını ızhâr etmek istediği için varlık âlemini yaratmıştır. Binâenaleyh âlemin varlığında bir sevgi, devamında da bir sevgi ve câzibe vardır. Meseleye bu açıdan bakıldığında hadisin anlamı doğrudur.

---

[50] Acluni, a.g.e. s.132

[51] Rivayet hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanıkları, Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2000, s. 98-99, Muhittin Uysal, Tasavvuf Kültründe Hadis,, Yediveren Kitap, Konya, 2001, 268-271, Mehmet Eren, Konevi'nin Tasavvufi Hadis Şerhçiliği, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, 2001, s. 39

4. Mutasavvıfların Kenz-i Mahfî Hakkındaki Görüşleri

Mutasavvıflar indinde önemli yer tutan kenz hadîsi[52] ve bu hadîs kaynaklı olarak ortaya çıkan[53] "kenz-i mahfî" kavramı Tasavvuf'un varlık düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kavram varlığın zuhûrunu tasavvufî bakış açısıyla açıklama noktasında ilk aşama olmaktadır. Varlığın zuhûru aşamasında "ilâhî aşk" ve "muhabbet"i vurgulayan mutasavvıflar açısından kavram yine önemli bir yer tutmaktadır. Kavramın kaynağı olan hadîs-i şerîfin şerhi için bir eser veren Bursevî ve kavramı açıklayan mutasavvıfların alaşılması noktasında vahdet-i vücûd düşüncesi ve bu düşüncedeki vücûd mertebeleri önemli bir yer tutar. Bu bağlamda mutasavvıfların "kenz-i mahfî" hakkındaki görüşlerini belirtelim.

Kenz-i mahfî, ahadiyet mertebesidir.[54] Bu mertebe Hakk'ın zâtının hakîkatidir. Hakk'ın bundan daha üstün bir mertebesi yoktur ve Hakk'a âit bütün mertebeler ahadiyet mertebesinin altındadır.[55] Bu mertebe Allah'ın zât mertebesidir. O'nun zâtı ise asla bilinemez. Cenâb-ı Hakk bu mertebede henüz isim ve sıfatlar mertebesine inmediği için, bütün isim ve sıfatları zât-ı ulûhiyyetinde yok olmuştur.[56]

Ahadiyyet, zât tecellîsinden ibârettir. Hakkıyet ve halkıyyet îtibarlarının hepsinden tecrîd edilmiş olarak tecellî eden "Zât" mertebesidir. Ahadiyyet, isim ve sıfatların eser ve müessirleriyle berâber yokluğunu (in'idâmını) isteyen mertebedir. Ya'nî, bu mertebede isim, sıfat ve onların eser ve müessirleri Hakk'ın Zât'ında müstağraktır. Mutlak Zât, isim ve sıfatların aslı ve dayanağıdır. Bu mertebede Hak Teâlâ kendi kemâlâtını, kendi Zât'ıyla idrâk eder.[57] O ehadiyyetini de ibâreler birçok

[52] Kavramın geçtiği kudsî hadîs muhaddislerce sahîh olarak kabûl görmemiştir. (bkz, Yıldırım, *a.g.e.,* s, 94-97; Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001, s, 268, 269; Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, Konya, 2004, s, 267, 268; Yılmaz, Hasan Kâmil, *el-Lüma'-İslâm Tasavvufu, Tasavvufla İlgili Sorular ve Cevaplar*, s,521, 522) Nitekim Bursevî'de hadîs-i şerîfin muhaddislerce sahîh olarak kabûl edilmese de keşif ehlinin indinde hadîsin sahîh olduğunu söyler. Ayrıca bu konuda muhaddislerle, mutasavvıfların görüş ayrılığını İmâm Suyûtî ve İbn Arabî'nin sözleriyle örneklendirir. (bkz, Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr., 1a)

[53] Bkz, Aydın, *a.g.m.*, s, 258

[54] Uludağ, *aynı yer*

[55] Nablûsî, Abdulganî, *Âriflerin Tevhîdi*, çev., Ekrem Demirli, İst., 2003, s, 34

[56] Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İst., 1998, s, 249, 250

[57] Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst., 2001, s, 223

bakımlardan ihâta edemezler. Bu sebeple zâtın ehadiyyeti, ne bir ibârenin ma'nâsıyla, ne de bir işâretin bildirmesiyle idrâk edilebilir. Çünkü, bir şeyi bilmek, ona uygun olan bir münâsibi veya aykırı olan bir zıddı sebebiyle mümkün olur. Halbuki, Allah'ın zâtının varlıkta ne bir münâsibi ve uygunu ve ne de bir muhâlifi ve zıddı vardır.[58]

Vahdet-i vücûd düşüncesini ortaya koyan İbn Arabî'nin kavramla ilgili açıklamaları şu şekildedir:

İmdi, bu mertebe bi'l-cümle esmâ ve sıfâtın kenz-i mahfîsidir. Vaktâki bu kenz-i mahfîde kâmin olan sıfât ve esmâ takāzâ-yı zuhûrda bulundular. Vücûd-i mutlak-ı Hak bunları habs-i zâttan, mahzâ kendilerine rahmeten, ıtlâk eyledi. Ve zuhûr, vücûdu iktizâ ettiğinden ve halbuki vücûd-i hakîkîden başka mevcûd olmadığından, bunların mazâhirini ızhâr için kendi mertebesinden tenezzül ve onlara kendi vücûdundan bir varlık vermek iktizâ eyledi. Ve bu tenezzül hareketi îcâb etti.[59]

"Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım" hadîs-i kudsîsi mûcibince; vücûd, mertebe-i vahdete, ya'nî hakîkat-i Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra kendi zâtına ve sıfâtına şuûru hasebiyle zâtında mündemic olan kemâlâtı ızhâra muhabbet etti. Bu zuhûr ve ızhâr, ancak kendi zâtından, yine kendi zâtınadır. Ve hafâ dahî yine kendi zâtına nazarandır. Vücûdda kendinden gayrı bir şey yoktur ki, ondan hafî olsun. Binâen-aleyh, bu hadîs-i şerîf kable'z-zuhûr kendi kemâlâtının yine kendisine hafî olduğunu beyândan ibârettir. Ya'nî, "kable'z-zuhûr kendimden gizli olan kemâlâtımı zevk-i şuhûdî ile bilmeğe muhabbet ettim; ve halkı bu zevk-i şuhûdî ile bilinmem için yarattım" demektir. Bunun ne gibi bir şey olduğu âtîdeki misâl ile tavazzuh eder.

Misâl: Kendisinde hattâtıyet, ressâmiyet ve mi'mâriyet ilh… gibi birtakım sıfatlar bulunan bir kimse ızhâr edeceği levhalar ile binâların kenz-i mahfîsidir. Kendi kemâlâtını zevk-i müşâhede ile bilmek istediği vakit, kendinde olduğunu bildiği ve fakat görmediği bu levhaları tahrîr, tersîm ve bu binâları inşâ edip ızhâr eyledikten sonra "Ben bir gizli hazîne idim, bu masnûâtı zevk-i müşâhede ile bilmek istedim ve

---

[58] Cîlî, Abdü'lkerîm b. İbrâhim*, İnsân-ı Kâmil*, trc., Seyyid Hüseyin Fevzî Paşa, c. I, s, 72

[59] İbn Arâbî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, trc., şerh, Mustafa Tahralı, İst., 1992, s, 370

bunları yaptım" der. Ve onları temâşa edip san'atının kemâlâtını gördükde temeddüh eder… İmdi mahfî olan şey, ma'dûm değildir; belki mevcûd olmakla berâber meçhûldür. Nitekim bir çekirdekte nâmütenâhî ağaçlar vardır, fakat mahfîdir. Kable'z-zuhûr, ağacın sûret-i sâkı, endâmı ve teferruâtı ve esmârının kılleti ve kesreti meçhûldür; ba'de'z-zuhûr ma'lûm olur. Zîrâ ilim ma'lûma tâbi'dir. Velâkin çekirdekte ağaç olduğu ve onun ağsânı ve yaprakları ve esmârı bulunduğu mücmelen ma'lûmdur. Tafsîlâtı zuhûr ettikçe bi'l-müşâhede ma'lûm olur. İşte eltâf-ı latîf olan zât-ı ulûhiyyet kemâlâtını zevk-i şuhûdî ile bilmeğe ve gayriyyet-i i'tibâriyye yüzünden bilmeğe muhabbet ettiğinde, muhît olduğu fezâ-yı bî-nihâyede hubb-i zuhûrun harâreti ile nefes-i rahmânîsini tenfis ve irsâl eyledi. Bu tenfîs netîcesinde fezâ-yı lâ-yetenâhîde, ya'nî kendi vücûd-i latîfinde öbek öbek inbisât eden nefes-i rahmânî, avâlim-i bî-nihâyenin "heyûlâ"sıdır. Ve nefesin şiddet-i irsâlinden hareket hâsıl oldu.[60]

Ahmed Avni Konuk şerhinden yorumlarını verdiğimiz Fusûsu'l-Hikem yazarı, İbn Arabî kozmolojisinde yoktan yaratma anlayışına yer olmadığını ve yaratmadan onun anladığının, tek bir özün veya ayn'ın farklı sûretlerdeki tecellî etmesi olduğunu biliyoruz. Öz, öz olmak yönünden bütün varlıklarda özdeş olmakla birlikte, varlıklar bu özü kendi istidâdlarına göre yansıtırlar. İbn Arabî bu varlık tasarımını şeriata daha uygun olduğunu iddia eder. "Fikir der ki, hiçbir şey yok iken hiçbir şeyden bir şey zuhûr etti. Şeriat ise şu doğru sözü söyler: Aksine bir şey var idi ve [bu şey] oluverdi; gayp/görünmez iken ayn/görünür oldu."[61] Varlıklar yoktan var olmadıklarına ve yaratma, varlıkların belli bir varoluşsal düzlemdeki zuhûrdan başka bir varoluşsal düzlemdeki zuhûra çıkışları anlamına geldiğine göre, acaba bu çıkış nasıl gerçekleşmektedir?

İbn Arabî'ye göre varlıkların "yokluk-varoluşu" (sübût) hazretinden "varlık-varoluşu" (vücûd) hazretine gelmekle birinci hazretteki bulunuşları devam etmektedir. Bu durumda vücûd, varlıklar varlık-varoluşu hazretine çıktıklarında bile tek bir hakikat olarak kalmaya devam etmektedir. Eğer vücûd hem gayp hem de şehâdet âleminde tek

---

[60] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, şerh: Ahmed Avni Konuk, haz., Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İst. ,1999, c. I, s, 43, 44

[61] İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, ss. 395–6.

bir hakikat olarak kalmaya devam ederse, varlıklar bireysel varoluşlarını nasıl elde etmektedirler? Bir başka deyişle, evrendeki bir varlık diğer bir varlıktan nasıl ayrışacaktır? Şeyh bu problemlerin çözüm ve ifadesinde nefes ve harf sembolizmine müracaat etmektedir. Her şeyden önce konuşma ve yaratma arasında kurulan benzerliğin hareket noktasının tespitine ihtiyaç vardır. İbn Arabî bu benzerlik ilişkisini Kur'an'daki "ol" emrine ve Hz. Îsâ'nın "Allah'ın kelimesi"[62] olarak tasvir edilmesine dayandırır.[63] Ne var ki, Tanrı'nın yaratıcı konuşması ile insanî konuşma arasında kurulan benzerliğin temeli yine kapalı kalmaktadır. Fakat Şeyh, harflerin nefesten hâsıl olduğunu belirtirken, insanın Tanrı'nın sûretinde olduğunu hatırlatmakla bize birtakım ipuçları sunar: İnsan, nefes alır verir ve konuşur. İnsan, Tanrı sûretinde yaratılmıştır. O halde Tanrı da nefes verir ve konuşur. Tanrı'nın nefesi, varlıkların ayn'larının kendisinde küllî olarak ortaya çıktığı buluta ('amâ) tekabül eder.[64]

İbn Arabî bu sembolizme, Allah'ın Zâhir ve Bâtın sıfatları olduğunu hatırlatmakla başlar. Bu sıfatlardan ilki, bu bağlamda, nefesin kişinin içinde oluşuna, ikincisi ise nefesin dışarıya harfler ve kelimeler olarak çıkışına karşılık gelmektedir.[65] Sonrasında o, nefesin doğasını ve oluşum şeklini tasvir eder. O, bu noktada nefes ile rüzgâr arasında bir ayrım yapmayı gerekli görür. Çünkü rüzgârdan veya herhangi bir hava akımından zorunlu olarak bir şey hâsıl olmaz. Bu yüzden o, nefesi buhara benzetir. Çünkü buhar, su zerreciklerinden oluşmakta ve yoğunlaşma neticesinde buluta dönüşmektedir. Nefes de buhar gibi, su zerrecikleri içerir. Bu zerrecikler benzer biçimde yoğunlaşınca buluta dönüşmektedir.[66] Bu açıklamaların ardından İbn Arabî, 'amâ ile Tanrı'nın mahlûkâtı yaratmadan önce üzerinde bulunduğu bulut arasında bir ilişki kurar. O özetle, Tanrı'nın nefes verdiğini bu nefesin yoğunlaşıp 'amâ, yani metafiziksel bir bulut halini aldığını söylemektedir. Tanrı'nın niçin nefes verdiğine gelince, İbn Arabî bu soruya "Ben bir gizli hazineydim, bilinmeyi sevdim, bu yüzden de mahlûkatı

---

[62] Nisâ Sûresi, 4: 171.

[63] İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 394.

[64] İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 389.

[65] İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 386.

[66] İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 386, 416 vd.

yarattım" sözü ile cevap verir.[67] İbn Arabî'nin felsefesinde, mutlaklığı bakımından Gerçek, mutlak sûrette bilinmeyen bir şey, beşer idrâkinin erişiminin çok ötesinde bulunan bir *Sır*'dır. Bu meşhûr Kudsî Hadîs'in de isimlendirdiği gibi *Kenz-i Mahfî* (*Gizli Hazîne*) olup İbn Arabî'nin kendisi de buna bâzen *Amâ'* (*körlük veyâ dipsiz karanlık*) demektedir.

Izutsu'ya göre İbni Arabi'ye *Kenz-i mahfinin* muhabbetle yakından bir ilişkisi vardır ve muhabbette İbni A'rabi de çok önemli bir rol oynar. Yine Izutsu'ya göre muhabbet kavramının İbn Arabî'nin düşüncesinde niçin böyle bir önemli rol oynadığının özel bir sebebi vardır. Bunun önemi, İbn Arabî'nin felsefesinin temeli ve özü sayılabilecek olan, şu Kudsî Hadîs'den ileri gelmektedir: "Ben bir gizli hazine idim. Bilinmeyi istedim (ahbabtu = sevdim). Mahlûkatı yaratıp kendimi onlara bildirdim. Onlar da beni bildiler". Bu Kudsî Hadîs'in de açık bir şekilde bize bildirmekte olduğu gibi Sevgi (hubb), Hakk'ı âlemin yaratılmasına tahrik etmiş ilkedir. Bu anlamda da bu "yaratılışın sırrı" (Sırr-ı Halk) ya da "yaratılışın sebebi"dir (İllet-i Halk'dir). Eğer bu düşünceyi İbn Arabî'nin daha karakteristik sözleriyle ifâde edersek, Muhabbet, Hakk'ın "Dipsiz Karanlık = Amâ" hâlinden çıkarak kendisini bütün varlıkların sûretlerinde izhâr etmeye başlamasının sebebidir.[68]

İbn Arabî yaratma kavramını Tanrı için tanrılık vasfının bir gereği olarak görür. Çünkü ona göre pek çok olan Tanrısal sıfatlar, aktif hale gelebilecekleri veya hükümlerini icra edecekleri bir alana muhtaçtır ki, o alan da bütün âlemdir. Âlemin yaratılması konusunda bütün sıfatların payı olmakla birlikte, bu işte en önemli rolü rahmet ve cömertlik sıfatları oynar. İbn Arabî rahmet ve cömertlik kavramlarının yorumunda öyle bir strateji izler ki, sonunda bu iki kavram yaratmanın gerekçesi haline gelir. Şöyle ki, cömertlik ve rahmet vermekle oluyorsa, şüphesiz bu veriş en kâmil anlamda en çok muhtaç olana en çok muhtaç olduğu şeyi vermekle olur. Düşünülebilecek en yoksul 'varlık' ise hiçbir şeye sahip olmayan, hatta varlığı bile olmayan bir 'şey' olmalıdır. Doğal olarak bu madûm 'şey', en çok vücûda muhtaçtır.

---

[67] Hâlid Belkâsım, *el-Kitâbe ve't-tasavvuf 'inde ibn arabî,* Dâru Tobkâl li'n-Neşr, Fas 2004, s. 34.

[68] Izutsu, Toshihiko, *İbni A'rabî'nin Fusus'undaki Anahtar-Kavramlar,* s.110

İşte Tanrı cömertlik ve rahmet sıfatını tanrılığına yaraşır biçimde en kâmil düzeyde izhâr etmek için en muhtaç ‘şey’e en çok muhtaç olduğu şeyi, yani yokluk hazretindeki ayn’a varlık verir.[69] Bir aynada görünen hayâl, oraya yansıyan nesnenin kendisi değildir ama o nesneyi temsîl eder. Bu açıdan bakıldığında âlem Hakk'ı Teâlâ'nın *sırrını* fâş etmektedir. Buradaki *sırr* kelimesi Vücûd'un gizli kalan (*yâni görünmesi mutlak olarak mümkün olmayan, bâtınî*) derinliklerine işâret etmekte ve daha önce zikretmiş olduğumuz meşhûr hadisdeki "*Kenz-i Mahfî*" (*Gizli Hâzîne*) ifâdesine tekabül etmektedir.[70]

Ayrıca tasavvuf ehli, bu sözü “ilâhî aşk”ın kaynağı saymıştır. Onlara göre varlığın yaratılışının temel sebebi, Allah (c.c.)’ın kendi zâtına olan sevgisidir. İlâhî aşk, âlemin yaratılmasına sâik olan ilk esastır.[71]

Tasavvufî görüşe göre yaratma, bir meyl ve arzudan ileri gelir. Söz konusu âlem olduğu zaman da buna yönelme ve değişme; söz konusu Tanrı olduğu zaman da buna irâde denir ki, bunun anlamı da özel bir maksada meyl etmek ve arzu göstermektir. Yaratma bir meyl olduğuna göre o, aynı zamanda bir harekettir. Hareket ise ancak ebedî olan bir sevgiden ileri gelir. Bu hareket, âlemin içinde hareketsiz bulunduğu yokluktan varlığa doğru harekettir. Bundan ötürü de emir, sükûndan varlığa herekettir, denilir; zîrâ sükûn bir bakıma hareketten önce gelir. İş böyle olunca âlemin varlığına sebep olan hareket bu sevgi ve muhabbet hareketidir. Nitekim: “Ben bilinmeyen ve gizli bir hazîne idim, bundan ötürü bilinmeğe muhabbet gösterdim ve bundan ötürü de varlıkları yarattım” kudsî hadîsi bu gerçeğe işâret etmektedir. [72]

İbn Arabî’de zuhûr-ı Hakk’a sebep olanın muhabbet olduğun vurgulamıştır. Fusûs şârihi Konuk’ta zuhûr sürecinde muhabbeti vurgulamıştır:

“Ba’dehû onun üzerine talep vâkı’ oldukda, zâhirde havfen firâr ettiği halde çıktı. Halbuki ma’nâda necâta hubb idi. Zîrâ hareket ebeden ancak hubbiyyedir. Ve nâzır

---

[69] İbn Arabî, *Fütûhât*, c. III, s. 282; c. III, s. 384.

[70] Izutsu, Toshihiko, *İbni A’rabî’nin Fusus’undaki Anahtar-Kavramlar,* s.171

[71] Uysal, *a.g.e.*, s, 269

[72] Sunar, Cavit, “*Aşk’ın Terbiyede Rolü*”, AÜİFD, XXV, Ankara, 1981, s, 95

onda esbâb-ı âhar ile mahcûb olur. Halbuki o değildir. Bunun beyânı: Zîrâ asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için, emr sükûndan harekettir, denilir. Böyle olunca âlemin vücûdu olan hareket, hareket-i hubb olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف ya'nî "Ben bir hazîne idim, bilinmedim. Binâenaleyh bilinmeğe muhabbet ettim" kavli ile muhakkak buna tenbîh eyledi. İmdi bu muhabbet olmasa idi, âlem kendi aynında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcîdin onun için hareketidir. Ve zîrâ âlem, kezâlik vücûden kendi nefsinin şuhûdunu sever. Nitekim sübûten müşâhede eyledi. Binâenaleyh onun her vech ile adem-i sübûtîden vücûda hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtihi mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefsine ilmi, O âlemlerden ganî olduğu haysiyyetle, kendisine mahsûstur. Ve ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan mütekevvin, ilm-i hâdis ile onun için mertebe-i ilimde tamâm olması kaldı. A'yân-ı âlem mevcûd oldukda, sûret-i kemâl,vilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilim, vecheyn ile kâmil olur. Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahî kâmil olur. Zîrâ vücûdun ba'zısı ezelî ve ba'zısı gayr-i ezelîdir, o da hâdistir. Ezelî kendi nefsiyle olan vücûd-ı Hakk'tır; ve gayr-i ezelî, suver-i âlemle sâbit olan/vücûd-i Hak'tır, dudûs ile tesmiye olunur. Zîrâ âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Böyle olunca, suver-i âlemle kendi nefsine zâhir olur. Şu halde vücûd kâmil oldu. Demek ki âlemin hareketi kemâl için hubbiyye oldu.[73]

Vücûd-i âlemden ibâret olan hareket, hareket-i hubdür. Ve Resûlullah (s.a.v.) كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف ya'nî "Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim" kavliyle buna tenbîh eyledi. İmdi eğer bu uhabbet olmasa idi, âlem "ayn"ında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcidin buna harketidir.[74]

İbn Arabî'nin bu sözlerini aktaran Konuk, bu sözlerin şerhinde şunları nakletmektedir: "Eğer Hak Teâlâ'nın bu muhabbet-i zâtiyyesi olmasa idi; âlem vücûd-i hâricîden ibâret olan kendi "ayn"ında zâhir olmazdı. İmdi âlemin ademden vücûd tarafına olan hareketi, âlemin mûcidi olan zât-ı Hakk'ın muhabbetinin îcâd-ı âlem için

[73] Konuk, *a.g.e.*, c, IV, s, 164, 165

[74] *Aynı eser*, c, IV, s, 256, 257

hareketidir. Zîrâ zât, zâtiyyeti cihetinden ebeden tecellî etmez. Tecellîyi iktizâ eden şey şuûnât-ı zâtiyedir. Ve muhabbet ise bu şuûnâttan bir şe'ndir. Hak Teâlâ bu şuûnâtını yine kendi zâtında fiilen ve tafsîlen müşâhede etmek ve gayr i'tibâr olan vücûd-i hâricîde çeşm-i i'tibâr ile âsâr-ı şuûnâtını temâşâ eylemek için, bi-hasebi'l-esmâ, taayyüne ve zuhûra muhabbet etti. Ve zât-ı latîfin "âlem" dediğimiz mertebe-i kesîfi, adem-i izâfîden vücûd-i izâfî tarafına mahzâ bu muhabbetle hareket eyledi. Ve işte bu asla nazar olundukda, hareketin ebeden muhabbetle vâkı' olduğu görülür.[75]

Vücûd-i Hakk'ın ibtidâsı olmayan tecelliyât-ı umûmiyyesi ve hareket-i umûmiyyesi, hubb-i ilâhîden neş'et eden bir harekettir. Nitekim Efendimiz (s.a.v.) beyân buyurdukları كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف hadîs-i kudsîsi ile bu hareket-i hubbiyyeye tenbîh eyledi. Böyle olunca âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, hubb-i ilâhînin hareketidir. Zîrâ vücûd-i hakîkî-i Hak vücûd-i izâfî-i âlem ile bilinir; ve Hak dahî bilinmeğe muhabbet eder. Eğer bu muhabbet olmasa idi âlem, "ayn"ında zâhir olmaz idi. Şu halde âlemin adem-i izâfîden vücûd-i izâfî cânibine hareketi, âlemin mûcidi olan Hakk'ın muhabbetinin îcâd-ı âleme hareketi olur.[76]

Eserlerinde Kenz-i mahfi metaforuna yer veren mutasavvıflardan biri de Ferideddin-i Attar'dır. Ferideddin-i Atar, *Mantık Al- Tayr* adlı eserinde anlattığına göre, insanın yaratılışının gayesi Allah'ı aramak, bulmak ve ona inanmaktır. Allah, insanı bu arama işinde yalnız bırakmamış, gerek elçilerle gerekse kitaplarla rehberlik etmiştir. Allah'ın gösterdiği ve desteklediği yola uygun olarak, Hakka ulaşan yolu kuşların dilinden hikâyelerle anlaşılır bir üslupla Feridüddin-i Attar, *Mantık'ut Tayr (Kuş Dili)* isimli eserinde sembolik bir üslupla, tasavvufi bir edayla işlemiştir. İnsanın Allah'a giden yolda bir gayret sergilemesi ya da sergilememesi eserde kuşlar üzerinden sembollerle vermiştir. Kuşların arayışlarını ve mazeretlerini değerlendirme, günlük hayatta insanın karşılaştığı bir kısım problemlere cevap niteliğindedir. Attar'ın temsil yöntemi ile kuşları kullanarak öykülediği eser, aslında Hakkı arayan yolcunun yürüyeceği yolu ve takip edeceği metodu önerir. Diğer yandan bazı kimselerin hangi engeller yüzünden ve neden Allah'ı bulamadığı örnek hikâyelerle açıklanır.

---

[75] *Aynı eser*, c, IV, s, 166

[76] *Aynı eser*, c, IV, s, 258

Hikâye kısaca şöyledir: Kuşlar bir araya toplanıp, padişahsız hiçbir ülke yok. Padişahı olmayan bir ülkenin düzeni, nizamı olmaz. Bu ülkenin de mutlaka bir padişahı olması lazım onu mutlaka arayıp bulmalıyız derler. Bunun üzerine hüthüt kuşu bizim bir padişahımız var ama siz ondan habersizsiniz ve uzaksınız. Binlerce perde ve sır arkasındaki o padişahın adı Simurg'dur. Hemen onu arayıp bulalım, der. Böylece hüthütün rehberliğinde kuşlar yola koyulur. Bazı kuşlar bir kısım engeller ve bahaneler yüzünden yarı yolda kalır. Bazıları ise her türlü meşakkatlere tahammül edip, zorlukları geçip hüthütle beraber Simurg'a ulaşır.

Attar, eserinde temsil ve sembollerle insanın Allah'a ulaşmasında karşılaşacağı zorlukları ve çekeceği sıkıntıları işler. Hikâyedeki çeşit çeşit kuşlar, farklı mizaçlarda ve düşüncedeki insanlardır. Hüthüt peygamberi veya kılavuzları, Simurg da Allah'ı sembolize eder. Simurg, Kaf dağında yaşayan masal kuşu Zümrüdüanka'dır. Allah'ı sembolize etmek için Attar bu kuşu tesadüfen seçmemiştir. Simurg'un kuşların padişahı olması, esrarengiz ve gizli vasıfları bulunması, bilinmeyen belirsiz bir mekânda yaşaması gibi benzetmeler, onun Allah'ı temsil etmesine sebep olmuştur. Çünkü inancımıza göre Allah, kâinatın sahibi, bu dünyada gözle görülmez, ona zaman ve mekân atfedilmez, zatı ve sıfatları kendine mahsus olandır.

Bir nevi Simurg'un özel vasıfları ile Allah'ın kendine mahsus sıfat ve isimlerine atıfta bulunulmuştur. Allah bu âlemin padişahıdır. Allah olmadan düzen ve nizam olmaz. Kâinatta bir düzen, bir insicam, bir intizam göze çarpar. İşte hikâyede sembolize edilen yaşadığımız âlemdeki düzeni inşa eden padişah Allah'tır. Kuşların yani insanların çabası kâinatın halikına ulaşmadır. İşte tam bu nokta Atar sözlerine şöyle devam eder; O*, "Ben bir gizli hazine idim. Bilinmek istedim ve insanı yarattım"* diyor. Bir sultanın güzel bir saray inşa edip, onu çeşitli sanatlarla süsleyip, bezeyip de başıboş bırakması ve kendini tanıtmaması düşünülemez. Aynen öyle de hikâyede Allah'ın bu

kâinatı ve insanı yaratmasındaki gayeye ulaşmak, Hakkı bilip, kabul etmek için kuşlar yola düşer.[77]

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri de, Marifetname'sinin sabır bölümünde *Kenz-i mahfî*'yi şu bağlamda kullanır. "Bu hakir ve hakiki fakir İbrahim Hakkı, bu kitabı, aziz ve şerif mahdumu Seyyit Ahmet Naîmî için kaleme alıp, ona hitap eder ki: Allah, seni her iki cihanda aziz etsin. Öncelikle malum olsun ki, Hak Teala iki cihanı insanoğulları için ve insanoğullarını da ancak kendisini tanımaları için yarattığını cümleye duyurmuştur. Nitekim lûtuf ve keremiyle: "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımaları için varlıkları yarattım," buyurmuştur. Şu halde âlemin ve insanın yaratılmasından nihaî maksat ve yüce istek, Mevla'nın bilinmesidir. Bu ebedî devlet ve tükenmez saadet, her şeyden öncedir. Ancak bu, nefsini bilmeye bağlı olup, nefsini bilmek de bedeni bilmeye dayanır. Bedenin bilinmesi, âlemin bilinmesiyle olur. Âlemin bilinmesi ise hakiki ilimlerledir."[78]

Özetle vahdet-i vücûd düşüncesinin öncüsü İbn Arabî, "kenz-i mahfî" kavramını bu düşünce içerisinde ayrı bir yere koymakta ve zuhûrun başlangıcından önceki mertebeye ya'nî "La-taayyün" mertebesine yerleştirmektedir. Ayrıca yine İbn Arabî, Mevlânâ, Feridüttin Atar ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı, zuhûrun olmadığı bu mertebeden zuhûrun başlamasını da hadîs-i şerifte olduğu gibi muhabbete dayamakta ve Hakk'ın zuhûrunun temelinde "muhabbet" olduğunu söylemektedir.

2. BURSEVÎ'DE KENZ-İ MAHFÎ

Bu konuda bir eser veren Bursevî, öncelikle kenz-i mahfî kavramının dayandığı ve ıstılâhı ortaya çıkaran hadîs-i şerîfin sahîhliği üzerinde durmuştur. Bu konuda mutasavvıflarla muhaddisler arasındaki farkı ortaya koyarak, hadîsin mutasavvıflarca sahîh olduğunu belirtmiştir: "Hadîs-i mezkûr gerçi inde'l-huffâz sâbit değildir. Nitekim

---

[77] Atar, Ferideddin-i *Mantık Al- Tayr* ,Çev. Abdulbaki Gölpınarlı, MEB Yay. İst. 1991, I\61

[78] Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname,*

İmâm Suyûtî "ed-Dureru'l-Muntesire" nâm kitâbında لااصل له [Onun aslı yoktur] demiştir. Fe-emmâ, inde'l-mükâşifîn: Hadîs sahîhdir, zîrâ huffâz sened ile naklederler, mükâşifûn ise fem-i nebeviyyeden (s.a.) bi'z-zât ahz edip söylerler. Ve bir nesnenin sened-i ma'lûmu olmamaktan fî-nefsi'l-emr adem-i sübûtu lâzım gelmez. Belki keşf-i sahîh ile olacak esahh olur. Zîrâ keşfde vehm ve hayâl olmaz. Belki ayân-ı tâmm ve hakka'l-yakîn olur. Ve ilhâmât ve vâridât mu'tekidlere göre hüccet olmak kâfîdir. Gerekse münkirlere göre burhân olmasın."[79]

Hadîsin mutasavvıflar indinde keşifle sahîh olduğunu ortaya koyan müellif, kenz-i mahfî hadîsinin açıklamasına "küntü" kelimesindeki tâ-i vahdet ile başlamış ve ardından kenz-i mahfî'nin tanımına geçmiştir. Daha sonra hadîs-i şerifteki kelimeleri tek tek ele alarak onları açıklıyor. Bu açıklamaların ardından müellif, zuhûr sürecinde muhabbetin üzerinde durmakta ve insanlığın halk edilmesini ilâhî aşk ile açıklamaktadır. Eserinde bol bol şiirlere yer veren Bursevî, kenz-i mahfî hadîsini de açıklarken şiirlere yer verirken, hadîs-i şerîfin açıklamasının sonunda da şiirle zuhûr sürecini açıklamıştır.

Şimdi bu açıklama sürecini Bursevî'nin kendi sözleriyle ele alalım. O "kenz-i mahfî" kelimesinin tanımını şu şekilde vermiştir: "Küntü kelimesinde olan tâ-i vahdet ahadiyyet-i zâtiyyeden ibârettir ki cemî'-i esmâ ve sıfat onda müstehlektir. Evrâk ve agsân-ı şecere nevâtta müstehlek olduğu gibi. Onun için kenz-i mahfînin ta'rîfinde gelir ki: O bütün bâtınlardan bâtın olarak gaybde gizli olan ahadiyet hüviyetidir."[80]

Müellif, Kitâbü'n-Netîce'de zuhûr sürecini anlatırken ıstılâhın isimlendirilme sebebi üzerinde de şu şekilde durmaktadır: "Hak Teâlâ, nûr-i vücûd ile muttasıftır ve kalbe halkı'l-halk onun nûru kendine zâhir idi ki, ona "mertebe-i cilâ" derler. Velâkin mazharda zuhûru yok idi. Bu cihetten "kenz-i mahfî" denildi. Çün ki âlem-i ademde mukadder olan halka nûr-i vücûd reşş eyledi ki, vücûdun mâhiyyâta mülâkātıdır, ol reşâştan ma'dûmât dahî mevcûdât olup hayât buldu."[81]

---

[79] Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 1.a, 1.b

[80] *Aynı eser*, vr. 5.a

[81] Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, c. I, s, 369

Ve bu mertebede min-hays-i hiye tecellî-i ilâhî vâki' olmaz. Zîrâ tecellî niseb i'tibâriyle olur. Mertebe-i mezkûrede ise niseb müstehlektir. Pes evvel mertebe gayrıyı bi'l-külliyye ifnâ ve i'dâm eder. Ve gayrı ma'dûm olacak tecellî ne yüzünden olur. Fe'rif cidden. [82]

Ayrıca müellif, zuhûr sürecinin muhabbete bağlı olduğunu şu şekilde açıkar: "Zuhûr-i eşyâ, hubb-i zâtiye menûttur ki ondan teveccühât-ı esmâiyye zuhûr edip zuhûr-i eşyâ dahî ol teveccühâta merbûttur. Ve bundan hayât-ı zâtiyye ve sâir kemâlât-ı ilâhiyyenin kuvveti ne mertebede olduğu bâhir olur."[83]

"*Kitâbü'n-Netîce*"de de muhabbete dikkat çeken Bursevî, hadîs-i şerîfi zikrettikten sonra süreci şu şekilde anlatmaktadır: "Hak Teâlâ esmâ ve sıfâtıyla zuhûr edip beyne'l-mazâhir ma'rûf ve mezkûr olmağı sevdi ve ism-i zâhirle tecellî kılıp kenz-i mahfî derecesinden vücûda bürûz verdi. Ve Hakk'ın ism-i zâhir ile zuhûrunda şehvet olmak muhâldir. Belki bu ma'nâya "muhabbet" derler ki, meyl-i ma'nevîdir. Pes, abd-i mahzın zuhûru dahi zuhûr-i Hak gibidir, zîrâ sûret-i ilâhiyyedir.[84]

Bursevî "Ferahu'r-Rûh" adlı eserinde de, tecellînin olmadığı bu mertebeyi şu şekilde açıklar:

Ganî bi'z-zât idi ol Hak ki gaybü'l-gab idi mutlak

Sıfât esmâda müstağrak hüviyyetteydi isti'lâ

Yâni Hakk'ın Zât'ında taayyün ve lâ-taayyün itibarı yok idi. Belki bütün nisbet ve izâfetlerden âri idi. Zîrâ nisbet ve izâfetler, isimlerinin ve sıfatlarının taayyünlerine ait

---

[82]*Bursevî Kenz-i Mahfî,* vr. 5.a

[83] Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 22.a

[84] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. II, s, 137

sonuçların ortaya çıkmasındandır. Tecellîden önce ise sıfât ve esmâ Zâtta müstağrak ve mah olup ulüvv ve galebe hüviyetin idi. Gatrinin zuhûr ve eseri yok idi.[85]

Müellif, "küntü" kelimesindeki tâ-i vahdetin Allah Teâlâ'nın birliğine delâlet ettiğini Kur'ân'dan örneklerle şu şekilde açıklar: Kur'ân'da tâ-i vahdet ma'nâ-yı mezkûre delâlet eder; خلقت (halaktü), جعلت (cealtü) ve emsâli gibi ki buralarda tâ-i zât ahadiyyeye dâldir.[86]

Ayrıca Bursevî, hadîs-i şerîfin ma'nâsından hareketle Hak Teâlâ'ya zaman nispet edilmemesi gerektiği üzerinde durmuştur: "Küntü kelimesi, fi'l-i mâzî olduğu cihetten zamân-ı mâzîye delâlet eder. Fe-emmâ, Hakk'a nispetle mücerred-i ihbâr ma'nâsına mahmûldür. Zîrâ, ona göre mâzî ve müstakbel ve hâl cârî değildir. Belki zamân emr-i niseb-i ademîdir ki dehr isminin tecellîsinden hâsıl olmuştur. Ve ademî dediğimiz budur ki kendi aynında vücûdu yoktur. Belki bi-hasebi's-suâl hâdis olur. Meselâ, متي Ne zaman? diye suâl olunsa hadûs-i suâl ile esmâ-i zamân hâdis olur; iz ve izâ ve sâir hurûf-i şart-ı zamâniyye gibi. Ya'nî, bu makūle hurûf-i zamâna delâlet eder. Türk lisânında şimdiki hâl ve geçmiş zamanda ve gelecek zamânda denildiği gibi. Pes zamânın zâhirde esmâsı vardır. Fe-emmâ, müsemmâsı emr-i ademîdir. Lafz-ı adem gibi ki müsemmâsının aynı yoktur. Maa-hazâ, müteakkilü'l-hükmdür."[87]

Müellif, "küntü" kelimesinin izâhının ardından "kenz" kavramının açıklamasına geçmiştir. Müellife göre kenz, zuhûra gelmemiş olan esmâ ve sıfâttan ibârettir.: "Kenz, arzda vaz' olunmuş emvâl-i nefîsedir. Burada murâd, bi-tarîki't-teşbîh hazâne-i zât-ı ahadiyyede meknûn ve müctemi' olan esmâ ve sıfât-ı âliyedir. Zîrâ zâtın adem-i zuhûru esmâ ve sıfâtın adem-i zuhûrundandır. Şöyle ki eğer esmâ ve sıfâttan hâriçte eser-i evlâdır. Zât-ı ahadiyye kenz gibi mestûr ve mahfî kalmazdı. Ve bâlâda meknûn olup bî-nişân olmakladır. Belki ba'zı defâinin hâriçte fi'l-cümle alâmet-i mevzûası vardır ki onunla mahalline intikāl olunur. Nitekim, ba'zı mutalsam nesnelere emâret koymuşlardır.

---

[85] Bursevî, *Ferahu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi*, haz, Mustafa Utku, c, I, İst, 2000, s, 71

[86] *Aynı yer*

[87] Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 6.b, 7.a

Fe-emmâ, zât-ı ilâhiyyeye ebtan-i küllü bâtın olan mertebe-i gaybda iken aslâ alâmet yoktur." [88]

Bursevî, kenz-i mahfî mertebesinde esmâ ve sıfât-ı âliyeden alâmet olmayışını çekirdek örneği ile açıklar. Çekirdek yerin altında iken o çekirdekten yerin üstünde bir alâmet yoktur. Çekirdek büyüyüp yerin üstünde zuhûra geldikten sonra oluşan yaprak ve ağaçlar çekirdeği de içine almaktadır. Bu şekilde zât ta zuhûra gelmediğinde yerin altındaki çekirdek gibi ondan bir alâmet yoktur. Esmâ ve sıfâtıyla zuhûra geldiğinde ise bu âlemdeki tezâhürü zâtını da müştemildir :

"Şol nevât gibi ki tahte'l-arzda medfûndur. Ve henüz ondan vech-i arzda nişân nâbuddur. Bu cihetten orada nevât olduğunu kimse bilmez. Çünkü vech-i arza hariç ve inşikākından nısfeyn ola. Birbirini zâta ve birbirini dahî sıfata nişân olup neşv ü nemâ buldukça şecere sûretine girer ve agsân ve evrâk sâhibi olup gāyetinde meyve zuhûr eder ki asl nevâtın sûreti olan çekirdeği müştemildir."[89]

Bursevî, *"Kitâbü'n-Netîce"*de aynı örneği zuhûr sürecini anlattıktan sonra şu şekilde açıklar: "Ey ârif, bu kelâm sana acep gelmesin. Belki bil ki Hak Teâlâ kenz-i mahfî iken bâtın idi. Halkı halk ettikde halk zâhir oldu. Pes, "Bâtın-ı halk Hak ve zâhir-i Hak halk" denildi. Ve şol ki bâtın idi, halka nisbetle zâhir oldu. Ve şol ki zâhirdir, Hakk'a nisbetle bâtındır. Pes, Hakk'ın kalbi halk ve halkın kalbi Hak'dır. Ve halk Hakk-ı Bâtın'dan zâhir olmakla "mümkin" diye tesmiye olundu, ve illâ bâtını Hakk-ı vâcibdir.

Pes, nazarın halka ise eşyâ görürsün ve Hakk'a ise esmâ görürsün. Ve bir çekirdek bitip ağaç sûretine girmek sırr-ı mezkûra işârettir. Zîrâ ağaç zâhir oldukta çekirdek bâtında kaldı. Eğerçi zâhir olan yine ol çekirdeğin taayyünüdür. [90]

Bursevî, "mahfî" kelimesinin kullanılma sebebini ise şöyle açıklamaktadır: "Kenz-i zâta mahfî denildi. Velâkin eğer hafâ, Hakk Teâlâ'ya nispetledir denilirse bu

---

[88] *Aynı eser*, vr. 9.a

[89] *Aynı yer*

[90] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c, I, s, 466

söz bâtıldır. Zîrâ bir şey kendi nefsinden mahfî olmak muhâldir. Ve eğer gayre nispetledir denilirse bu dahî ke'l-evveldir. Zîrâ ezelde gayrin vücûdu olmayacak ma'nâ-yı hafâ mütasavver olmaz. Ya'nî, hafâ ve zuhûr umûr-i izâfiyyedendir ki ahad-hümânın vücûdu âherin vücûdunu müstelzîmdir. Burada ise hafâ var, velâkin zuhûr yoktur. Şunun hafâsı şuna nispetledir diyesin.

Ve bunun cevâbı budur ki; burada hafâ selb-i zuhûr ma'nâsınadır ki zât-i ahadiyyenin fî-nefsi'l-emr zuhûru yoktu. Ve ma'rûf dahî değil idi. Zîrâ ma'rifet gayrin vücûdu üzerine mübtenîdir. Pes, gayr olmayacak ma'rifet dahî olmaz."

Binâen-alâ-hazâ, كنت كنزامخفيا لاعرف فاحببت ان اعرف [Ben gizli bir hazîne idim, bilinmemi istedim.] iki vechle selbi müştemil olur. Kaziyye ise sâlibe olsa sıdk ve kizbde vücûd-i mevzûa muhtâç olmaz. [91]

Bursevî, Hakk'ın mahfî oluşunun da kendi şahsında oluşunu ve zâhir oluşunun gayrin olduğu anlamına gelmediğini bir örnekle şöyle açıklar: "Meselâ, لم يتحرك انسان في الدار [Evde insân hareket etmedi.] denilse dârda vücûd-i insân olmak lâzım gelmez ve söz sâdık olur.

el-Hâsıl, dârda insân olduğu vakitte taharrükü nefy etmek sahîh olduğu gibi olmadığı vakitte dahî sahîhdir. Pes demek olur ki dârda insân taharrük etmedi. Zîrâ insân yoktur ki taharrük ede. Binâen-alâ-hazâ, bu makāmda dahî gayr yoktur ki ona göre Hakk zâhir ve ma'rûf ola. Fe-emmâ bi-zâtihî, li-zâtihî zâhirdir. Ya'nî Hakk kendi nefsinde kendine zâhirdir ki ona mertebe-i cilâ derler. Nitekim esmâ ve sıfâtın tecelliyâtına mertebe-i isticlâ derler ki zâtın merâtib-i taayyünâtta zuhûrudur."[92]

Bursevî, zuhûr sürecini başka bir hadîs-i şerîf ile birlikte şu şekilde açıklar:

"Ve hadîsde gelir ki: ان الله خلق الخلق في ظلمتي ثم رش عليهم من نوره

[91] Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr, 11.b, 12.a

[92] *Aynı yer*

فمن اصابه اهتدي و من اخطاءه ضل [Allah, mahlûkātı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nûrundan saçtı. O nûrdan kime isâbet ederse hidâyet bulur. Her kime isâbet etmezse delâlette kalır.][93]

Bu hadîs-i şerîf iki vechle tevcîh olunur: Evvelkisi budur ki, zulmetten murâd zulmet-i ademdir. Bu sûrette halk takdîr ma'nâsına ve nûr-i vücûda mahmûl olunur. Pes demek olur ki Allâh Teâlâ, halkı zulmet-i ademde takdîr eyleyip sonra nûr-i vücûddan üzerlerine reşş edip vücûd-i hâricî ile mevcûd kıldı. Ve her kime ki nûr-i vücûdun levâzımından olan nûr-i ilm isâbet ettiyse tarîk-i cennet ve kurbet ve râh-ı rızâya mühtedî oldu. Ve her kime ki isâbet etmediyse her yüzden dâll ve magzûb kaldı. Bu ma'nâya اصاب "esâbe" zamîri nûrun ma'nâ-yı sânîsi olan ilme râci' olmuş olur. Nitekim ehl-i belâgat bu makūle ma'nâyı bedî'den i'tibâr eylerler. Ve ma'nâ-yı sânî budur ki halk asl üzerinedir ve zulmetten mûrâd zulmet-i cehl ve nûrdan murâd nûr-i ilmdir. Bu sûretten ma'nâ zâhirdir ve bu ma'nâya dâirdir. Şol âyet ki Kur'ân'da gelir: أَخْرَجَكُم مِّن بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لاَ تَعْلَمُونَ شَيْئاً (Nahl, 16\78) [Allah sizi annelerinizin karnından bir şey bilmez halde çıkarmıştır.]

Pes dünyâda ilm-i nâfi' ve ma'rifet-i ilâhiyye ehli olmak âlem-i ervâhda olan reşşdendir ve reşş denildiği nefhde vâki' olan eczâ'-ı reşşiyye i'tibâriyledir ki burada bi-tarîk olunmasıyla vârid olunmuştur. Ve ona nefs-i Rahmânî ve tecellî-i sâri ve nûrî derler. Zîrâ mertebe-i ilmden mertebe-i ayna feyz-i mukaddesle nüzûl ve bürûz-i a'yân, ism-i nûr hasebiyledir. Şöyle ki eğer nûr-i ilâhî a'yânı birbirinden taayyünât-ı mahsûsa ile temyîz ve izhâr etmese zulmette kalırlardı. Onun için tecellî denildi. Zîrâ tecellî zâhir olmak ma'nâsınadır. Bu cihetten âlim "zâhir" ismine mazhar oldu. Pes hakîkatte zâhir Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ kenz-i mahfî olan Hakkdır, halk değildir. Bu yüzden zuhûr eden zât ve esmâ ve sıfat-ı ilâhiyyedir. Ve bu makāmda demişlerdir ki; "Hakk zâhir ve halk mestûrdur." Eğerçi halk-ı âlem yanlış fehm eyleyip halk zâhir ve Hakk bâtındır derler.

el-Hâsıl, zâhir ve bâtın Allah Teâlâ'dır. Velâkin zuhûru esmâ ve sıfâtına ve butûnu gayb-ı zâtına dâirdir. Eğerçi zâtı dahî rûşendir. Zîrâ şevâhid-i tevhîd ta'bîr

[93] Müslim, Münâfikūn, 27; Ahmed b. Hanbel, II, 327

olunan eşyâ mazâhir-i esmâdır ki vech-i zât üzerine arûsa bürka' gibidir ve esmâ, müsemmâya mir'âttir.

Ve bundan fehm olunur ki, Hakk Teâlâ hâriçten nesne ile mahcûb değildir. Belki kendi esmâ ve sıfâtıyla muhtecibdir. Zîrâ gayr ve emr-i hâriç yoktur. Bu yüzden âsârı hissle ve esmâ ve sıfâtı kalple meşhûddur.[94]

Bursevî, hadîs-i şerîfte geçen لا عر ف kelimesinin tahlîlini yapmakta ve bu kelimenin ta'lîl için olduğunu ortaya koymaktadır. Müellif ayrıca bu ifâdeyle "Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil"[95] hadîsi arasında bağlantı kurmakta ve zuhûr sürecinin , ibâdetle mükellef olmanın kullara duyulan muhabbetin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ibâdetin her şeyden yüce olan Allah Teâlâ için ya'nî ma'bûd için değil âbid için olduğunu söyler.

Ayrıca müellif, Hakk'ın zûhur etmesede zâtında kâmil oluşunu, tahtına oturmasa bile zâtında sultanlık vâsıflarını taşıyan bir sultan örneğiyle açıklamaktadır:

" لا عر ف kelimesinde lâm ta'lîl içindir, ليعبدون de olan lâm gibi. Fi'l-i Hakk ise muallel-bi'l-garaz değildir. Belki tahsîl-i maslahat ve def'-i mefsededen berîdir. Ve illâ, ol garazı tahsîl ile müstekmil olmak lâzım gelir. Bu ise zâtında noksânı meş'ardır. الله عن ذلك [Alah bundan yücedir]

Cevâb budur ki; bu makūle lâ-mât aklen lâm-ı illet ve şer'an lâm-ı maslahat ve hikmettir. Zîrâ ef'âl ve ahkâm-ı ilâhiyye hikem ve mesâlih-ı ibâdı müştemildir ki tafazzul ve ihsâna dâirdir. Bundan ise garaz ve illet lâzım gelmez.

el-Hâsıl, Allâh Teâlâ'nın kemâl-i zâtiyyesi ve kemâl-i esmâiyyesi vardır. Ve kemâl-i esmâiyye kemâl-i izâfîdirler. Ve istikmâl-bi'l-gayr mümteni' olmak kemâl-i zâtîdedir. Yoksa kemâl-i esmâ ve izâfîde değildir. Zîrâ mazâhir-i kevniyye olmadıkça âsâr-ı esmânın zuhûru mümteni'dir. Ve ona kendi sıfâtıyla istikmâl derler ki mahzûrdan hâlîdir.

---

[94] *Aynı eser*, vr. 13a, 13b

[95] Hâfız Irâkî, *Tahrîcü ehâdîsü'liİhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve'ş-şükür, c. IV, 92, (2,7)

Pes, Hakk Teâlâ, izz u gınâsı cihetiyle fi'li garaz için değildir. Belki kevne rahmet-i zâtiyyedir. Ve ibâdetle emrettiği âbid içindir, yoksa ma'bûd için değildir. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: خلقت الخلق ليربحوا علي لا لا ربح عليهم[Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil.][96] Ya'nî halkı halk etmekte nef' ve fayda yine halkadır, yoksa Hakka değildir. Zîrâ Hakk Teâlâ mertebe-i zât-ı ahadiyyede الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Âl-i İmrân, 3\97) [Allah âlemlerden müstağnîdir.] mûcibince ganî bi'z-zâttır. Fe-emmâ, esmâ ve sıfâtın hakāikı zuhûr etmekle mazâhir-i kevniyyeye fayda vardır ki ketm-i ademden arsa-i vücûda bürûzlarından mâ-adâ seyr-i atvâr eyleyip hilye-i hakāik ile asla rücû' ederler. Ve zîkden halâs olup وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (Bakara, 2\247) [Allah her şeyi kaplar] mûcibince gâh Celâl-i zât ve gâh cemâl-i sıfâtta seyr edip cem' ve farkla deryâ ve sahrâyı cem' eylerler. Ve ilâ ebedi'l-âbâd ravza-i vücûdları imdâd-ı nesîm feyzle şâdân ve pür-nemâ olur. İşte bu takrîrden fehm olundu ki bu âlem mevcûd olsa da olmasa da ve Hakk, ma'rifet-i muhaddise ile bilinse de bilinmese de Hakk Teâlâ kendi zâtında kâmildir. Pes mümkünün vücûdu rütbe-i vücûdun kemâli ve ma'rifet-i hadîsenin vücûdu rütbe-i ma'rifin kemâli içindir. Rütbenin kemâli ise zâtın kemâlinin gayrıdır. Meselâ, sultân-ı a'zam tahta cülûs etmese dahî yine zâtında kâmildir. Fe-emmâ, cülûsuyla merâtib-i esmâ zuhûra gelir. Ve ve raiyyet ile kendi arasında irtibât vücûd bulur. İşte ilm-i ilâhî dedikleri bu irtibât ve nisbeti bilmektir. Ya'nî, Rabb ile merbûb arasında irtibât ne vechledir. Ve kâinât ondan ne vechle intişâ' etmiştir. Onu bilmeye ilm-i ilâhî derler ki esmâ ve sıfat ve ef'âle müteallıktır. Ve zât-ı ahadiyye bu perdelerle muhtecibdir."[97]

Bursevî'nin bu ifâdeleri ışığında Hakk'ın "kenz-i mahfî" iken esmâ ve sıfâtıyla tezâhürünün, mutasavvıflar indinde çok önem gören "ilâhî aşk"a muhabbete dayandığını söyleyebilriz. Ayrıca "Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil"[98] kudsî hadîsi ve bu kudsî hadîsle aynı manayı ifâde eden "Ben insanları ve

---

[96] Hâfız Irâkî, *Tahrîcü ehâdîsü'liİhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve'ş-şükür, c. IV, 92, (2,7)

[97] Bursevî, *Kenzi Mahfî*, vr. 16.b, 17.a, 17.b

[98] Hâfız Irâkî, *Tahrîcü ehâdîsü'liİhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve'ş-şükür, c. IV, 92, (2,7)

cinleri yalnız bana kulluk etsinler diye yarattım"[99] âyet-i kerîmesi ışığında halk'ın insanlara rahmet olduğunu söyleyebiliriz.

Yine Bursevî, âlemin ve insanın yaratılış amacının muhabbet ve Zâtın taayyunâtında zâtı için tecellî etmesi için ya'nî kemâl-i cilâ' ve isticlâ' için olduğunu şu şekilde izâh eder:

"Çünkü âlem ve âdemi halktan maksûd kemâl-i cilâ' ve kemâl-i isticlâ'dır. Pes kemâl bi'z-zât mahbûbdur ve tâlib-i Hakk olmak fî-nefsi'l-emr tâlib-i kemâl olmaya râci'dir. Ve insânın kemâli ehl-i kalp olmaktadır ki ism-i a'zama mazhariyettir. Ve eseri âfâk ve enfüsü birbirine tatbîke kādir olmaktır. Nitekim hatmi'l-evliyâ (k.s.) tatbîk eylemiştir. Zîrâ enfüs ve âfâk birbirine mutâbık ve mükābil iki âyîne gibidir. Eğerçi biri icmâl ve biri tafdîldir. Onun için tatbîk lâzım geldi."[100]

Müellif, bu süreci "Ferahu'r-Rûh" ve *"Kitâbü'n-Netîce"* isimli eserlerinde şu şekilde izâh eder:

Teâlâ zâtuhu lemmâ tecellâ

Mine'l-gaybi ile'l-ayni fecellâ

Bu beyitten murâd, Allah Teâlâ'nın irâdet-i âmme ve kudret-i tammesiyle bu mevcûdâtı âlem-i emrden âlem-i halka getirdiğini açıklamaktır. Zîrâ bu kâinât; âlem-i amâ ve gayb-ı hüviyyet mertebesinden, şuûnât-ı gaybiyye mertebesine ve ondan a'yân-ı sâbite-i ilmiyye'ye ve ondan hakāik-i ervâhiyye ve misâliyye'ye ve ondan suver-i hissiyye ve ayniyye mertebesine nüzûl etti ki; onun mertebe-i şuûnâtı, kitâb-ı vücûdun yüce harfleri menzîlesindedir; ve onun mertebe-i a'yânı, (o kitabın) kelimât-ı tâmmâtı; ve onun mertebe-i ervâh ve misâli, (o kitabın) âyât-ı müteâliyâtı; ve mertebe-i his ve aynı ise sûr-ı kelimâtı menzîlesindedir.

Ve bu zuhûrâtın tamamı, nefes-i Rahmânî ve feyz- akdes ve mukaddes üzerine binâ edilmiştir. Bu tecellîden evvel Hak Teâlâ'dan cilâ var idi; yanî kendi Zâtından

[99] Zâriyât, 51, 56

[100] Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 19.b

Zâtına zuhûr hâsıl idi. Sonra isticlâ, yâni mezâhirde zuhûr bulundu. Bu zuhûr ve vücûdun mertebelerinden gâfil ve hakîkātinden perdeli olanlar müşâbehet, müşâreket, hulûl, ittihad, ittisâl, ve infisâl vehim hayâline kapılıp şirk, küfür ve ilhâd ehli oldular. Allah Teâlâ'nın Zâtı ve şânı bunlardan ve benzeri sıfatlardan münezzehtir.[101]

Hak kenz-i mahfî kendi kendine zâhir idi. Pes, halkı halk ettikde kendi kendinden muhtefî olmadı, belki esmâ ve sıfâtının zuhûruyla evvelkiden ziyâde cilâ buldu ve ma'lûmât ve mukadderâtını âlem-i kudrette müşâhede kıldı. [102]

Müellif ayrıca bu konuda akla gelebilecek olan "Kenz-i mahfî'den meydana gelen eşyâ mümkün cisimler olması hasebiyle mütenâhî olduğuna göre kelimâtullah'ın da mütenâhî olması lâzım gelmez mi?" sorusunu kendisi sormakta ve bu soruyu kendisi şu şekilde cevaplamaktadır:

"Cevâb budur ki; adem-i nefâd ve tenâhî kadîr ismine râci'dir. Ya'nî, Allah Teâlâ'nın kadrinin hadd-ı mahdûdu yoktur ki orada mütenâhiye ola. Bu cihetten silsile-i kâinât ilâ-ebedi'l-âbâd müteselsil ve muttasıl olmaktadır. Ve illâ sıfât-ı ilâhiyye münkatı' olmak lâzım gelir. Bu ma'nâdan kelime ve kelâm-ı ilâhî bakîdir. Kün emri ve onun müteallikātıdır. Ve aslında nefes-i Rahmânî cemi'-i makdûrâta rûh-i zâtî bahş olmuştur. Velâkin her nesnenin zuhûru vakt-i mahsûsa merhûn olmakla birbirinden teehhüre bâis budur. Nazar eyle ki a'mâl-i cennet teceddüt ettikçe vakten-fe-vakten derecât dahî teceddüt etmektedir. Ve derekât-ı ehl-i cehennem dahî hudûs-i a'malle böyledir. Ve kemâl-i insânî dahî tedrîci olmakla esmâ-ı hüsnânın ahkâmı dahî tedrîcle zuhûr etmektedir. Ve her amelden bir mülk-i mahlûk olmaktadır. Ve ahrette amel yok velâkin nefh ve nefes vardır ki lâ-yezâl zuhûrât iktizâ etmiştir. Hatta ehl-i cennetin hûr-i ayna ve emsâline kırbân ve vikā'ından nesne-i rûhâniyye halk olunsa gerektir.

Tefekkür eyle! İmdî mahlûkāt ve mükevvenâta ve kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet var mıdır?"[103]

---

[101] Bursevî, *Ferahu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi*, s, 21

[102] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c, I, s, 121

[103] *Aynı eser*, vr. 21.a, 21.b

Eserinde konunun anlaşılması için sık sık şiirlere yer veren Bursevî zuhûr sürecini de bir şiirle şu şekilde anlatır:

NAZM

Kenz-i mahfîdir vücûdun, etti Hakk ondan zuhûr
Cümle eşyâya tecellî kıldı ondan ism-i nûr

Dâne-veş ketm-i ademden oldu her sırr âşikâr
Her cesed bitti ter ve tâze sânem oldu nefh-i sûver

Onu gayr-ı münkasımda bast olup kürsî ü arş
Zâhir oldu bir nefesde cennet ü gılmân ü hûri

Raksa girdi bu felekler devr-i dünyâ eyledi
Cilve kıldı şems-i âlem-tablâ bedri'l-büdûr

Bir dîl oldu her giyâh-ı tâze tevhîd-i Hakka
Gulgule verdi cihân gülzârına ism-i şükür
Sa'y edip insân-ı kâmil olmada etme kusûr[104]

[104] Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, vr. 23.a

C. SONUÇ

Kenz-i Mahfî, meşhûr kudsî hadîs-i şerîfde geçen bir tamlama olup bu hadîs-i şerîften çıkarılan ve Tasavvuf'un varlık düşüncesinin merkezinde yer alan bir kavramdır. Bursevî'nin aynı isimle eser verdiği kavram, İbn Arabî, Mevlânâ gibi büyük mutasavvıfların da varlığın zuhûrunu açıklamalarında önemli bir yer tutmuştur.

Tasavvuf'un varlık düşüncesi içerisinde vahdet-i vücûd düşüncesinin çok önemli bir yeri vardır.[105] Kenz-i Mahfî kavramının anlaşılması açısından da "Vahdet-i Vücûd" düşüncesi çok önemlidir. Nitekim eser sahibi Bursevî'de eserini bu düşünce ile şekillendirmiş gözükmektedir. Vahdet-i vücûd düşüncesi bir olan varlığın mertebelerde zuhûrunu ele almaktadır.[106] Bu anlamda "kenz-i mahfî" Hakk'ın tecellî etmediği, zuhûra gelmediği, hiçbir isim ve sıfat ile kayıtlanmadığı mertebe olan "Lâ-taayyün" (ahadiyet) mertebesini ifâde etmektedir. Bursevî'nin de ifâde ettiği gibi bu mertebede O'nunla beraber hiçbir varlığın bulunmadığı Allah'ı akıl, duyular ve kıyas yolu ile anlamak mümkün değildir.

Kavramın isimlendirilmesi de Vahdet-i vücûd düşüncesinde yar alan bu mertebelerle alakalıdır. Belirttiğimiz gibi "Lâ-taayyün" mertebesini ifâde eden "kenz-i mahfî" (gizli hazîne) kavramının isimlendirilmesinin temelinde de Hakk'ın bu mertebede hiçbir şekilde kavranamaması ve diğer varlıklardan gizli kalması vardır. Bu gizliliğe nisbetle bu mertebede Hakk'a "gizli hazîne" denmiştir.

Hakk'ın gizli bir hazîne iken zuhûra gelişini Bursevî ve mutasavvıflar muhabbetle açıklamışlardır. İbn Arâbî, Mevlânâ, Feridüttün Atar ve bir çok mutasavvıf, Hakk'ın zuhûr sürecinin başlangıcını Hakk'ın muhabbetiyle açıklamışlardır. Hakk'ın muhabbetle zuhûrundan önceki dönemi ise "Kenz-i Mahfî" olarak nitelemişlerdir.

---

[105] Vahdet-i Vücûd'un açıklaması için bkz., Fennî, İsmâil Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî,* Orhaniye mat., İst, 1928; Kam, Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, Matbaa-i âmire, İst, 1331; Kam, Ferit, Aynî, Mehmet Ali, *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İst, 1992; Tahralı, Mustafa, *"Fusûsu'l-Hikemde Tezadlı İfâdeler ve Vahdet-i Vücûd"* Füsûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi, c, II, s, 9-41; Tahralı, Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık, Füsûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi, c, IIı, s, 9-63

[106] Ayrıntılı bilgi içi bkz, Nablusî, *Gerçek Varlık*; *Âriflerin Tevhîdi*; Tahralı, *"Fusûsu'l-Hikemde Tezadlı İfâdeler ve Vahdet-i Vücûd"*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENZ-İ MAHFÎ METNİ

Kitâb-ı Kenz-i Mahfî li'ş-Şeyh İsmâil Hakkı

[1.a] بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ [Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla]

في الحديث: كنت كنزا لاعرف فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق و ثعرفت اليهم فعرفني

قال في الفتوحات المكية حديث صحيح كشفا غير ثابت نقلا انتهى

[Hadîs-i şerifte buyurur: Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeye muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar, bildiler.][1]

Ya'nî hadîs-i mezkûr gerçi inde'l-huffâz sâbit değildir. Nitekim İmâm Suyûtî[2] "ed-Dureru'l-Muntesire" nâm kitâbında **لااصل له** [Onun aslı yoktur] demiştir. Fe-emmâ, inde'l-mükâşifîn: Hadîs sahîhdir, zîrâ huffâz sened ile naklederler, mükâşifûn ise fem-i nebeviyyeden (s.a.) bi'z-zât ahz edip söylerler. Ve bir nesnenin sened-i ma'lûmu olmamaktan fî-nefsi'l-emr adem-i sübûtu lâzım gelmez. Belki keşf-i sahîh ile olacak esahh olur. Zîrâ keşfde vehm ve hayâl olmaz. Belki ayân-ı tâmm ve hakka'l-yakîn olur. Ve ilhâmât ve vâridât mu'tekidlere göre hüccet olmak kâfîdir. Gerekse münkirlere göre burhân olmasın. Zîrâ münkir huffâş gibidir ki âfitâb-ı rûşeni göremez ve ayne'l-yakîn nedir bilmez. Pes bizim muhabbetimiz o makūle ile değildir.**[1.b]**

Ve ba'zı kütüb-i mu'teberede gelir ki : **قال داود عليه السلام يا رب لم خلقت**

---

[1] Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs am-me'ştehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-Nâs*, I-II, Beyrut, 1351, c. II, s, 17, hadis no: 2016; İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, trc. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, haz., Mustafa Tahralı, İst., 1992, s, 330; *el- Futûhâtu'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahyâ, I-XIV, Kahire, 1972, c, XII, s, 574; Sehavî, Muhammed b. Abdirrahmân, *Mekāsidi'l-Hasene*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s, 332; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekkin-Nüfûs*, İst., 1977, s, 16; İmam Rabbânî, Ahmed Serhendî, *Mektûbât*, I-II, İst. Tsz.,c. I, s, 263, C. II, s, 75

[2] Mısır ve Suriye' de hüküm süren Memlûkler devletinin son zamanlarında Kahire'de yetişen ve Arap dilinde en fazla eser vücûda getiren müelliflerden biri. (ö. 911\1215), bkz. Karahan, Abdulkadir, *Suyûtî*, MEBİA, İst., 1979, c. XI, s, 258

الخلق فقال تعالي: كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف انتهي

Ya'nî, Hazret-i Dâvud (a.s.) münâcâtında sırr-ı halkdan suâl edince Cenâb-ı Kibriyâdan (c.c.) kelâm-ı mezkûr vârid oldu. Pes bu kelâm, fi'l-asl ehâdîs-i kudsiyye-i Dâvudiyyeden olmuş olur. Nitekim Molla Fenârî[3] عليه رحمة الباري [Allah'ın rahmeti üzerine olsun] risâlesinde gelir ki: "Hz. Dâvud bir vakitte ki âlem-i zulümâttan münselih ve âlem-i envâra müteveccih idi. Hazret-i Rubûbiyyetten suâl edip يا رب لم خلقت الخلق [Ey Rabbim! Yaratılmışları niçin yarattın?] dedik te verâ-i sirâd-i kāt-ı izzetten nidâ olundu ki: كنت كنزا مخفيا el-hadîs."

Pes bu rivâyetlerde kenz lafzı mahfî ile mevsûf olur. Ve bu makāmda mebâhis-i şerîfe vardır:

Mebhas-i evvel budur ki:

Hadîs-i kudsî ona derler ki; Allah Teâlâ onu Rasûlullâh'a (s.a.) ilhâm veya menâmla ta'rîf ve ondan ihbâr etmiş ola. Rasûlullâh dahî ol ma'nâdan kendi ibâretiyle ihbâr eyleye.

Binâen-alâ-hazâ, Kur'ân, hadîs-i kudsî üzerine mufazzal olur. Zîrâ lafzen ve ma'nen münezzeldir. Hadîs-i kudsî ise lafzen münezzel değil belki ma'nen münezzeldir. Fakat İbn-i Kemâl[4] Hâşiye-i Telvîhde demişdir ki: **[2.a]** Ehâdîs-i ilâhiyye şol ehâdîsdir ki; Rasûlullâh (s.a.) onu leyle-i mi'râcda esrâr-ı vahiyden bi-dûn-i tevessütü'l-melek işitmiş ola. İntehî bi'l-ma'nâ. Ya'nî, İbn-i Kemâl ehâdîs-i ilâhiyyeyi leyle-i mi'râcda vâki' olan esrâr-ı vahye hamletmiştir ki meşhûr olduğu üzere doksan bin kelimâttır ki Cibrîl veya gayr-i melek vâsıtasıyla değil belki bi'z-zât idi. Fe-emmâ, onun ehâdîs-i ilâhiyyeyi ma'nâ-yı mezkûre haml ettiği câizdir ki bi-hasebi'l-Kur'ân ola. Ve illâ, ehâdîs-i ilâhiyye ve ehâdîs-i kudsiyye bu nev'idendir ki ta'rîfi sebk etti.

---

[3] Osmanlı âlimi. (ö. 834\1431), bkz., Aydın, İbrâhim Hakkı, *Molla Fenârî*, DİA, c. XXX, s, 245

[4] Osmanlı şeyhülislâm ve tarihçisi. (ö. 940\1534), bkz., Turan, Şerafettin, *Kemalpaşazâde*, DİA, C. XXV, s, 238

Pes, ehâdîs-i ilâhiyye ilhâm ve menâmla olana dahî şâmildir ki âlem-i melekûtta olan hitâbât-ı ilâhiyyeye münhasır değildir.

el-Hâsıl, hadîs-i ilâhî ve hadîs-i kudsînin ikisi dahî vahiydir. Velâkin tevessüd-i melek ve ibâret-i ilâhiyye ile değildir. Meğer ki nâdir ola. Nitekim şeb-i mi'râcda âyet-el-kürsî ve ba'zı âyât ki vahy olunmuştur. Kur'ân'dan kılınmıştır ki nazm ve ma'nâsıyla bile mu'teberdir, yoksa yalnız ma'nâsıyla değil. Sâir ehâdîs-i kudsiyye gibi. Pes bundan fehm olundu ki her vahy olan nesne bi-hasebi'z-zâhir Kur'ân olmak lâzım gelmez. Eğerçi Kur'ân, ma'nevîdir hatta ilhâmât-ı ehl-i kemâl dahî böyledir. Gerek sen ona ilhâm ıtlak eyle ve gerek vahiy. Zîrâ ikisi dahî inde'l-kavm birdir. **[2.b]** Eğerçi örf temyîz edip bi-tarîk-il-edep enbiyâya göre vahy ve evliyâya nispetle ilhâm ıtlâk eder. Da'vet ve irşâd denildiği gibi ki da'vet enbiyânın ve irşâd evliyânındır. Eğer ki evliyâya göre dahî da'vet denilir. Nitekim Kur'ân'da gelir: **أَدْعُو إِلَى اللّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَاْ وَمَنِ اتَّبَعَنِي** (Yusuf, 12 \108) [Ben ve bana uyanlar, bilerek insanları Allah'a çağırırız.]

Zîrâ, burada ehl-i ittiba'la murâd ehl-i basîret ya'nî ehl-i ilm ve keşfdir ki bunlar dahî Rasûlullâh gibi bi-tarîk-il-irs dâî ilallâhîdir. Zîrâ ehl-i rûhdur. Nitekim Kur'ân'da gelir: **يلقي الروح من امره علي من يشاء من عبا ده** (Mü'mîn, 40\15) [Allah kendi emrinde olan Rûh'u kullarından dilediğine indirir] Ya'nî siga-i yulkî ki istimrâra dâldir, evliyâya dahî şâmildir. Eğer ki evliyâya örfen enbiyâ denilmez. Zîrâ onlara olan ilhâm vech-i hâssdandır yoksa enbiyâ gibi melek vesâtetiyle vech-i âmmdan değildir. Bu cihetten evliyâ enbiyâ olmaz. Ma'nâ-yı lugavînin sıhhati hasebiyle onlara nebî ıtlak olunmak ise örf ve icmâ'a muhâlifdir.

el-Hâsıl, ilhâm-ı evliyâya vahy denilir. Zîrâ ilhâm oldukları ma'nâ esrâr-ı Kur'ân'dan addolunur. Tefsîr Kur'ân'dan ma'dûd ve ona mülhak olduğu gibi. Zîrâ gerek ehl-i te'vîl ve gerek ehl-i tefsîre göre söz ma'nâdadır, lafızda değildir. Şol cihetten ki lafz-ı mahlûk Kur'ân olmaz. Zîrâ Kur'ân gayr-ı mahlûk ve kadîmdir. **[3.a]** Bu ma'nâdandır ki kelâm-ı kadîme, ya'nî Kur'ân'a mukābelesinde hadîs ıtlâk olunur. Ve Kur'ân muhdes ile vasf olunduğu nitekim gelir : **وما يأتيهم من ذكر من الرحمن محدث الا كانوا عنه معرضين** (Şuarâ, 26\5) [Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler.] Nüzûlu ve halka vusûlü i'tibâriyledir. Bu ma'nâ ise kıdemini

münâfî değildir. Nitekim derler: Size bir tâze haberim vardır. Maa-hazâ, ol haber verdiği nesne mahallinden sudûruna göre mütekādimü'l-ahddir. Zîrâ bilâd-ı baîdeden vârid olmuştur.

İşte bu makāmdandır ki, hudûs-i insan kıdem-i sırrı münâfî değildir. Zîrâ, hâdis olan onun avârız ve nisebidir. Pes zuhûr-i tecellînin te'hîri kıdemini münâfî olmaz. Nitekim Kur'ân hakkında gelir: إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً (Zuhruf, 43\3) [Kur'ân'ı Arapça okunan bir Kur'ân kılmışızdır.] Ya'nî, Kur'ân'ın mec'ûl olduğu arabiyyetine göredir ki arabiyyetle iktisâ ettiği hîn-i nüzûl ve âvâredir. Bu ma'nâ ise zât-ı Bârî'nin kelâm-ı kadîmi gayr-ı mahlûk olduğuna mâni' değildir. Zîrâ, sıfat-ı ilâhiyye olduğu cihetten hiçbir kisve ile müktesî değildir. Ya'nî, ne Arabî ve ne gayrî lisâna mensûb değildir. Belki bu nispetle mevtın ve mahall-i nüzûle göre zâhir olur. Bu ma'nâdan ötürü kütüb-i ilâhiyyeye Süryânî ve İbrânî ve Arabî denilir. Ve bundan fehm olunur ki nüzûl eden gerçi Kur'ân'ın **[3.b]** mecmû'-i nazm ve ma'nâsıdır velâkin arabiyyet ile kisvelendiği hîn-i edâdedir. Bu ma'nâya nüzûl eden Cibrîl'dir ki, hâmil-i Kur'ân'dır ve Kur'ân fi'l-hakîka ya'nî kelâm-i ilâhî olduğu cihetten nüzûl ile muttasıf değildir. Meğer levh veya varak üzerine yazılıp nüzûl ede ki nüzûl eden fi'l-hakîka varak veya levhdir.

Pes, Cibrîl onun varak ve levhi gibi olmuş olarak nûrânîdir, rûhânîdir. Zîrâ, levh ve varak cismânî olmak şart değildir. Belki nüzûl-i tashîhde nûrâniyyet ve rûhâniyyet kâfîdir. Hatt-ı melâike gibi takrîrine göre delâlet eder. Şol ma'nâ ki Rasûlullâh (s.a.) hîn-i nüzûlde isti'câl ederler ve Cibrîl'i sebk eylerlerdi. Zîrâ levh-i kalb, levh-i zâtîdir ki levh-i mahfûz onun sûretidir.

Pes, zâtda zuhûr bulmadıkça levhden zuhûr yoktur. Cibrîl ise levh-i sûretten tenzîl ederek mahall-i emr ve nehydir. Onun için makām-ı sidredir ki münezzel ve muattı'-ı kadîmdir. Fefhem cidden.

Suâl olunursa ki; Çünkü Rasûlullâh Kur'ân'ı levh-i zâttan ahz ederdi ve nev-be-nev tecellî ile zikr vârid olurdu. Binâen-ala-hazâ, nüzûl-i Cibrîl'e hâcet ne idi?

Cevâb budur ki; Allâh Teâlâ, kendi ile ibâd arasında iki muâmelesi vardır. **[4a]** Biri vâsıta ile ve biri bilâ-vâsıta vech-i hâss derler. Pes vech-i hâssdan olan muâmele

kâfî iken vech-i âmmdan Cibrîl'in vürûdu mahzâ teşrîf ve ta'zîm içindir. Nitekim mülûk birbirlerine elçi, tuhfe ve hedâya irsâl ederler. Ve ba'zı ikrâm murâd ettiklerine dahî havâsdan bir vâsıta gönderirler. Ve hüsn-i muâmele kılarlar. Bu ma'nâdan, bu âlem zikrolunan iki ma'nâdan hâlî değildir ki muktezâ-yı hikmettir. Nitekim ehl-i şer' zâhib olmuştur. Eğer ki tâife-i felâsife vâsıtayı isbât ederler ancak. Velâkin mezhepleri bâtıldır zîrâ eğer vâsıtadan gayrı târik olmaya idi. Leyle-i mi'râcda bilâ vâsıta vahit olmazdı. Ve enbiyâya ve evliyâya bâb-ı tecelliyât ve vâridât-ı zâtiyye mesdûd olurdu. Ala'l-husûs ki cemî'-i kâinât rûh-i zâtî ile ahyâdır. Nitekim husûs üzerine insâna göre **و نفحت فيه من روحي** (Hicr, 15\29) [Ona rûhumdan üfledim] dahî, **وهو معكم اين ما كنتم**

(Hadid, 57 \ 4) [Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.] vârid oldu.

Pes tecellî-i ilâhî cemî'-i eşyâya göre fi'l-asl birdir. Velâkin zuhûrda tefâvut vardır. Ve Hakk'ın vâsıta yüzünden ibâda muâmelesi taayyünât ve ayniyyât-ı muhtelife i'tibâriyledir. Bu cihetten sûretâ halktan halka ve ma'nâda Hakk'tan Hakk'a muâmeledir. [**4.b]**

el-Hâsıl, âlem-i sûret ve taayyün vâsıtayı iktizâ ettiği gibi âlem-i ma'nâ ve lâ-taayyün dahî lâ-vâsıta iktizâ etmiştir. Bu cihetten gâh olur ki gayb-ı zâttan gayb-ı kalbe bilâ-vâsıta umûr-i gaybiyye nüzûl eder. Ve gâh olur ki şehâdet-i sıfâttan mertebe-i sıfâta bi'l-vâsıta ba'zı âsâr-ı esmâ ve sıfât nüzûl eder. Ve mertebe-i ûlâya ahadiyyet-i zâtiyye ve sâniyyeye vâhidiyyet-i sıfâtiyye derler. Ve vâsıtanın ibtidâsı akl-ı evvel ve sâir melâike-i feyzdir. Ve âhir anâsır ve müvellidâttır ki yirmi sekiz menzildir. Ve gâh olur ki feyz-i ilâhî on mertebeden nüzûl eder ki akl-ı evvel ve eflâk-ı tis'adır. Ve ahadiyyeti ile on bir olur. Bu cihetten a'kāb-ı salavâtta ednâ'l-emr on bir kere salavât-ı şerîfe getirirler. Ve illâ, Hakk'tan müstefîz olmazlar.

Ve tarîk-i Celvetîde[5] (cîm ile) fark adet-i salavâttır ki sırr-ı erbaîn üzerine câizdir. Ve erbaînât çoktur. Ve sırr-ı terbî' erbâb-ı irfâna ma'lûmdur. Çünkü senin rûhun

---

[5] Bayramiyye tarîkatının Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulan bir kolu. Bkz. DİA, "*Celal*" mad., c. VII., s, 273-275; Yılmaz, Hasan Kamil, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İst., 1984, s, 149-154

rûh-i evvel küllî olan akl-ı evvelden menfûhdur ki rûh-i nebevîdir. Bu cihetten onun rûhâniyyetine ne kadar tasliye eylesen kendi nefsini ihyâ etmiş olursun. Eğer ki bu ma'nâdan gāfil olup gezersen bilmem ne sezersin. **[5.a]**

Mebhas-i sânî budur ki :

كنت (Küntü) kelimesinde olan tâ-i vahdet ahadiyyet-i zâtiyyeden ibârettir ki cemî'-i esmâ ve sıfat onda müstehlektir. Evrâk ve agsân-ı şecere nevâtta müstehlek olduğu gibi. Onun için kenz-i mahfînin ta'rîfinde gelir ki هواهوية الاحدية المكنونة في الغيب وهو ابطن كل با طن [O bütün bâtınlardan bâtın olarak gaybde gizli olan ahadiyet hüviyetidir.] İntehî.

Ve bu mertebede min-hays-i hiye tecellî-i ilâhî vâki' olmaz. Zîrâ tecellî niseb i'tibâriyle olur. Mertebe-i mezkûrede ise niseb müstehlektir. Pes evvel mertebe gayrıyı bi'l-külliyye ifnâ ve i'dâm eder. Ve gayrı ma'dûm olacak tecellî ne yüzünden olur. Fe'rif cidden.

Fe-emmâ, niseb ki esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeden i'tibâr olunacak tecellîyât-ı mütenevvia zuhûr etmek mümkün olur.

Meselâ, sultân-ı a'zâmın tahta cülûsu i'tibâr olunmasa merâtib-i kevniyye zuhûr etmez. Zât-ı ehadiyye dahî mertebe-i vâhidiyyette bürûz etmese merâtib-i ilâhiyye vücûd bulmaz. İşte Kur'ân'da tâ-i vahdet ma'nâ-yı mezkûre delâlet eder; خلقت (halaktü), جعلت (cealtü) ve emsâli gibi ki buralarda tâ-i zât ahadiyyeye dâldir.

Fe-emmâ, sıga-i cem' zât-ı vâhidiyyeye nâzırdır ki zât-ı maa's-sıfattır. خلقنا Halaknâ, جعلنا cealnâ ve gayriler gibi. Pes bundan tekessür-i zât lâzım gelmez. Belki tekessür-i sıfât lâzım gelir ki bunun tekessürü tevehhüd-i zâtı münâfî değildir.

Ehl-i zâhir o mekūle nûn-i cem'i tefhîme hamlederler. **[5.b]** Ve Celâl-i Kibriyâ'ya zâhib olurlar. Sultân-ı a'zam makām-ı celâlet ve azamette "biz şöyle ettik biz böyle ettik" dediği gibi.

el-Hâsıl, Hâlıka göre nûn-i cem' yâ ta'zîme veyâ kesret-i sıfâta râci'dir ve mahlûka göre yâ ta'zîme veyâ kesret-i zevâta mahmûldur. Ve mahlûk yüzünden tekessür-i zevât Hâlık yüzünden tevehhüd-i zâta mâni' değildir. Eğerçi ayn-ı vâhidedir. Zîrâ mahlûka göre tekessür-i zevât hakāyık-ı esmâya râci'dir ki mütekessiredir. Yoksa hakîkatü'l-hakāyıka râci' değildir ki vahdet ile muttasıftır. Ya'nî hakāyık çoktur esmâ ve sıfât gibi. Velâkin hakîkat-ül-hakāyık birdir. Zât ve müsemmâ gibi.

Ve bunun nezîri azva'-ı şemsdir ki kuvvât ve metârıh i'tibâriyle mütekessiredir. Fe-emmâ, kurs-i şemsde müctemi' olduğu cihetten zav'-ı vâhiddir. Ve bahr birdir eğerçi cedâvül ve enhâr onu teksîr etmiştir. Ve âdem nefs-i vâhidedir eğer ki zürriyeti i'tibâriyle evlâd-ı ve efrâd-ı kesîredir. Ve rûh-i a'zam birdir ki felek-i atlastır. Zîrâ, sâlik-i eflâk ondan teşa'ub etmiştir. Ve nevât birdir eğer ki ondan hâsıl olan şecerenin evrâk ve agsânı bisyârdır. Hatta ol nevât-ı vâhideden hâsıl olan şecerenin meyvesini müştemil olduğu nevâtlar gars olunup hadîka-i azîme olsa yine asıl olan ol bir nevâta âid olur. [**6.a]**

Ve menbâ'-ül-miyâh birdir ki sahretulllâh altındadır. Eğer ki tuûm bi-haseb-i mizâci'l-arz muhteliftir. Ya'nî, mürûr ettiği türâbın mizâcından ta'm-i mahsûs hâsıl olur; gerek azb ve gerek milh. Ve aslı'l-maâdin dahî birdir ki ma'den-i zehebdir. Velâkin mürûr ettiği kuvâ-yi arziyyenin hâssası hasebiyle maâdin-i muhtelife ve ecsâd-ı kesîre vücûda gelir. Meselâ, nühâsın nühâsiyyeti asl-ı ma'dene cihetle değildir. Belki kuvâ-yi arziyyenin gelebesi i'tibâriyledir. Bu yüzden evsâfı ârızadır. Onun için iksîrle tagayyür ve tebeddül kabul eder. Ya'nî, evsâf-ı ârızası zâile olup amel-i iksîrle sûret-i zeheb zuhûr eder ki zehebiyyeti asıl maddesidir. Bu cihetten izâle-i evsâfla zehebiyyeti kābildir.

Pes, bundan istihâle-i hakîkat lâzım gelmez. Meselâ, bir kimse tezkiye-i nefs edip nühâs gibi evsâfından halâs olsa tecellî-i ilâhî ile vücûd-i mecâzîsi vücûd-i hakîkî sûretine girer. Ya'nî sıbg-ı mahsûsla sûret-i hakîkiyyesi zuhûr eder ki sûret-i ilâhiyyedir.

Ve bundan mecâz hakîkate mübeddel olmak lâzım gelmez. Zîrâ istihâle memnû'dur. Ve asılda vücûd-i mecâzî mümkün olduğu cihetten ma'dûmdur. Ve ma'dûm mevcûd olmaz, mevcûd ma'dûm olmadığı gibi. Ve ona mümkün ve bu zâhirde

fi'l-cümle vücûd vermek tecellî-i ilâhî sebebiyle ifâza-i vücûddandır. Nitekim nühâs zeheb olmak tarh-ı iksîrdendir. [**6.b]**

Suâl olunursa ki; Takrîr-i mezkûrdan mefhûm olan budur ki evsâf-ı ârıza ki niseb-i muhtelifedir. Zât-ı vâhideye taalluk etmiştir ki nefs-i nâtıka ve rûh-i zâtîdir. Maa-hazâ, zâil olan evsâf-ı hasîse nefs-i emmârenindir. Ve zevâl-i evsâfdan bi'l-külliyye nefs zâile olmak lâzım gelmez. Ve illâ, sâhib-i melek olmak iktizâ eder. Bu ise memnû'dur. Pes madde-i nefs bâkî iken zevâl-i evsâfla hakîkat-i asliyye-i ilâhiyye nice zuhûr eder. Nitekim Hakîkat-i Muhammediyye'de evsâf zâil olup kendi kalır. Kendine ise hakîkat-i zehebiyye denilmez, belki hakîkat-i nühâsiyye denilir.

Cevâb budur ki; Acep amîk nesneden suâl ettin ki fehmi gāmızdır.

Hâsılı budur ki, fenâ-i evsâfdan sonra bekā-i nefs ilâ-âhiri'l-yakîn medâr-i mücâhide olup nefs-i melek ile nefs-i beşeriyyeyi teşhîs içindir.

Fe-emmâ, **الفاني لا يرد الي اوصافه** [Fânî olan, sıfatlarına geri dönmez.] mûcibince zâil olan evsâf-ı nefsâniyye bir dahî merdûd nefs-i mecâziyye vasf-ı hakîki ile sıbg kabûl edecek bir dahî ona nefs denilmez. Belki nefs-i sâide denilir ki menfûh-i min-rûhullâhdır. Bu cihetten vücûd-i insânı asl-ı tecellîye rücû' eder ki nefes-i Rahmânî ve nûr-i merşûş ve rûh-i ilâhîdir, nühâs zehebiyyete rücû' ettiği gibi. Zîrâ ortada olan hakîkat-i nühâsiyyeye i'tibâr kılmaz ve hakîkat-i zehebiyyenin aynı gibi olur. Hatta iksîrden masbûg olan zehebi, zeheb-i ma'deni üzerine tercîh ederler. [**7.a]** Zîrâ iksîrin havâss-ı eczâsı sebebiyle tarh olunduğu nühâsda keyfiyyet-i zâide zuhûr eder ki asl-ı zehebde yoktur. Zîrâ asl-ı zeheb sâdedir ve insânın bu neş'eye nüzûlü yoktur. Ve ba'dehü Hakk'a rücû'u ol keyfiyyeti tahsîl içindir. Pes sülûk ne devrîdir evvel-i dâireye rücû'u rec'-i kahkarî gibi değildir ki insan verâ' ve kafâya gitmektir. Belki keyfiyyet-i mahsûsa üzerine devrdir.

Ey sâlik! İşte bu takrîrlerden vahdet-i zâtiyye ve kesret-i sıfâtiyye sırrı zuhûr etti. Ve **لا موجود الا الله** [Allah'tan başka mevcûd yoktur] hakîkati nümâyân oldu. Ona göre basar-i hadîdle eşyâya nazar eyle ve kesrette vahdeti mütâlaa kıl. Velâkin kesreti dahî elden koma, tâki sadîk olasın. Zîrâ sadîk gerçi sıfât-i nefsâniyyeden ve belki

şevb-i gayriyyeden halâs olmuş ve sıbg-i hakîki ile insibâğ bulmuştur. Velâkin merâtibe mürâât etmekle fi'l-hakîka sadîk olur. Pes bu tarîk ikrâr yoludur, inkâr yolu değildir. Fefhem cidden.

Mebhas-i sâlis budur ki:

كنت (Küntü) kelimesi, fi'l-i mâzî olduğu cihetten zamân-ı mâzîye delâlet eder. Fe-emmâ, Hakk'a nispetle mücerred-i ihbâr ma'nâsına mahmûldür. Zîrâ ona göre mâzî ve müstakbel ve hâl cârî değildir. Belki zamân emr-i niseb-i ademîdir ki dehr isminin tecellîsinden hâsıl olmuştur. Ve ademî dediğimiz budur ki kendi aynında vücûdu yoktur. [**7.b]** Belki bi-hasebi's-suâl hâdis olur. Meselâ, متي [Ne zaman?] diye suâl olunsa hadûs-i suâl ile esmâ-i zamân hâdis olur; iz ve izâ ve sâir hurûf-i şart-ı zamâniyye gibi. Ya'nî bu makūle hurûf-i zamâna delâlet eder. Türk lisânında şimdiki hâl ve geçmiş zamanda ve gelecek zamânda denildiği gibi. Pes zamânın zâhirde esmâsı vardır. Fe-emmâ, müsemmâsı emr-i ademîdir. Lafz-ı adem gibi ki müsemmâsının aynı yoktur. Maa-hazâ müteakkilü'l-hükmdür.

el-Hâsıl, adem lâ-şey'den ibârettir. Fe-emmâ, taakkulde taayyunî ve vücûd-i muhakkak mukābelesindedir diye üzerine hükm olunduğu cihetten vücûd-i muhakkakın taayyün ve taakkulu gibi ona dahî nev'an vücûd ve taakkulde taayyün hâsıl olur. Velâkin iki taayyünün meyânında fark budur ki, vücûd-i muhakkak taakkulde taayyünden gayri fî-nefsi'l-emr tahakkuku vardır. Taayyün-i ademin ise fî-nefsi'l-emr tahakkuku yoktur. Belki vücûdu bi-hasebi't-taakkuldur.

Ve zamân inde'l-hükemâ', felek-i atlasın hareketi miktârına derler. Nitekim demişlerdir ki: الزمان مدة متوهمة ثقطعها حركات الافلاك [Zamân vehm edilen bir müddettir ki, onunla feleklerin hareketi anlaşılır.] Ve inde'l-mütekellimîn مقارنة حادث الحا دث يسال عنه بمتي [Kendisinden sorulurken ne zamân diye sorulan yeni bir bilgidir ki onunla bir yeni bilinir.] ma'nâsınadır. Ya'nî bir müteceddid-i ma'lûmdan ibârettir ki, onunla müteceddid-i âhar-i mevhûm takdîr olunur. Meselâ, "âtin inde tulû'iş-şems" dese tulû'-i şems ma'lûm ve mecî'-i mevhûmdur. Pes, mevhûm ma'lûma mukārin olacak ibhâm zâil olur.

Ve inde'l-Arap zamân, leyl ve nehârdan ibârettir ki yevm ikisini müştemildir. **[8.a]** Ya'nî, yevm-i vâhidin tafsîli leyl ve nehârdır ki tulû'-i şemsden gurûba dek nehâr ve gurubdan tulû'a dek leyl i'tibâr olunur. Ve felek-i atlasın hudûsundan evvel yevm denilir. Fe-emmâ, leyl ve nehâr denilmezdi. Zîrâ, leyl ve nehârın taayyünü, şemsi, felek-i Râbia vaz'ından sonra hâdis oldu.

Vu buradandır ki derler: Dehr zâta delâlet eder bir isimdir ki arşla müteayyin olan zamân onun sûretidir. Ve vücûd-i hakîki ân dedikleridir ki zamân ferd-i gayr-i münkasımdır ve mâadası emr-i ma'dûmdur ki mâzî ve müstakbel farz olunur. Ve ol ân devrân etmekle ekvân ve elvânla zâhir olup ahkâm-ı dehr tefassul eder. Ve yevm ân ma'nâsına olduğu **كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ** (Rahmân, 55\29) [O her ân kâinâta tasarruf etmektedir.] nassından münfehimdir. Ve elf-i sene ma'nâsına olduğu **ان يوما عند ربك كا لف سنة مما تعدون** (Hacc, 22\47) [Rabbinin katında bir gün, saydıklarınızdan bin gün gibidir.] âyetinden ma'lûmdur.

Pes, mertebe-i icmâle ân ve mertebe-i tafsîle zamân denilir. Ve bize zamân isnâd etmek hudûs ve evveliyetimize delâlet eder, Hakk Teâlâ'ya ezelî demek evveliyetini selbe delâlet ettiği gibi. Ya'nî Allâh Teâlâ ezelîdir demek evvel ve ibtidâsı yoktur demektir ki na't-i selbîdir ki aynı ve vücûdu yoktur. Ve zamân nisbet-i mütevehhime olmakla Allah Teâlâ onu kendi üzerine ıtlâk etti. Nitekim gelir: **وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً** (Fetih, 48\26) [Allah her şeyi bilmektedir.]. **[8.b]** Ve yine gelir: **لله الامر من قبل و من بعد** (Rûm, 30\4) [İş, eninde sonunda Allah'a âittir.]

Ve bir sâil dahî **اين كان ربنا قبل ان الخلق خلقه** [Rabbimiz yaratılmışları yaratmadan önce nerede idi?] diye suâl ettiğinde Cenâb-ı Nebevînin onu takrîr edip **كان في عماء لا فوقه هواء ولا التحته هوا ء** [Altında ve üstünde hava bulunmayan amâda idi][6] sîgalarının tahtında emr-i vücûdu olmaya delâlet eder.

---

[6] Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-V, Beyrut, 1987, 48\Tefsir, 12 (V, h.no: 3109); Hanbel, Ahmed b., *el-Müsned*, Thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-X, Beyrut, 1991, c. IV, s, 11; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sunenü İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., Mukaddime, 13 (I, 64-65, H.NO: 182); Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-*

Ve ba'zıları kâne sîgasını zamândan selh edip mücerred-i tahakkuk ma'nâsına ıtlak ederler, Sibeveyhî[7] gibi. Pes bu ma'nâya dahî mülâhaza-i zamân lâzım gelmez. Ve **كنت كنزا مخفيا** demek benim kenz-i mahfî olduğum muhakkaktır diye ihbârdır. Ve iki i'tibâr dahî hasendir. **كيف نكلم من كان في المهد صبيا** (Meryem, 19\29) [Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz] âyetinde kâne kelimesine zâiddir demekten, tahakkuk içindir demek evlâdır. Zîrâ eğerçi Kur'ân emr-i zâdeden berî ve bî-ma'nâ kelimeden ârîdir. Fe-emmâ te'vîle muhtâç olur. Husûsâ ki, istimâ' edenlerin ezhârına ma'nâdan hulüvvünü tebâdür eder. Bu ise şân-ı Kur'ân'a münâsib olmaz, acîbdir. Erbâb-ı hakāikin ahvâli ki mesleklerinde asla zelel ve zâhib oldukları ma'nâlarda zerre kadar halel yoktur. Fe-emmâ fehm-i dakîka mevkūftur. Ve zâhir-bîn olanlar kusûr-i idrâklarından ve adem-i zevklerinden efkâra düştüklerinden mâ-adâ te'vîlât-ı sahîfe ile evrâkı pür eylemişlerdir. **[9.a]**

Mebhas-i râbi' budur ki :

Kenz, arzda vaz' olunmuş emvâl-i nefîsedir. Burada murâd bi-tarîki't-teşbîh hazâne-i zât-ı ahadiyyede meknûn ve müctemi' olan esmâ ve sıfât-ı âliyedir. Zîrâ zâtın adem-i zuhûru esmâ ve sıfâtın adem-i zuhûrundandır. Şöyle ki, eğer esmâ ve sıfâttan hâriçte eser-i evlâdır. Zât-ı ahadiyye kenz gibi mestûr ve mahfî kalmazdı. Ve bâlâda meknûn olup bî-nişân olmakladır. Belki ba'zı defâinin hâriçte fi'l-cümle alâmet-i mevzûası vardır ki, onunla mahalline intikāl olunur. Nitekim ba'zı mutalsam nesnelere emâret koymuşlardır.

Fe-emmâ, zât-ı ilâhiyyeye ebtan-i küllü bâtın olan mertebe-i gaybda iken aslâ alâmet yoktur. Şol nevât gibi ki tahte'l-arzda medfûndur. Ve henüz ondan vech-i arzda nişân nâbuddur. Bu cihetten orada nevât olduğunu kimse bilmez. Çünkü vech-i arza hariç ve inşikākından nısfeyn ola. Birbirini zâta ve birbirini dahî sıfâta nişân olup neşv ü

Hikem Tercüme ve Şerhi, I-IV, Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İst., 1987, c, I, s, 45, c. II, s, 299, 300

[7] VIII. Asrın ikinci yarısında Basra dil mektebinin en mühim nahiv âlimi. Bkz. Çetin, Nihad M., *Sibeveyhî*, İA, c. X, s, 578

nemâ buldukça şecere sûretine girer ve agsân ve evrâk sâhibi olup gāyetinde meyve zuhûr eder ki asl nevâtın sûreti olan çekirdeği müştemildir.**[9.b]**

İşte "her şey' aslına rücû' eder" dedikleri budur. Ve Cüneyd-i Bağdâdî'den[8] (k.s.) suâl olunup ما النهاية [Son nedir?] denildikte; الرجوع الي البداية [Başlangıca dönmektir] deyû cevâp verdiği dahî ona nâzırdır. Velâkin nihâyetin bidâyete rücû'u keyfiyyet-i mahsûsâ ile olduğu mürûr etmiştir. Meselâ, nevât vech-i arza gelip ve beden-i şecere zuhûr edip agsân ve evrâk mertebelerinden sonra meyve sûretine duhûl etmekte etvâr-ı muhtelife i'tibâr olunur ki tahte'l-arzda iken bu etvâr ve i'tibâr yoktur.

Ve nevât-ı meyve min-vechin evvelkinin aynı ve min-vechin gayrıdır. Aynı olduğu budur ki nevât-ı ûlâ şecere keyfiyyeti ile tekeyyüf eylemiştir. Şöyle ki bir kimse ol-nevâtı görmek murâd eylese şecereye nazar eder ve şecereye nazar etmek ona nazar etmek gibi olur. Ve gayrı olduğu budur ki nevât-ı meyve netîce sûretinde zuhûr etmiştir ki şecereye nispetle pederden veled gibidir. Ve meşhûrdur ki derler : الو لد سر ابيه [Çocuk babasının sırrıdır.] Ya'nî pederden nutfe sûreti zuhûr edip ondan veled mütekevven etmekle veled dahî hadd-i insâniyyeye dâhil olup peder sûretine girdiği gibi nevât-ı medfûneden dahî şecere zuhûr edip ondan meyve hâsıl olmakla meyve dâhî **[10.a]** çekirdeği i'tibâriyle nevât-ı ûlâ sûretine dâhil olup asl ve füru'-i müttehid gibi oldu. İşte Hakk'la âlemin misâli budur. Ya'nî âlem ve âdem, zât-ı ahadiyyenin esmâ ve sıfâtla tecellîsinden vücûd bulup Mufassıl isminden zuhûr etti. Tamâm olduktan sonra وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (Yûnus, 10\56) [O'na döneceksiniz.] vefkince tafsîl-i icmâle redd olundu. Ve niseb ve izâfâttan hâsıl olan umûr-ı ârıza zâil ve muzmahill oldu. Velâkin bu rücû' kimine mevt-i irâde-i fenâî ve kimine mevt-i ıztırârî-i tabîî ile husûle geldi. Ve bu iki mevte dahî kıyâmet-i sugrâ derler. Nitekim inhilâl-i eczâ'-i âlem ile olana kıyâmet-i kübrâ derler. Zîrâ bu kıyâmet cümle cüz'iyyât-ı fenâyı müştemildir ki onun fevkınde dahî fenâ yoktur. Bu cihetten kıyâmet-i kübrâya fenâ-i ekber denir. Maa-hazâ, halk cihetinden dahî ekberdir.

---

[8] İlk devir sûfîliğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhûr sûfî. (ö. 297\909), bkz., Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdâdî*, DİA, c. VIII, s, 119

Nitekim Kur’ân’da gelir: لخلق السموات ولارض اكبر من خلق النا س (Mü’min, 40\57) [Göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasında daha büyük bir şeydir]. Ya’nî semâvât ve arz ki âlem-i âfâk ve tafsîldir. Delâlet cihetinden âlem-i enfüs ve icmâlden ekberdir. Zîrâ enfüs ve âfâk metinle şerh gibidir ki metin şerhe göre muhtasar ve mücmel olduğu gibi âdem dahî âleme göre böyledir. Ve fi’l-hakîka âdemi **[10.b]** gören âlemi görür. Ve bi’l-aks nitekim Kur’ân’a nazar eden sûret-i Muhammed’e nazar etmiş olur. Ve bi’l-aks ve bu makāmdandır ki ba’zı kibâr انا القرآن [Ben Kur’ân’ım] demişlerdir. Murâd, kitâb-ı câmi’dir ki hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi hâvîdir. Ve Kur’ân’ın ahlâkı ile mütehallik olduğu cihetten sûret-i Kur’ân olmuştur.Bu vechle velî dahî virâseti hasebiyle sûret-i Muhammed ve kitâb ve Kur’ân olur.

Pes kitâb tekvîn i’tibâriyle ve Kur’ân tenzîl cihetiyledir ki ahkâm ve ahlâkıyla amel ve tahalluka dâirdir. Velâkin kitâb-ı tekvîni dahî fi’l-hakîka Hakk’tan münzel ve mürseldir. Bu cihetten insân-ı kâmil dahî kitâb-ı münzeldir. Ya’nî, min-indillâh irsâl olunup cümle hakāyık-ı zât ve sıfat onda derc kılınmıştır.

Ve âlem bir şecere ve melâike, onun agsân ve evrâkı ve insan ol şecerenin meyvesi gibidir. Ve böyle demek dahî olur ki enbiyâ (a.s.) meyve ve ekmelü’l-mevcûdât (s.a.) ol meyvenin zübdesi gibidir. Ziyâdet kebdu’l-hût gibi ki bâlık ciğeri üzerinde bir lahm-ı pâredir ki lahm-ı hûtda ondan elezz ve enfa’ yoktur. Onun için ehl-i cennet makām-ı hazîretü’l-kudsde **[11.a]** ibtidâ ol ziyâdeyi tenâvül etseler gerektir.

Ve böyle deyû temsîl dahî mümkündür ki cümle enbiyâ yedlerinde olan kütüb ve suhuf-i ilâhiyye i’tibâriyle sultân-ı a’zamın emr ve fermânı gibi ve rasûlullâh (s.a.) ve yedinde olan Kur’ân onun tuğrâsı gibidir ki emr-i sultân tuğrâ ile mu’lem olmasa nefâz bulmadığı gibi cemî’-i enbiyâ dahî sûret-i Muhammediyye ve cümle suhuf ve kütüb şekl-i Kur’ân’da bürûz ve zuhûr etmeselerdi revâç bulmazlardı. Bu sebepden onun her sûrette bir sırrı vardır. Fefhem cidden. Çünkü kenzin zuhûrunda maksûd sûret-i Muhammediyyenin mazhar-ı tâmm olmasıdır.

Pes sûret-i Muhammediyye sûret-i Hakkdır ki âlem-i imkânda ondan ebda’ sûret yoktur. Nitekim demişlerdir ki; ليس في الامكان ابدع مما كان [Âlemin bulunduğu hâlden daha güzel olması mümkün değildir.] Ya’nî âlem ve âdemden ebda’ nesne

yoktur. Ve her ne ki ilm-i ilâhîde vardır onun sûret-i bedîâsı bu âfâk ve enfüsdür. Ve bu sûret-i bedîânın ebda'ı sûret-i Muhammediyyedir ki zâhirde esmeriyyet ve emlahiyyeti ile cümleden fâik ve bâtında ecma'iyyet ve ekmeliyyeti cihetinden mecmû'-i âlem ve âdem üzerine tercîh ve tafdîle lâyıktır ve bu sırra remz eder. Delâil bî-şümâr ve işâret kılan berâhîn bisyârdır. Nitekim erbâb-ı irfâna hafî değildir. **[11.b]**

NAZM

Ey tezerv-i hoş hırâm-i bostan ıstıfâ

Vey hezâr âvâz-ı gülzâr meâlî Mustafâ

Sûre-i Nûr'a yüzen levh-i ilâhî olmasa,

Ebrû ondan yazılmaz idi "Bismillâh" ona

Nükte-i nûr-i siyâh halka benzer katı

Mushaf-i tekvîn içinde âyet-i vahdet-nümâ

Leblerinden feyz alır bahr-i belâgat tâ ebed

Feyz-i lütfundan bulur her ma'nâ-yı şîrîn-nümâ

Olmasaydın meşhed-i hüsnâ melâhat-ı bahş eğer,

Kande olurdu Züleyhâ Yûsuf'la mübtelâ

Kenz-i Mahfî sırrını Hakkı'ya izhâr eyledin

Devlet-i uzmâya erdi ol fakîr bî-nevâ

Mebhas-i Hâmis budur ki:

Kenz-i zâta mahfî denildi. Velâkin eğer hafâ Hakk Teâlâ'ya nispetledir denilirse bu söz bâtıldır. Zîrâ bir şey kendi nefsinden mahfî olmak muhâldir. Ve eğer gayre nispetledir denilirse bu dahî ke'l-evveldir. Zîrâ ezelde gayrin vücûdu olmayacak ma'nâ-yı hafâ mütasavver olmaz. Ya'nî hafâ ve zuhûr umûr-i izâfiyyedendir ki ahad-hümânın vücûdu âherin vücûdunu müstelzîmdir. Burada ise hafâ var, velâkin zuhûr yoktur. **[12.a]** Şunun hafâsı şuna nispetledir diyesin.

Ve bunun cevâbı budur ki; burada hafâ selb-i zuhûr ma'nâsınadır ki zât-i ahadiyyenin fî-nefsi'l-emr zuhûru yoktu. Ve ma'rûf dahî değil idi. Zîrâ ma'rifet gayrin vücûdu üzerine mübtenîdir. Pes gayr olmayacak ma'rifet dahî olmaz. Binâen-alâ-hazâ, **كنت كنزامخفيا لاعرف فاحببت ان اعرف** [Ben gizli bir hazîne idim, bilinmemi istedim.] iki vechle selbi müştemil olur.

Kaziyye ise sâlibe olsa sıdk ve kizbde vücûd-i mevzûa muhtâç olmaz. Meselâ, **لم يتحرك انسان في الدار** [Evde insân hareket etmedi.] denilse dârda vücûd-i insân olmak lâzım gelmez ve söz sâdık olur.

el-Hâsıl, dârda insân olduğu vakitte taharrükü nefy etmek sahîh olduğu gibi olmadığı vakitte dahî sahîhdir. Pes demek olur ki dârda insân taharrük etmedi. Zîrâ insân yoktur ki taharrük ede. Binâen-alâ-hazâ, bu makāmda dahî gayr yoktur ki ona göre Hakk zâhir ve ma'rûf ola. Fe-emmâ bi-zâtihî, li-zâtihî zâhirdir. Ya'nî Hakk kendi nefsinde kendine zâhirdir ki ona mertebe-i cilâ derler. Nitekim esmâ ve sıfâtın tecelliyâtına mertebe-i isticlâ derler ki zâtın merâtib-i taayyünâtta zuhûrudur.

Ve bir dahî, Hakk'ın insân-ı kâmil ile zuhûruna kemâl-i cilâ **[12.b]** derler ki îcâd-ı âlemden ayn-ı maksûda insân-ı kâmildir. Ve cemî'-i taayyünâtıyla zuhûruna isticlâ derler. Ve bu taayyünâta gayr dedikleri taayyün-i hâssıla müteayyin olmakladır.

Zîrâ hakāyık-ı esmâiyyeye lâzım olan ahvâl-i muhtelifesi mertebe-i ahadiyyetten imtiyâzına dâirdir. Ve eşyâya ağyâr demek bu ma'nâdan nâşîdir. Ve mâsivâ ve ağyâr bir ma'nâyadır.

Ve esnâf-ı mâsivâ, dokuz nesneden ibârettir ki melek ve felek ve kevkeb ve tabîat ve unsur ve ma'den ve insândır. Ve melek takdîm olunduğu budur ki; ibtidâ'-ı âlem ibdâ'da zuhûr eden ervâh-ı nûriyyedir ki akl-ı evvel ya'nî kalem-i a'lâ ondandır. Ondan sonra nefs halk olunmuştur ki levh-i mahfûzdur. Ba'de cism ve arş ve makarr-ı arş olan mâ'-i câmid ve hevâ' ve melâike-i hevâ' ve kürsî ve melâike-i kürsî ve atlas ve melâike-i atlas ve felek-i menâzil ve cennât ve müştemil olduğu nâim ve kevâkib-i menâzil ve arz ve mâ' ve hevâ'-i unsûr ve semâvât-ı seb' ve melâike-i kevâkib ve melâike-i nâr ve hevâ' ve mâ' ve arz ve tâife-i cânn ve müvellidât ve neşve ve cesed-i insân ve müvellidât ki ma'den ve nebât ve hayvândır. Her birinden hâsıl ve zâhir olan eşhâs ve a'mâl-i mükellifînden mahlûk olan suverdir. İşte âlem-i zuhûr bu tertîb üzerine nezd olunmuştur. **[13.a]**

Ve hadîsde gelir ki: **ان الله خلق الخلق في ظلمتي ثم رش عليهم من نوره**

فمن اصابه اهتدي و من اخطاءه ضل [Allah, mahlûkātı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nûrundan saçtı. O nûrdan kime isâbet ederse hidâyet bulur. Her kime isâbet etmezse delâlette kalır.][9]

Bu hadîs-i şerîf iki vechle tevcîh olunur: Evvelkisi budur ki, zulmetten murâd zulmet-i ademdir. Bu sûrette halk takdîr ma'nâsına ve nûr-i vücûda mahmûl olunur. Pes demek olur ki Allâh Teâlâ, halkı zulmet-i ademde takdîr eyleyip sonra nûr-i vücûddan üzerlerine reşş edip vücûd-i hâricî ile mevcûd kıldı. Ve her kime ki nûr-i vücûdun levâzımından olan nûr-i ilm isâbet ettiyse tarîk-i cennet ve kurbet ve râh-ı rızâya mühtedî oldu. Ve her kime ki isâbet etmediyse her yüzden dâll ve magzûb kaldı. Bu ma'nâya **اصاب** "esâbe" zamîri nûrun ma'nâ-yı sânîsi olan ilme râci' olmuş olur. Nitekim ehl-i belâgat bu makūle ma'nâyı bedî'den i'tibâr eylerler. Ve ma'nâ-yı sânî

---

[9] Müslim, Münâfikūn, 27; Ahmed b. Hanbel, II, 327

budur ki halk asl üzerinedir ve zulmetten mûrâd zulmet-i cehl ve nûrdan murâd nûr-i ilmdir. Bu sûretten ma’nâ zâhirdir ve bu ma’nâya dâirdir. Şol âyet ki Kur’ân’da gelir: **أَخْرَجَكُم مِّن بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لاَ تَعْلَمُونَ شَيْئاً** (Nahl, 16\78) [Allah sizi annelerinizin karnından bir şey bilmez halde çıkarmıştır.]

Pes dünyâda ilm-i nâfi’ ve ma’rifet-i ilâhiyye ehli olmak âlem-i ervâhda olan reşşdendir ve reşş **[13.b]** denildiği nefhde vâki’ olan eczâ’-ı reşşiyye i’tibâriyledir ki burada bi-tarîk olunmasıyla vârid olunmuştur. Ve ona nefs-i Rahmânî ve tecellî-i sâri ve nûrî derler. Zîrâ mertebe-i ilmden mertebe-i ayna feyz-i mukaddesle nüzûl ve bürûz-i a’yân, ism-i nûr hasebiyledir. Şöyle ki eğer nûr-i ilâhî a’yânı birbirinden taayyünât-ı mahsûsa ile temyîz ve izhâr etmese zulmette kalırlardı. Onun için tecellî denildi. Zîrâ tecellî zâhir olmak ma’nâsınadır. Bu cihetten âlim “zâhir” ismine mazhar oldu. Pes hakîkatte zâhir Allâh Teâlâ’dır. Zîrâ kenz-i mahfî olan Hakkdır, halk değildir. Bu yüzden zuhûr eden zât ve esmâ ve sıfat-ı ilâhiyyedir. Ve bu makāmda demişlerdir ki; “Hakk zâhir ve halk mestûrdur.” Eğerçi halk-ı âlem yanlış fehm eyleyip halk zâhir ve Hakk bâtındır derler.

el-Hâsıl, zâhir ve bâtın Allah Teâlâ’dır. Velâkin zuhûru esmâ ve sıfâtına ve butûnu gayb-ı zâtına dâirdir. Eğerçi zâtı dahî rûşendir. Zîrâ şevâhid-i tevhîd ta’bîr olunan eşyâ mazâhir-i esmâdır ki vech-i zât üzerine arûsa bürka’ gibidir ve esmâ, müsemmâya mir’âttir.

Ve bundan fehm olunur ki, Hakk Teâlâ hâriçten nesne ile mahcûb değildir. Belki kendi esmâ ve sıfâtıyla muhtecibdir. Zîrâ gayr ve emr-i hâriç yoktur. Bu yüzden âsârı hissle ve esmâ ve sıfâtı kalple meşhûddur. **[14a]**

İşte Hakk-ı mer’îdir dedikleri budur. Yoksa hiss-i zâhirle Hakk-ı mahsûs olmaktan münezzehtir.

Ve Hz. Ali (r.a.) لا اعبد ربا لم اره [Ben görmediğim Allah'a ibâdet etmem.] Ya'nî, ma'nâ-yı mezkûre râci'dir. Kezâlik Ebû Yezîd Bistâmî'nin[10] (k.s.) سبحاني ما اعظم شا ني [Bütün noksanlardan münezzeh olan Allah'ım, benim şânım ne kadar yücedir.] dediği makām esmâ ve sıfâta nâzırdır. Ve rasûlullâh (s.a.) makām-ı aczde سبحانك ما عرفناك حق معرفتك [Bütün noksanlıklardan münezeh olan Allahım! Seni gerçek ma'rifetinle bilemedik.][11] buyurduğu kühn-i zât i'tibâriyledir. Ve bu makāmdan buyurur: نور اني اراه [Muhakkak ki O, benim gördüğüm bir nûrdur.][12] Ya'nî Allâh Teâlâ niseb ve izâfetten mücerred olduğu i'tibâriyle mer'î olmaz. Zîrâ künh-i zâtı hiçbir nebî ve bir velî idrâk etmemiştir. Belki onu idrâk edenler esmâ ve sıfât libâsıyla idrâk etmemişlerdir. Gâyeti makām-ı ulûhiyyette olan idrâktir. Nitekim فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Muhammed, 47\19) [Bilki! Allah'tan başka ilâh yoktur] onu iş'âr eder.

Pes bu bir bahr-i muhîttir ki sefîne veya tayerânla kat' olunmaz. Belki orada ukūl veya nüfûs gark olup kalır. Ve kulûb-i mükâşifîn hayret-i kibri bulur. Ve demiştirler ki üç yüz atmış bin âlem seyrânı vardır. Ve onun mâverâsı âlem-i beht ve hayrettir. Ve bu avâlim-i seyrâniyyenin kimi cismânî ve zulmânî ve kimi rûhânî ve nûrânîdir. Ve bunun birkaç **[14.b]** âlemini seyr ve birazını kat' etmek âsân olmayacak. Mecmû'una tayy etmekte ne kadar suûbet olmak gerektir. Meğer ki tevfîk ve teshîl-i ilâhî ola.

Nitekim, ba'zı ehl-i tevhîd ahkâm-ı vücûbları ahkâm-ı imkânlarına gâlip ve kuvvet-i tevhîdle mâsivâyı sâlib olmalarıyla sinn-i erbaînde neş'e eylemişler ve dâire-i ûlâdan dâire-i sâniyeye duhûl eylemişlerdir. Ve bunlar ehl-i tefrîddir ki tevhîd ve tecrîdi cem' etmeleriyle rütbe-i kübrâdan sonra fazîlet-i azîmi dahî bulup insân-ı ekmel olmuşlar ve gayrıları dahî tekmîl ile şeref-i azîm bulmuşlardır.

---

[10] İlk büyük mutasavvıflardan. (ö. 234\848 ?), bkz., Uludağ, Süleyman, *Bâyezîd-i Bistâmî*, DİA, c. V, s, 238

[11] İmâm Münâvî, *Feyzi'l-Kadîr, Şerhü Câmiü's-Sağîr*, c. II, 1, 822 (2,15)

[12] Hâfız Irâkî, *Tahrîci ehâdîsi'l-ihyâ*, Kitabü's-sabr ve'ş-şükr, c. IV, 841 (2,7)

NAZM

Bildin mi nedir, ey gönül insân-ı kâmili
Ne oldu bu cihân mezra'ı içinde hâsılı

Deryâ-i ilme saldı onu hazret-i feyyâz
Bahr-i muhîti etti güzer feyz-i şâmili

Habb-i sanevberîde felek-i habbe dâr olan,
Şol on sekiz bin âlemin olmaz mı hâmili

Kenz-i nihâna olmasa miftâh bu'l-aceb,
Olmazdı nakd-ı ma'rifetin kimse vâsılı

Gör kefe-i kemâlde mi'yârı zer ola
Hakkı olur mu, ehl-i kemâlin muâdili

Mebhâs-i sâdis budur ki :

Kemâl-i cilâ ve kemâl-i isticlâdan murâd, ibâdet ve ma'rifettir. Nitekim **وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون**(Zariyat51\56) [İnsanları ve cinleri yalnız bana ibâdet etsinler diye yarattım] Zîrâ ibâdet-i **[15.a]** şer'iyye ki minhâc-ı sünnet üzerine olana

derler. Ma'rifet-i sahîhaya müeddîdir. Hatta amel-i şer'î ve takavvî ve sülûk üzerine mebnî olmayan meârife, meârif-i şeytâniyye demişlerdir.

Pes, ma'rifet-i makbûlenin vesîlesi amel-i şer'iyyedir. Onun için ibâdet tasrîh olundu. Ve Kur'ân'da gelir: مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ (Duhân, 44\39) [Biz, onları ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık.] Ya'nî burada bâ, lâm ma'nâsınadır ki li'l-Hakk demektir. Ve Hakk'dan murâd Hakk'a ibâdettir. Ve bâda ma'nâ-yı âher dahî vardır ki ehline ma'lûmdur.

Ve yine gelir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُواْ (Bakara, 2\21) [Ey insanlar! Kulluk ediniz.] Burada ibâdeti tevhîdle tefsîr ettiklerinin vechi budur ki; muhâtab olanlar ki tâife-i Kureyşdir, müşrikler idi. Onun için gelir: وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَداً (Kehf, 18\110) [Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.]

Ve tâife-i mezkûre halktan suâl olunsalar, gerçi Allah'dır derlerdi. Velâkin ibâdet-i esnâmla Hakk'a şerîk isnâd ettikleri münâfî-i tevhîd idi. Onun için i'tirâf-ı rubûbiyyet ettikleri mu'teber olmadı. Ve tevhîdle me'mûr oldular ki muktezâsı ibâdeti Hakk'a tahsîsdir. Onun için mü'minler lisânında إِيَّاكَ نَعْبُدُ (Fatiha, 1/5) [Yalnız sana ibâdet ederiz.] denildi ki bunda ehl-i şirki teşrîkleri için redd vardır. Çünkü teşrîk-i Rubûbiyyet cehlden nâşîdir. Burada dahî ibâdet ma'rifetle tefsîr olunmaya sâlihdir. Zîrâ Hakk'tan gayrıya ibâdet etmek **[15.b]** yâ istiklâlen veyâ teşrîken cehl-i mahz ve makām-ı celâli adem-i idrâkdendir. Onun için gelir: وَمَا قَدَرُواْ اللّهَ حَقَّ قَدْرِهِ (En'âm, 6\91) [Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler.] Bu cihetten ma'rifete me'mûr oldukları hükmü, tevhîd ve tahsîs-i ibâdet-i bi'l-Hakk'tır.

Suâl olunursa ki; îcâd-ı âlemden maksûd olan insândır ki ma'rifet ve ibâdetle me'mûrdur. Maa-hazâ, hiç kimse ne nebî ve ne hod velî Hakk'ı hakîkati üzerine idrâk etmemiştir. Onun için seyyidi't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) demişlerdir ki: لا يعرف الله الا الله [Allah'ı ancak Allah bilir.]

Cevâb budur ki; maksûd-i aslı Allâh Teâlâ'ya esmâ ve sıfâtıyla ma'rifettir. Yoksa künh-i zâtıyla değil. Zîrâ bil ki **فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** (Muhammed, 47\19) [Bil ki O Allah'tan başka ilâh yoktur.] kelâmında müteallik-i ilm mertebe-i ulûhiyettir ki makām-ı vâhidiyyetttir. Yoksa mertebe-i zât değildir ki, makām-ı ahadiyyettir.

Pes, zât-ı vâhidiyyeye ilm-i taalluk, zât-ı ahadiyyeye değil. Ve Kur'ân'da gelir: **وَيُحَذِّرُكُمُ اللّهُ نَفْسَهُ** (Âl-i İmrân, 3\28) [Allah sizi kendisiyle korkutur.] Ya'nî Allah Teâlâ sizi zâtından tahzîr eder ki tâlib-i zât olmayınız. Belki tâlib-i esmâ ve sıfât olunuz ki mukteza-yı isti'dâdınız zâtı esmâ ve sıfât zımmında bilmektir. Yoksa min-hays hiye değil. Ve bir dahî âyet-i mezkûre nisbetten inkıta'a remz eder. Zîrâ taleb-i nisbet ve izâfettir ki ma'nâ-yı isneyniyyetten hâlî değildir. **[16.a]** Zîrâ tâlib ve matlûb ve taleb i'tibâr olunur. Bu ise fenâ'-i zâtta mefkūddur. Ya'nî tâlibin talebi taayyün-i mahsûsâ i'tibâriyledir. Yoksa lâ-taayyün hasebiyle zât-ı Hakk'da fânîdir. Fânîde ise taleb ve sâir evsâf ve nuût-i kevniyye melhûz değildir. Ve mertebe-i bekāda melhûz olmak tevhîd-i hakîkîyi münâfî değildir. Zîrâ eârif-i mükâşifin nazarı başka ve mahcûb-i câhilin başkadır. Ya'nî ârif-i mükâşif isneyniyyeti hâlinde muvahhid-i hakîkîdir ki nazarî bir mertebeden bir mertebiyyedir. Mahcûb-i câhil ise merâtib bilmediğinden vücûd-i sânî isbât edip müşrik olur. Vücûd ise birdir, velâkin merâtib-i muhtelifesi vardır. Nitekim sultân-ı a'zam birdir velâkin vükelâsı i'tibâriyle merâtibi çoktur ki taaddüd-i esmâya nâzırdır. Ve taaddüd-i esmâdan taaddüt-i müsemmâ lâzım gelmez. Belki kesret-i esmâ şeref-i müsemmâya dâldir. Nitekim bir kimseye bülbül ve şeker derler. Savtı hoş ve lezîz olmak i'tibâriyledir.

Zîrâ her ehl-i nağmenin nağmesinde halâvet olmaz. Her cemîlin hüsn ve cemlinde ân dedikleri ma'nâ olmadığı gibi. Bu i'tibârla ba'zı eşhâsa sûret-i bî-rûh derler. Nitekim câzibesi olana rûh-aşnâ ıtlâk ederler. **[16.b]** Ve teârüf-i rûhânî teârüf-i cismâniye olmak evsâfta müşâreket hasebiyledir.

Pes eğer müşârekette külliyet varsa câzibe dahî kaviyye ve külliyye ve illâ zaîfe ve cüz'iyye olur.

Mebhas-i sâbi' budur ki:

لا عر ف kelimesinde lâm ta'lîl içindir, ليعبدون de olan lâm gibi. Fi'l-i Hakk ise muallel-bi'l-garaz değildir. Belki tahsîl-i maslahat ve def'-i mefsededen berîdir. Ve illâ, ol garazı tahsîl ile müstekmil olmak lâzım gelir. Bu ise zâtında noksânı meş'ardır. الله عن ذلك [Alah bundan yücedir]

Cevâb budur ki; bu makūle lâ-mât aklen lâm-ı illet ve şer'an lâm-ı maslahat ve hikmettir. Zîrâ ef'âl ve ahkâm-ı ilâhiyye hikem ve mesâlih-ı ibâdı müştemildir ki tafazzul ve ihsâna dâirdir. Bundan ise garaz ve illet lâzım gelmez.

el-Hâsıl, Allâh Teâlâ'nın kemâl-i zâtiyyesi ve kemâl-i esmâiyyesi vardır. Ve kemâl-i esmâiyye kemâl-i izâfîdirler. Ve istikmâl-bi'l-gayr mümteni' olmak kemâl-i zâtîdedir. Yoksa kemâl-i esmâ ve izâfîde değildir. Zîrâ mazâhir-i kevniyye olmadıkça âsâr-ı esmânın zuhûru mümteni'dir. Ve ona kendi sıfâtıyla istikmâl derler ki mahzûrdan hâlîdir.

Pes, Hakk Teâlâ, izz u gınâsı cihetiyle fi'li garaz için değildir. Belki kevne rahmet-i zâtiyyedir. Ve ibâdetle emrettiği âbid içindir, yoksa ma'bûd için değildir. Nitekim hadîs-i **[17.a]** kudsîde gelir: خلقت الخلق ليربحوا علي لا لا ربح عليهم[Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil.][13] Ya'nî halkı halk etmekte nef' ve fayda yine halkadır, yoksa Hakka değildir. Zîrâ Hakk Teâlâ mertebe-i zât-ı ahadiyyede الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Âl-i İmrân, 3\97) [Allah âlemlerden müstağnîdir.] mûcibince ganî bi'z-zâttır. Fe-emmâ, esmâ ve sıfâtın hakāikı zuhûr etmekle mazâhir-i kevniyyeye fayda vardır ki ketm-i ademden arsa-i vücûda bürûzlarından mâ-adâ seyr-i atvâr eyleyip hilye-i hakāik ile asla rücû' ederler. Ve zîkden halâs olup وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (Bakara, 2\247) [Allah her şeyi kaplar] mûcibince gâh Celâl-i zât ve gâh cemâl-i sıfâtta seyr edip cem' ve farkla deryâ ve sahrâyı cem' eylerler. Ve ilâ ebedi'l-âbâd ravza-i vücûdları imdâd-ı nesîm feyzle şâdân ve pür-nemâ olur. İşte bu takrîrden fehm olundu ki bu âlem mevcûd olsa da olmasa da ve Hakk, ma'rifet-i muhaddise ile bilinse de

---

[13] Hâfız Irâkî, *Tahrîcü ehâdîsü'liİhyâ'*, Kitâbü's-sabr ve'ş-şükür, c. IV, 92, (2,7)

bilinmese de Hakk Teâlâ kendi zâtında kâmildir. Pes mümkünün vücûdu rütbe-i vücûdun kemâli ve ma'rifet-i hadîsenin vücûdu rütbe-i ma'rifin kemâli içindir. Rütbenin kemâli ise zâtın kemâlinin gayrıdır. Meselâ, sultân-ı a'zam tahta cülûs etmese dahî yine zâtında kâmildir. Fe-emmâ, cülûsuyla merâtib-i **[17.b]** esmâ zuhûra gelir. Ve ve raiyyet ile kendi arasında irtibât vücûd bulur. İşte ilm-i ilâhî dedikleri bu irtibât ve nisbeti bilmektir. Ya'nî, Rabb ile merbûb arasında irtibât ne vechledir. Ve kâinât ondan ne vechle intişâ' etmiştir. Onu bilmeye ilm-i ilâhî derler ki esmâ ve sıfat ve ef'âle müteallıktır. Ve zât-ı ahadiyye bu perdelerle muhtecibdir.

Pes, sıfat ef'âl yüzünden ve esmâ dahî sıfât âyinesinden ve zât dahî esmâ perdesinden seyr olunur. Ve bunun mâ-fevkıne mecâl-i insân yoktur. Zîrâ zât-ı bahttır ki âlem-i dehşet ve hayrettir. Meğer ki kümmel-i evliyâya tecellî-i berki vâkı' ola. Ya'nî, nûr-i zâttan ba'zı pertev-aks ede. Bu dahî ânî ve lemhadır. Onun için berk denildi. Zîrâ berk iki ânda mümtedd olsa hâtıf-i basarî muharrik olduğu gibi tecellî berki dahî basîrete göre böyledir. Bu sebepden ekser tecellîyât-ı ilâhiyye verâ'-i perdedendir. Zîrâ mertebe-i imkân mertebe-i vücûbun satevâtına tahammül edemez. Eğer ki kalb-i insân-ı kâmil nazargâh-ı ilâhî ve mesken-i Rahmânîdir. Velâkin isti'dâdı miktârıdır. Nitekim erbâbına ma'lûmdur; **الله التجلي والتسلي في كل حين من الاحيا ن و في طو رمن الا و من طوا ر والمقا ما ت و المواطن** [Her zamânların her ânında, tavırların herhâlinde, mâkāmlarda ve vatanlarda, tecellî ve tesellî Allah'tandır] **[18.a]**

Mebhas-i sâmin budur ki :

Çünkü Allâh Teâlâ, halkı ibâdet ve ma'rifet için halk etti. Pes neden halk-ı âlemin ekseri hidâyet buldu. Ve ba'zısı tarîk-i delâle düştü.

Cevâb budur ki; îcâd-ı âlemden maksûd-ı aslı insân-ı kâmildir. Bu ise her asırda mevcûddur ki kutb-i vücûd ve sâir aktâb ve efrâddır. Zîrâ âlem cesed, insân-ı kâmil rûh gibidir. Binâen-alâ-hazâ, kıyâmet-i kübrâya dek rûh-i âlem bâkîdir. Hatta menkūldür ki Hz. Îsâ (a.s.) âhir zamanda nüzûl edip vech-i arzda kırk sene istikrârdan sonra Muk'ud nâm halîfe alıkoyup ol-dahî intikāl ettikçe vech-i arzdan Mushaf merfû' ve sudûrdan

dahî Kur’ân mensî ve zâil olsa gerektir. Bu cihetten hükm-i Kur’ân mürtefi’ olacak. Ol a’sârın halkı şehevâta ittibâ’da hayvânât misâl olup bi’l-âhire kıyâmet onların üzerine kopa. Ve şemâin magribden tulû’u dahî bu ma’nâya dâldir. Zîrâ şurûk-i şems rûh-i insânînin nûruna ve kemâline ve gurûb rûh-i hayvânînin zulmet ve noksânına dâldir. Binâen-alâ-hazâ, magribden tulû’u **[18.b]** inkıraz-ı âleme nişân olur. Zîrâ rûh-i insânî bedenden müfâreket ettikte beden muattal ve harâb olduğu gibi insân-ı kâmilin dahî âlemden müfâreketi âlemin inhilâl-i eczâ’sına alâmettir.

Ve bundan fehm olunur ki bir şehrin halkına hayvâniyyet gâlip olsa oradan hicret edip insân-ı kâmil bulunan mahalde karâr etmelidir. Bu sebepden vârid olmuştur ki ; **اياكم والكفور فان ساكني الكفور ساكن القبور** [Küfür beldelerinden sakının. Çünkü küfür sâkinleri, kabir sâkinleri gibidir.] Ya’nî karyelerde cehl ve hayvâniyyet gâlib olan mevâzı’da tavattun etmekten nehy olundu. Zîrâ öyle yerlerde sâkin olmak kabirlerde meyyit misâli yatmaktır ki ilm ve amelden hâlîdir. Zîrâ kalp ve rûhun hayâtı ilm ile ve cesedin nemâsı amel-i sâlih iledir. Bu iki olmayacak sûret-i âdem ve sîreti hayvân olup bu cihetten insân hayvânı derler ki nısfı sûret-i ilâhiyye üzerinedir, nısfı meyyit gibi.

Pes, ne kadar hayvânât var ise kemâl-i insânînin fıkdârıyla meyyit gibi olacak onlara mülhak olan insân hayvânı dahî meyyit hükmünde olur. Ve meyyite mukārin olana dahî bi-hükmi’l-civâr meyyit denilir. Ve Hz. Îsâ’dan (a.s.) me’sûrdur ki buyurmuştur; **لا تجالسو ا الموتي** [Ölülerle oturmayın]

Suâl ettiler ki mevtâ kimdir. Cevâb buyurdular ki; agniyâdır. Zîrâ hubb ve şugl-i dünyâyla kalpleri mürde ve nefsleri zinde olmuştur. Ve sâirler dahî bunlar kıyâs oluna ve bu ma’nâdan dîni içinden **[19.a]** hicret eden istihkāk-ı cennâtla mev’ûddur. Gerekse intikāl ettiği bir karış ya’nî kalîl olsun. Meselâ, bir şehirde bir mahallenin halkında sulehâ ve urefâdan kimse olmayıp fesâd ve cehâlet olacak onların aralarından durmayıp mahalle-i uhrâya nakl-i etân etmelidir. Zîrâ o makūlelerle muhâlata ve onlarla mücâveret etmek hulûl eden belânın sereyân ve umûmuna bâisdir. Nitekim Kur’ân’da gelir: **واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة** (Enfâl, 8\25 [Aranızdan yalnız zâlimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının.] Ya’nî beliye nüzûl etse bi-hükmi’l-

civâr cümleye sârîdir. Hazret-i Dâvud (a.s.) zamânında sâir ümem a'sârında olduğu gibi. Onun için efdal-i a'mâl olan emr ve nehyden hâlî olmamak gerektir. Zîrâ Hakk'dan sükût eden şeytân-ı ahrasdır. Ve cebbârlar ve zâlimler yanlarında kelime-i Hakk söylemek cihâd-ı ekberdir. Zîrâ zarar ihtimâli vardır. Eğerçi emr ve nehy bi-şartı's-selâmedir. Ve çünkü mahallât ki ahvâli böyledir, şehirler dahî ona kıyâs oluna. Ya'nî bir şehirde şer'le ikāmet mümkün olmayacak oradan şehr-i âhara hicret gerektir. Eğer şehr-i âharın ehline salâh gâlib ise ve illâ dünyâ için hicret mezmûm ve menhîdir. Zîrâ dünyâ arazı zâil olup âhirete **[19.b]** kalacak hüsn-i ameldir. Enfüsde dahî gerekdir ki cehlden ilme ve ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye ve meyl-i mâsivâdan Hakka firâr eyleye. Ve bi'z-zât kendi elinden gelmezse mürşid-i kâmil ve merd-i vâsıla mürâcaat eyleye. Ve illâ zâyi' olur, hüsrân-ı nefs bulur. Din ve dünyâda ziyân ise akl-ı selîm ehli yanında menfûrdur.

Mebhas-i tâsi' budur ki:

Çünkü âlem ve âdemi halktan maksûd kemâl-i cilâ' ve kemâl-i isticlâ'dır. Pes kemâl bi'z-zât mahbûbdur ve tâlib-i Hakk olmak fî-nefsi'l-emr tâlib-i kemâl olmaya râci'dir. Ve insânın kemâli ehl-i kalp olmaktadır ki ism-i a'zama mazhariyettir. Ve eseri âfâk ve enfüsü birbirine tatbîke kādir olmaktır. Nitekim hatmi'l-evliyâ (k.s.) tatbîk eylemiştir. Zîrâ enfüs ve âfâk birbirine mutâbık ve mükābil iki âyîne gibidir. Eğerçi biri icmâl ve biri tafdîldir. Onun için tatbîk lâzım geldi. Zîrâ metni metin ile şerhi birbirine tatbîkde suûbet vardır. Pes bu ma'nâ ulemâ' ve urefâ' meyânında cârî nesnedir. Onun için üstâz ile üstâz arasında fark olduğu gibi ârif ile ârif arasında dahî böyledir. **[20.a]** Ya'nî âlim ve a'lem olduğu gibi ârif ve a'ref dahî olur. Ve Kur'ân'da gelir: **وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ** (Yusuf, 12\76) [Her ilim sâhibinden üstün bir bilen bulunur.] Ya'nî fevkıyyet ile muttasıf olandan alîm ile ta'bîr olundu ki sîga-i mübâlağadır. Ve ilmin mübâlağası kesret-i ma'lûmât ve müteallekāt hasebiyledir.

Pes, Hakk alîmdir ki cemî'-i ilâhiyyât ve kevniyyâtı muhîttir. Ve insân-ı kâmil dahî bi-kadri'l-isti'dâd böyledir. Zîrâ kühnü ve tafsîli üzere idrâk eylemek Hakk'a mahsûstur. Zîrâ her zerre yüzünden zâhirdir. Ve kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: **قل لوكان البحر مدداالكلمات ربي لنفد البحر قبل ان تنفد كلمات ربي**

(Kehf, 18\109) [Deki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını katsak Rabbimin sözlerini tüketmeden denizler tükenirdi.] Ya'nî bahr tamâm olur gerekse yedi deryâ olsun. Fe-emmâ, kelimâtüllâh tamâm olmaz. Ve kelimâtüllâhdan murâd nefes-i Rahmânî üzerine mebsût olan taayyünât-ı vücûdiyyedir. Ya'nî cevher-i heyûlânîden cevâhir-i kesîre tevellüd ettiği gibi nefes-i Rahmânîden dahî suver-i âlem zuhûr etmiştir. Nitekim nefes-i lafzî-i insânî üzerine mâ-lâ-nihâye hurûf ve kelimât bast olunur. Ve husûs üzerine esmâ-i câmia ve mazâhir-i külliyyeye kelimât-ı tâmme denilir. Ve Hz. Îsa'ya (a.s) kelimâtüllâh denildi. Zîrâ vücûdu vesâit-i ma'hûde ile **[20.b]** zuhûr etmeyip mahzâ nefes ve nefh-i Cibrîl ile hâsıl olmuştur. Ve rûha münâsib olan rûh olmakla rûhullâh denildi. Ve kelime ile tesmiyeye bir vech dahî budur ki halk onun "mine'l-mehdi ila'l-lahd" kelime ve kelâmıyla müntefi' olmuştur. Nitekim Kur'ânda gelir: **قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ** (Meryem, 19\30) [Dedi: Muhakkak ben bana kitap veren Allah'ın kuluyum.]

Nitekim Hz. Alî'ye (r.a.) "esedullâh" denildi. Zîrâ halk onun Necdet ve şecâatıyla müntefi' oldular. Ve Hâlid bin Velîd'e (r.a.) "seyfullâhi'l-meslûl" denildi ki dahî seyf-i sârîm ile gazâ'-i ekber edip ehl-i İslâm'ın a'dâ' üzerine galebesine sebep olmuştur. Ve ba'zı ulemâya dahî İmâm Gazâlî gibi "hüccetullâh" demek hüccet-i gâlibesinden ötürüdür. Ya'nî ibrâz-ı burhânla ilzâm-ı hasm etmekte mübâlagadır. Pes men kāmet bihi'l-hücce'ye hüccet ıtlâk olunmak raclü'l-adl kābilinden olur ki mübâlagaya mahmûldür. Ya'nî adl ve insâfa ziyâde temessükü olan âdil nefs-i adl ıtlâk kılındığı gibi. İhticâcda gâlip olana hüccet-i mahzâ denildi. Gûyâ vücûd-i mahzâ hüccettir.

Nitekim rasûlullâh'a (s.a.) burhân ıtlâk olundu. **كما قال تعالي** [Allah Teâlâ'nın dediği gibi]; **قَدْ جَاءكُم بُرْهَانٌ مِّن رَّبِّكُمْ** (Nisâ, 4\174) [Muhakkak size Rabbinizden bir delil geldi.] Ya'nî cenâb-ı nübüvvetin cemî'i eczâ'-i bedeniyyesi ferden ferden min-hays hüve-burhân olduğu gibi. Nefs-i vücûd-i şerifleri min-hays hüve burhân idi. **[21.a]** Onun için leyle-i mi'râcda cesed ve rûhla maa urûc eylediler. Ya'nî, bu ma'nâ nefs-i vücûdun burhân olduğuna dâldir ki gayriler bu iktidârı bulmuşlardır. Zîrâ Hazret-i Îsâ felek-i sânî vardı. Ve pes felek-i râbi'adan urûc edip mâ-fevkına güzer etmişlerdir.

Cenâb-ı nübüvvet ise müstevâ-yı arşdan cesedle urûc edip rûh ve sırrla ne mertebelerden suûd ve seyr ettiklerini Allah Teâlâ bilir ancak.

Ve hüccetullâhda böyle demek dahî vechdir ki dünyâdâ bir da'vâda şâhid olan kimse müddeâya hüccet olduğu gibi nice ulemâ'-i bi'lllâh dahî rûz-i kıyâmette halkın hayr ve şerrine şehâdetle hüccet olsalar gerektir. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَنَزَعْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً (Kasas, 28\75) [Her ümmetten bir şâhit çıkarırız.] Ve yine gelir: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ (Nisâ, 4\41) [Her ümmetten bir şâhit getirdiğimiz zaman durumları nasıl olacak.] İşte bu şehâdet dahî kemâl-i insânîye dâirdir. Zîrâ herkes yevm-i haşrde mahcûb oluruz diye ağlar. Gayre hüccet olmak kande kaldı.

Suâl olunursa ki; gerçi eşyâ kenz-i mahfîden zuhûra geldi. Fe-emmâ, ecsâm-ı mümkine oldukları cihetten mütenâhiyedir. Pes, kelimâtullah mütenâhiye olmak lâzım gelir.

Cevâb budur ki; adem-i nefâd ve tenâhî kadîr ismine râci'dir. Ya'nî, Allah Teâlâ'nın kadrinin hadd-ı mahdûdu yoktur ki orada mütenâhiye ola. Bu cihetten **[21.b]** silsile-i kâinât ilâ-ebedi'l-âbâd müteselsil ve muttasıl olmaktadır. Ve illâ sıfât-ı ilâhiyye münkatı' olmak lâzım gelir. Bu ma'nâdan kelime ve kelâm-ı ilâhî bakîdir. Kün emri ve onun müteallikātıdır. Ve aslında nefes-i Rahmânî cemi'-i makdûrâta rûh-i zâtî bahş olmuştur. Velâkin her nesnenin zuhûru vakt-i mahsûsa merhûn olmakla birbirinden teehhüre bâis budur. Nazar eyle ki a'mâl-i cennet teceddüt ettikçe vakten-fe-vakten derecât dahî teceddüt etmektedir. Ve derekât-ı ehl-i cehennem dahî hudûs-i a'malle böyledir. Ve kemâl-i insânî dahî tedrîci olmakla esmâ-ı hüsnânın ahkâmı dahî tedrîcle zuhûr etmektedir. Ve her amelden bir mülk-i mahlûk olmaktadır. Ve ahrette amel yok velâkin nefh ve nefes vardır ki lâ-yezâl zuhûrât iktizâ etmiştir. Hatta ehl-i cennetin hûr-i ayna ve emsâline kırbân ve vikā'ından nesne-i rûhâniyye halk olunsa gerektir.

Tefekkür eyle! İmdî mahlûkāt ve mükevvenâta ve kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet var mıdır?

Sûâl olunursa ki; Gerçi âhirette bi-tarîki't-teklîf amel ve mukābelesinde mesûbât yoktur. Fe-emmâ, zikr ve tahmîd ve emsâlinden ervâh halk olunmak muktezâ-yı hikmet görünür.

Cevâb budur ki; Ne şüphe! Zîrâ dünyâda dahî ehl-i zikrin enfâsından melâike halk olunmaktadır. Cennette ise bi-tarîk illâ velîdir. Şol ma'nâdan ki cennet mahall-i letâfettir, melâike-i lâtife gibi. Ve evrâda zikr ve emsâli bi-tarîki't-telezzüzdür, **[22.a]** bi-tarîki't-teklîf değil. Ya'nî, ni'met-i lezîze-i cismâniyyeyi tenâvülde tekellüf olmadığı gibi orada zikrde dahî tekellüf yoktur. Nitekim cemî'-i ef'âl ve harekât dahî böyledir, dünyâda insân-ı kâmile göre eğer rûhânî ve eğer cismânî tekellüf olmadığı gibi.

Aslı budur ki; âhirette kalb-i insân kāleb sûretinde temessül etse gerektir. Pes kalb ve kāleb bir olacak kalbe dahî tekellüf olmadığı gibi kālebe dahî olmaz. Zîrâ ism-i latîf kesâfet götürmez. Cennet ve onun mütemessil olduğu umûr ise letâif kabîlindendir. Cehennem onun hilâfınadır. Zîrâ ism-i gazabdan halk olunmuştur. Gazab ise sebeb-i zîk ve kesâfettir. **نسال الله السلامة** [Allah'tan selâmet dileriz]

Mebhas-i âşir budur ki:

Zuhûr-i eşyâ hubb-i zâtiye menûttur ki ondan teveccühât-ı esmâiyye zuhûr edip zuhûr-i eşyâ dahî ol teveccühâta merbûttur. Ve bundan hayât-ı zâtiyye ve sâir kemâlât-ı ilâhiyyenin kuvveti ne mertebede olduğu bâhir olur. Meselâ, bir kimse merîz ve zâif olsa teehhül etmeye ve evlâd götürmeye heves etmez. Ya'nî kalbinde o makūle nesneye taalluk kavî yoktur. Şol cihetten ki a'zâ ve kuvâsının müsâidesi mefkūttur. Husûsâ ki ba'zı eşhâs yâ mefkūt veyâhûd akîmdir. **[22.b]** Bu sûrette teselsüle çâre yoktur. Onun için hadîsde gelir: **سوداء ولود خير من حسنا ء عقيم** [Doğuran çirkin, kısır güzelden hayırlıdır.][14] Ya'nî sevdâ-i velûdun hasna'-i akîm üzerine siyâdet ve rühânı vardır. Zîrâ ehl-i silsiledir. Bu cihettendir ki Kur'ân'da akîm te'hîr olundu. Nitekim gelir: **وَيَجْعَلُ مَن يَشَاءُ عَقِيماً** (Şûrâ, 42\50) [Dilediğini de kısır kılar.] Bu ma'nâdan

[14] Müslim, *Sahîh*, Nikâh, 49

kalem-i a'lâ için nefes-i külliyye halk olunup sırra nevât-ı mebde-i eşyâ kılındı. Ve Kur'ân'da inâsı takdîme vech budur. Nitekim gelir: يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إنَاثاً (Şûrâ, 42\49) [Dilediğine kız çocuk verir.]

İşte mazâhîr-i esmâ zükûret ve ünûset sırrı üzerine cârîdir. Ve niceleri dahî ikisinden bile hâlîdir. Ve ukm-i esmâda değil bi-hasebi'l-hikme taayyünâttadır. Ve taayyünâtta ukm olduğu gibi isti'dâtta dahî vardır. Onun için mürşid-i kâmil yüzünden herkes rahm-i isti'dâdına feyz olup ricâl gibi tasarruf sâhib olmaz. Belki kimi kâmil ve kimi nâkıs ve kimi akîm kalır. ذلك تقدير العزيز العليم (En'âm, 6\96-41\12) [İşte bu, güçlü olanın bilen'in nizâmıdır.] Ve Kur'ân'da gelir ki: الله اعلم حيث يجعل رساته (En'âm, 6\124) [Allah peygamberliğini vereceği kişiyi daha iyi bilir.] Ya'nî irsâl olunmaya ve zürriyyet-i suveriyyeye ve ma'neviyyeye ehli olmaya kim lâyık olduğunu Allah bilir. Ve mahalline göre muâmele kılar. İşte bu makāmdandır ki gelir: فمن وجد خيرا فليحمد الله، ومن وجد غير ذلك فلا يلومن إلا نفسه [Her kim kendinde hayır görüyorsa, Allah'a hamdetsin. Ve her kim aksini görüyorsa nefsini ithâm etsin.][15] Aceb sırr-ı ilâhîdir fehm edene. Ve aceb mahal-i şekürdür kābil ve makbûl olana. **[23.a]**

NAZM

Kenz-i mahfîdir vücûdun, etti Hakk ondan zuhûr

Cümle eşyâya tecellî kıldı ondan ism-i nûr

Dâne-veş ketm-i ademden oldu her sırr âşikâr

Her cesed bitti ter ve tâze sânem oldu nefh-i sûver

[15] Nevevî, Muhyiddîn b., *Sahîhü Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, c. VII, (12, 377)

Onu gayr-ı münkasımda bast olup kürsî ü arş
Zâhir oldu bir nefesde cennet ü gılmân ü hûri

Raksa girdi bu felekler devr-i dünyâ eyledi
Cilve kıldı şems-i âlem-tablâ bedri'l-büdûr

Bir dîl oldu her giyâh-ı tâze tevhîd-i Hakka
Gulgule verdi cihân gülzârına ism-i şükür

Hakkı'ya çûn ma'rifettir bunda gelmekten garaz
Sa'y edip insân-ı kâmil olmada etme kusûr

NAZM

Nokta-i ba'dan göründü çehre-i nûr-i siyâh
Remz var tahtında onun dikkatiyle kıl nigâh

Ârif ol nûn ve'l-kalemden sırr-ı nokta ne idiğün
Kim odur da'vâ-yı Hakkda ehl-i irfâna güvâh

Kâmilin enfâsıdır işbu sipehri döndüren

Goncayı kimdir kabâ eden dil-i bülbülden âh

Fi'l-hakîka kılmasaydın sen sana ker-i serfürû
Yâ neden hâk-i siyâha secde eylerdi cibâh

Hakk sana yoldâş iken bu yolda bu vahşet nedir
Yâ Hakk'a Hakk'dan **[23.b]**sefer edip nedendir azm-i râh?

Üstüne subh-i kıyâmet doğdu gaflet nice bir
Dîde-i cân ü dile gelmez mi âyâ intibâh

Hakkıya, â'dâya mağlûb olma bu dünyâda kim,
Hakk sana verdi melâikeden nice yüz bin sipâh

ليلة الجمعه [Cum'a gecesi] bu mısrâ' vârid oldu ki:

"Gel imdî gel şimdî nâz demidir"

Hakk'la makām-ı ünsdür ve onun nakîzi kabzdır ki itâb ve te'dîbi müştemildir. Ve mübtedîye göre havf ve recâ' nice ise, ârife göre kabz ve bast öyledir. Şu kadar var ki havf ve recâ' emr-i müstakbel mekrûh veyâ mahbûba taalluk eder. Kabz ve bast ise vakt-i hâzıra göredir.

Pes kaçan kıvâm emr olacak nesne kalb-i ârifden ahz ve men' olunup irsâl olunmasa ona kabz derler. Ve hilâfı basttır. Meselâ, mâ' ve havâ ki kıvâm-ı şecere

onunladır. Eczâ'-i şecereye irsâl olunmasa kabz ve yübûset hâsıl olur. Ve irsâl olunsa bast ve rutûbet zuhûr bulur. Pes kalb-i ârif dahî men' ve atâ ve ahz ve feyzle böyledir. Bu cihetten bast-i suverî ve ma'nevî sebeb-i inbisât ve inşirâh ve kabz-ı mutlak bâis-i inkibâz ve zîkdir. Onun için avâm-ı fukarâ' zâhirde **[24.a]** zîk üzerine oldukları gibi bâtında dahî gam ve'l-müdn zîk üzerinedir. Zîrâ gamdan rûh münkabız olur. Bu cihettendir ki ehl-i gumûm ve hümûma şeyb tesrî' eder. Zîrâ ilm-i bâtın te'sîrde eyyâm-ı medîde gibidir. Ya'nî muammer olan kimse pîr olduğu gibi ehl-i gam dahî müddet-i galîlede pîr sûretine girerler. Onun için bî-gam olanlar zinde ve kavî olurlar. Eğerçi meşhûrdur ki bî-gam ola âdem olmaz. Zîrâ arza hubût ibtilâ-yi aşk içindir ki cibâl-i râsiyât tahammül etmedi ki bâr-i girân belâyı âşık götürür.

Ve nâz dedikleri ki niyâzın mukābilidir. İki vechledir: Bir ehl-i dünyâ yanında nâz ehli olmaktır ki bi-hasebi'l-gâlib kişizâdelikten ve gınâ-yı zâhirden nâşîdir. Bu nâz mu'teber değildir. Zîrâ umûr-i zâhire üzerine mebnîdir. Ve biri dahî indallâh nâzdır ki Hakk'la hüsn-i muâmeleye râci'dir. Bu nâz makbûldur. Zîrâ umûr-i bâtına hasebiyledir. Eğer ki abd-i hakîkîde nâz olmaz, belki niyâz olur. Velâkin bâtına taalluk eden nâzın bi-hasebi'l-makām zararı yoktur ki ubûdiyyeti münâfî değildir. Zîrâ Hakk'la müste'nis olan kimse makāmın hükmüne riâyet edip tarîkden çıkmaz. **[24.b]** Ve mürâât-ı edeb eder.

Ve Behlüller, ta'bîr ettikleri ki mecâzîb makūleleridir. Bunlar Hakk'la dâimâ nâz muâmelesi ederler. Ve ba'zı kelimât söylerler ki onlar gayrıdan sâdır olsa küfr olur. Aceb bâr-gâh ve ulû dergâhdır ki herkesin oraya intisâbı bu yüzdendir. Zîrâ aded-i enfâs kadar Hakk'a tarîk vardır. Velâkin kabûl ve redd Hakk'a râci'dir. Zîrâ i'tikād ve amel tefâvüt üzerindedir. Ve ehl-i inkişâf ve istitâr aralarında tefâvüt olduğu gibi inkişâf ve istitâr meyânlarında dahî tefâvüt vardır. Bu cihettendir ki ba'zıları ekmel ve ba'zıları kâmil ve niceleri nâkısdır. Ve hiç insân pâyesinde olmayanlar dahî vardır ki onlar insân hayvânıdır. Nitekim bâlâda mürûr etmiştir.

Pes ekmel olmak cümle tabakātın fevkındedir. Ve onu bâtında alâmeti ma'rifetullâhda galebe ve kuvvet ve zâhirde hükm-i şerîat ve ubûdiyyettir ki tarîk-i Sıddîkdir (r.a.). Zîrâ Sıddîkden kerâmet-i kevniyye me'sûr değildir. Belki menkūl olan

ma'rifet-i ilâhiyye ve ubûdiyyet-i tâmmedir ki bu sıfatların ehli Hakk'a cümleden akrebdir.

Ve kâmil ıtlâk olunan kimsenin gerçi mâ-tahtına göre kusûru yoktur. Fe-emmâ mâ-fevkıne göre nâkıs addolunur. Pes sa'y edip kemâl-i izâfîden kemâl-i hakîkîye vâsıl olmak gerekdir. **[25.a]**

NAZM

Dem-i nâz oldu hemçûn fasl-i nevrûz

Gel imdî edelim gel her şebi rûz

Güle gül gibi yüzlere nûr-i Hakk'dan

Tecellîden ola hoş pertev-efrûz

Mey-i feyz iç, ciğerler tâzelensin.

Gamı terk et ki oldur nâr-ı dilsûz

Nice ümmü'l-kitâbı ede idrâk

Şu kim ola kevn-i tıfl-i nev-âmûz

Yürü Hakkı bu feyze yok nihâyet

Alır mı heft-bahrı hiçbir göz

يوم الجمه [Cum'a günü];

Türbe-i Hazret-i Hüdâyî (k.s.) ziyâretinde iken perde-i kabr-i münîf üzerinde dâl mersûm olup ba'de mihâd lafzı yazılmış zâhir oldu. Gûyâ mersûm olan dal-i mihâdın dâline işâret ve ondan ihtisâr ola. Ve vech-i arz amme-i nâssa mihâd ve firâş olduğu gibi arz-ı vücûd-i havass dahî mihâd ve füyûz ve hakāikdir ki rûhi'r-rûhdur. Zîrâ beden-i insân rûhla kāim olduğu gibi rûh-i insân dahî feyzle kāimdir.

Ve kezâlik, dâll-i delîl haktır. Ya'nî erbâb-ı irşâddır ki sülûk-i tarîk Hakk onlarla temhîd olunur. Eğerçi delâlet tefâvüt üzerinedir ki delîlden delîle fark vardır mühtedîden mühtedîye fark olduğu gibi. Ya'nî her delîl külliyyet üzerine delâlet edemediği gibi her mürşid **[25.b]** dahî her med'uvv olduğu yola mühtedî olmaz. Zîrâ gâh olur ki tarîk-i tevhîd ef'âle mühtedî olan tarîk-i tevhîd sıfâta ihtidâya müstaidd olmaz. Ve ehl-i sıfât olan dahî ehl-i zât olmaya liyâkat bulmaz.

Bu cihettendir ki, ekser minârât-ı cevâmi' birer şerefe üzerine mebnîdir. Zîrâ sûret-i da'vet-i âmmedir. Âmmede ise isti'dât akalldir. Ve bu ma'nâdan ahz olunur ki mülûk ve selâtînin minârât-ı cevâmi'-i müteaddide ve birer, ikişer, üçer şerefeyi müştemil olmak cemî'-i merâtibe işârettir. Zîrâ selâtîn ve mülûkun isimleri esmâ-i zâtiyye-i külliyye-i câmiadır.

Pes, muktezâ-yı külliyyet ve cem'iyyet halkı üç şerefeden da'vet ve üç mertebeye irşâd ve delâlettir. Ve buradan fehm olunur; şol hadîsin ma'nâsı ki gelir: **الموءذ نون اطول الناس اعناق** [Müezzinler, kıyâmet günü insânların en uzunları olacaktır.][16] Ya'nî rûz-i kıyâmette müezzinler şeref-zâid ehli olduklarından müşârün-ileyh bi'l-benân olsalar gerektir. Ve bundan maksûd ehl-i da'vetin uluvv derecesini beyândır. Hatta bu cihetten ezân imâmet üzerine tafzîl olundu.

Ve rasûl-i Ekrem (s.a.) bir def'a ezân verdiler diye menkūldur. Ve Hazret-i Ömer (r.a.) buyurmuştur ki **لو لا الخليفي لا ذ نت** [Hilâfet olmasaydı, ezân okurdum.]

[16] Kaynağı bulunamamıştır.

Ya'nî, meşgule-i hilâfet olmasa ben dahî ezân verirdim. Bundan maksûd ezânın şeref ve fazîletini izhârdır. **[26.a]**

Ba'de, perde-i kabr üzere mersûm olmuş gördüm bu ibâret-i arabiyye ile ki:

صاحب الفضيلة العضمي (Büyük fazîlet sâhibi)

Maksûd; Hüdâyî Efendi'nin bekā-billah mertebesine vüsûlunü iş'ârdır. Zîrâ fenâ-fillah ki mertebe-i cem'dir. Rütbe-i ulyâ ve bekā bi'llâh ki mertebe-i fark-i sânîdir. Fazîlet-i uzmâ ve mertebe-i cem'i'l-cem' ve fark mertebelerinin mecmû'unu cem'dir. Cem'iyyet-i kübrâdır ki makām-ı teblîğ ve irşâddır.

Ve bu makāmın ashâbına kümmel-i evliyâ derler ki cemî'-i berâzih ve kuyûddan halâs olmuşlar ve vahdet ve kesreti birbirinde bulmuşlar ve kemâl üzere inşirâh-ı sadr ve inbisât-ı dil ve câna sebep olan nûr-i tecellî ile dolmuşlardır. Ve bunlara min-ba'd hicâb yoktur. Zîrâ evsâf-ı nefsâniyyeden bi'l-külliyye pâk olmuşlardır. Belki bunlar şuhûd-i dâim ve iştigrâk-ı tâm ehlidir ki ekâmil-i nâsın mahall-i istikrârı bu makāmdır. Ve bu makāmda ba'zılar kutb-i vücûd olurlar ve ba'zılar tenezzül etmezler. Zîrâ maksûd-i bi'z-zât olan ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn mertebelerinin husûlüdür. Gerek orada rütbe-i uhrâ olsun ve gerek olmasın. Meselâ, bir kimse ilm-i kimyâya mâlik ve bu yüzden ignâ'il-ağniyâ olsa meyl-i riyâset ve câh eylemez. Belki kendi gınâ'sı ona kâfîdir. Zîrâ ağniyâ dahî onun **[26.b]** gınâ' ve hüsn-i hâline reşk ederler. Şu kadar vardır ki, **آخر ما يخرج من رؤس الصديقين حب الجاه** [Sıddîklerin başından en son çıkan makām ve şöhret sevgisidir.][17] mûcibince. Ya'nî yuhricu (**يخرج**) yüzhiru (**يظهر**) ma'nâsına olduğu surette ism-i zâhirle dahî zuhûr murâd ettikleri menâsib-i ma'hûde ile takallüd iktizâ etmez. Belki mutlaka inde'l-a'yân ve'l-ekâbir nâfiz-ül-kelim ve şöhret-i şâyiaları olmak kâfîdir. Nitekim nice evliyâya bu câh i'tâ' olunmuştur.

NAZM

---

[17] Kaynağı bulunamamıştır.

Eylemez kevne nazar simurg-i ankādır gönül

Dâneye sevdâsı yok, özge süveydâdır gönül

Mansıb-i câh-i cihânı neylesin dervîş olan,

Taht-ı istignâda hoş sultân-i ma'nâdır gönül

Sûreti ayn-ı zer olmuştur riyâzetten onun

Nakş-ı sırr-ı Hakka levh-i şîm âsâdır gönül

Devleti neyler bulan iksîr-i a'zâmdan nişân

Hâlet-i te'sîrde bî-misl ü hemtâdır gönül

Arş-ı a'zâmdan muazzam olduğunda şüphe yok

Kim serîr-i pâdişâh-ı âlem ârâdır gönül

Bu gönüldür hâmil-i sırr-ı emânet Hakkı'ya

Hâdim-i bâb-ı Hüdâ, mahdûm-i esmâdır gönül **[27.a]**

قيل لي ليلة الجمعة بعد الا نتباه [Cum'a günü uyandıktan sonra bana denildi:]

انزل حيث يا مر ك الله بذلك [Allah Teâlâ, sana nereyi emrediyorsa oraya in]

Ba'zı ehâlî-i Üsküdâr bu fakîr için ba'zı bikâ' tevcîh olunmak murâd ettiklerinde ol gece kelâm-i mezkûr cânib-i gaybden sudûr eyledi.

Pes, ye'murüke (يامرك) kelimesinin sıga-i muzâri' ile vürûdu delâlet eyledi ki; ehâlî-i mezkûrun murâd ettikleri ma'nâ hâsıl olmaz. Zîrâ, murâd-ı ilâhî değildir. Bu cihetten ma'nâ demek olur ki; sen Hakk Teâlînin şimdiden sonra sana emredeceği yere nüzûl eyle. Ya'nî, halkın murâd ettikleri mahal senin nüzûl ve sükûn edecek mahal ve münzelin değildir. Belki senin mekânın ba'de-zîn Hakk'ın emredeceği yerdir ki vakti geldik de emr eder ve sen dahî itâat edip me'mûr olduğun mevzi'de karar eyle.

Gerek Üsküdâr ve gerek gayrı. Ve bu mahallde kalbimizi sükûn ve itmi'nân üzerine bulduğumuzda tekrar vârid oldu ki ;

وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ (Nahl, 16\106) **[Kalbi îmânla mutmain olduğu halde..]**

Zîrâ bu mahal mezâlik-i akdâmdandır ki Hakk Teâlî'nin imtihâna dâirdir. Onun için Kur'ân'da gelir: **إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللّهِ الإِسْلاَمُ** (Âl-i İmrân, 3\19) [Muhakkak Allah katında hak dîn İslâm'dır.] Ya'nî indallâh dîn, Hakk-ı teslîm ve rızâ'-i mutlaktır ki millet-i İbrâhîm'den murâd budur. Ve şol ki, **[27.b]** ârif-i muhakkıkdır. Mücâri-i kazâda itmi'nân-ı dil üzerine olur. Ve âher **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ** (Fecr, 89\27) [Ey itmi'nân olmuş nefis!] hitâbına liyâkat bulur. Zîrâ kalp dünyâda mutmein-bi'l-imân olup mahbûb ve mekrûhda safveti berâber olmadıkça kemâl bulmaz. Ve nefs-i mutmainne idâdından olmaz.

Pes hitâb-ı mezkûre ne vechle sezâ olur. Ve menkūldur ki İbni Abbâs (r.a.), Tâifde kabrine vaz' olunur iken orada hâzır olunur. **يا ايتها النفس لمطمءنة ارجعي الي بك** (Fecr, 89\27, 28) [O, senden sen de ondan hoşnûd olarak Rabbine dön.] sadâsını gûş ettiler. İşte bu ma'nâ abdın Hakk'a ikbâl ve Hakk'ın dahî iclâlinden nâşîdir. Ve mertebe-i itmi'nân nihâyet-i merâtibdir. Ya'nî gâyeti i'tibâriyle ve illâ evâil-i mutmainneden mürted olmuşlar çoktur.

Ve ba'de, tezkîr-i ni'met için vârid oldu ki; الم تروا ان الله سخر لكم ما في السموات وما في العرض و اسبغ عليكم نعمه ظاهرة وباطنة (Lokmân, 31\20) [Allah'ın göklerde olanları da yerde olanları da buyruğunuzun altına verdiğini, nimetlerini bolca ihsân ettiğini görmez misiniz.]

Ya'nî, ba'zı nesnenin fevti sana muzırr değildir. Belki zâhiren ve bâtınen mun'am-aleyh olduğuna şükr eyle. Ve mâsivâya iltifât eyleme. Hulâsâ ki, gelir: **لكيلا تحزنو اعلي ما فا تكم ولا تفرحوا بما اتاكم** (Âl-i İmrân, 3\153) [Kaybettiğinize ve başınıza gelene üzülmeyesiniz diye, Allah sizi kederden kedere uğrattı.] Ya'nî ferh ve hüzn, umûr-i nisbiyyeden nesnelerdir ki ol izâfetlerden halâs olup şecere-i sevr gibi bahâr ve hazânı berâber olmak gerektir. **[28.a]**

Ve illâ, âlem-i nisbette kalıp zât-ı mücerredeye vüsûl hâsıl olmaz.

NAZM

Yâ ilâhî beni benden oldur

Dergehinden murâd-ı dîl oldur

Mutmainne edip bu nefsimi sen

Nûr-i üns ve huzûrla doldur

Nice bir bu kudûret ve bu elem

Bu gamm ü gussa gayri kaldır

Beni irşâd eyle bir yola kim

Sana vâsıl olanlara yoldur

Gidelim doğru makām-ı zâta

Nidelim onu ki sağ ve soldur

Sen o sultân-ı cihân-ı ârâsın

Şeyh Hakkı kapısında kuldur

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra] vârid oldu ki:

“Matlûb-i azîm, sebeb-i azîm zuhûr ettikçe olur.”

Ey mü’min, ârifler yanında bu aceb bulunan edâ vakti mahûf ma’nâdır. Zîrâ murâd demektir ki, bir kimsenin dünyâda bir kâr-ı cüz’iyyesi olsa sebeb-i cüz’i ile ve kâr-ı külliyyesi olsa sebeb-i küllî ile hâsıl olduğu gibi sâlikin ki matlûb-i azîmi vasl-i ilâhîdir. Sebeb-i azîme mevkûfdur ki riyâzât-ı şâkka ve mücâhedât-ı kaviyyedir. Zîrâ eğer ki müessir Allah Teâlâ’dır. Fe-emmâ, tehiyye-i mahall için esbâb-ı kaviyye dahî lâzımdır.

Nazar eyle ki zengâr-i **[28.b]** âyîne muhkem olsa saykala muhtâçdır. Pes bundan fehm olundu ki emânî ile iş bitmez. Zîrâ tarîk-i tahsîldir yoksa tarîk-i ta’tîl değildir. Ve emânî gurûrdur. Nitekim gelir: وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ (Hadid, 57\14) [Sizi kuruntular aldattı.]

Binâen-alâ-hazâ, esbâba teşebbüb lâzımdır. Nitekim kâr-ı mühimmiolan tarîkinden ahz eder. Ve şefâata muhtâç ise ona bir nâsdan şefâatçi olur. Ve bu cihettendir ki ehl-i kebâire şefâat olunur ehl-i sagâire değil. Zîrâ sagâir kebâire nisbetle umûr-i cüz’iyye olmakla kebâirden ihticâb etmek ona kefâret olur. Nitekim Kur’ân’da

gelir: ان تجتنبوا كباءر تنهون عنه نكفر عنكم سيئتكم (Nisâ, 4\31) [Size yasak edilen büyük günâhlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter.]

Fe-emmâ, kebâir ol emrde afva makārin olmazsa şefâata mevkūf olur. Nitekim gelir: شفا عتي لاهل الكبائر من امتي [Benim şefâatim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.][18] Pes bundan fehm olundu ki dünyâ ve âhirette şefâat emr-i azîm içindir. Ve şol mücâhedât ki sâlik ona temessük etmiştir. Zeyl-i nebevî ve dâmen-i ekâbir gibidir. Ve misl-i meşhûrdur ki, من طلب الخناء لم يغل المهر [Kına yakmak isteyen harcından kaçmaz.] Ya'nî, ümerâ-i şerîfe taleb ve hıtbe eden kimse mehrinden ve harcından kaçmaz. Ve ona göre bezel-i emvâl eder. Ya makāsıd-ı dünyeviyye böyle olacak makāsıd-ı uhreviyye hâli nicedir kıyâs oluna.

Husûsâ ki; Allâh Teâlâ, a'lâ'l-eâlî ve mevli'l-mevâlîdir. Ve mücâhede ile dahî emr eylemiştir. **[29.a]** Ya'nî emretmese bile yine izzet-i matlûba göre mücâhede lâzımdır. Fe-keyfe ki, emr eylemiştir ve emir mutâ' olduğu cihetten itâati lâzımdır. Ve mürşid-i kâmilin ilzâmâtına dahî itâat ve onunla amel etmek hemân şâri'-i a'zâma itâat ve emrine imtisâldir. Nitekim Kur'ânda gelir: مَّنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّهَ (Nisâ, 4\80) [Kim, rasûle itâat ederse Allah'a itaât etmiş olur.] Ya'nî, erbâb-ı irşâd verese kabîlinden olmakla onlara itâat etmek rasûle itâat etmek gibidir. Onun için emîre itâatle emr olundu, gerekse abd-i Habeşî olsun. Zîrâ akıl ve tedbîr ve keşf ve basîret olacak sûrete nazar olmaz. Onun için Resûlullâh (s.a.) ba'zı umûrda şübbân ashâbdan Attâb bin Esîde ve Üsâme bin Zeyd'i şuyûh muhâcirîn üzerine takdîm etti. Ve hazret-i Ömer (r.a.) eyyâm-ı hilâfetinde İbn-i Abbâs'ı takdîm eder. Ve onunla umûr-i azîmede istişâre eylerdi. Maa-hazâ, sâir sahâbeye göre hadâset-i sinn vardı. Ve emîr-i zâhirde böyle olacak emîr-i bâtın dahî böyledir. Eğer ki erbaîne vâsıl olmadıkça tekmîl neş'e hâsıl olmaz. Fe-emmâ lisân-ı Türkîde meşhûrdur ki derler: "Gün doğuşundan bellidir" . Ya'nî

[18] Tirmizî, *Sünen*, Kıyâmet, c. IV, 11

bir kimsede emâret-i hayr olup ilm ve hikmetten hisse-mend olsa. الحكمة ضالة المؤمن، اينما وجد ها اخذها [Hikmet mü'minin yitiğidir; bulduğu yerde alır.][19] **[29.b]**

Ve ba'zı şuyûh-i Arap ve Acem ve Rum'un eyyâm-ı sabâvetinde meczûb oldukları kemâl-i isti'dâda râci'dir. Sehl bin Abdullah et-Tusterî ve Şeyh Abdulkādir Geylâni[20] ve emsâli gibi. Eyyâm-ı şebâbette emsâli ise çok vaki' olmuştur.

Ve bu makūleler meşreb-i Îsâ ve Yûsuf (a.s.) üzerine gelmişlerdir. Ve bunların kelimâtından evâil ve evâhirde intifâ' olunmuş ve sîretlerinde sülûkda çok fâideler bulunmuştur.

Pes söz kemâldedir yoksa ömürde değildir. Velâkin ba'zılarına tûl ömürle kemâlât-ı zâide i'tâ olunur. Ve bu mertebeye işâret edip hadîsde gelir ki: طوبي لمن طال عمره و حسن عمله [Ömrü uzun olup ta iyi amel işleyene saâdetler olsun.][21] Ya'nî tûl ömürde hüsn-i amel saâdet-i zâide mekūlesindendir. Ve hüsn-i amel mûris-i ilm-i ilâhî olmakla onun üzerine iktisâr olundu. Nitekim hadîsde gelir : من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم [Her kim bildiği ile âmel ederse, Allah Teâlâ ona bilmediğini de öğretir.][22] Ve derecât-i cinâniyyeye göre merâtib-i kurbet ve vuslata göre dahî maksûd-i aslî ulûm-i ilâhiyyedir.

Pes tâlib-i merâtib-i âliye olan, kârı yolundan tutar ki amel-i sâlihdir. Ve onun maârifi ki salâh-i şer'i üzerine değildir. İnde'l-kavm maârif-i şeytâniyyedir. Var imdi dâmen-i şer'a temessük ve urve-i vüskâ takvâya teşebbüs eyle ve şeâir ve hırmânı ta'zîmle **[30.a]** makāmât-ı âliyyeye nâil ol. Ve aşk tāifesinden olup ilhâd ve te'vîlâta düşme. Ve illâ sâkıt olursan ve nesne bulmazsan ve hırmân-ı özde kalırsan tefekkür eyle ki semn ve zübdenin mâyesi lebendir, su değildir. Ve himem-i evliyâ

---

[19] İmâm Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbü'l-mesâcid, c. I, 807; İmâm Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, İlm, c. IV, 299

[20] Kādiriyye tarîkatının kurucusu. (ö. 561\1165), bkz., Uludağ, *Abdulkādir Geylânî*, DİA, c. I, s, 234

[21] Tirmîzi, *el-Câmiu's-Sahîh*, Zühd, 21, 22; Hanbel, *Müsned*, 5\40, 43, 47; Dârimî, Abdullah bin Abdirrahman, *Sunenu'd-Dârimî*, Thk. Fevvâz Ahmed Zemreli, Hâlid es-Seb' el-Alemî, I-II, Beyrut, 1987, Rikak, s, 20

[22] Gazâlî, *İhyâ*, c. I, 71; Muhâsibî, *Risâletü'l-müsterşidîn*, s, 100

istimdâdından hâlî olma. Zîrâ vusûl-i merâm esbâb-ı müesseredendir. Ve nazar ve nefsde başka hâlet vardır.

Ve demişlerdir ki; Tarîkat iki nesnedir ki; hidmet ve nefestir. Ya'nî mürîdden hidmet ve şeyhden nefes olacak maksûd hâsıl olur. Zîrâ hidmet menbit-i pâk ve hüsn-i i'tikād tohum. Ve feyz-i nefes bârân-ı bâd-ı sabâ gibidir.

el-Hâsıl, rahm-i mâderde cenîn müstekmil oldukta nefh-i rûh olunduğu gibi şerîat ve tarîkat mertebeleri dahî müstekmil oldukta feyz-i ma'rifet ve hakîkat vücûd bulur. Ve bundan fehm olunur ki şeyh-i pâk-ı nefes Cibrîl mertebesindedir ki, Cibrîl ruhi'l-kuds olduğu der'-i merîme nefh edip ondan Îsâ tevellüd ettiği gibi şeyh dahî rahm-i müstaidde nefh-i nefes edecek ondan tıfl-i kalp tevellüd eder ve halîfe-i vücûd olur. Ve bu nefesin eseri zuhûr etmedikçe zâhirde dahî hilâfet-i tâmme bulunmaz. Ve nefh-i Hızır (a.s.) dahî böyledir. Fe'lem zâlik. **[30.b.]**

NAZM

Mürşid-i kâmilden erse bir nefes

Bir nefes yüz bin murâda oldu pes

Sıdkla hidmet gerektir tâlibe

Münkesir olunca bu hâki kafes

Nicesi tâlib ere matlûbuna

Var iken kalbinde bu türlü heves

Feyz-i Hakk'a katrece gelmez bihâr

Kande kaldı Nîl ve Ceyhun ve Aras

Sarbtır âsân değil işbu tarîk

Kaldı bu yolda nice yüz bin feres

Pend-i Hakkı gûşuna girdiyse ger

Yâri gör, ağyâr-ı Hakk'tan meyli kes

Fî'l-hadîs;

أنتم أعلم بأمر دنياكم**[Sizler dünya işerini daha iyi bilirsiniz]**[23]

Sûal olunursa ki, dünyâyı muhâtaplarından izâfet eyledi. Maa-hazâ cenâb-ı nübüvvet dahî (s.a.) hayât-ı dünyâda oldukça dünyâya muzâftır. Husûsan ki, anâsır-ı beşeriyette beraberdir. Eğerçi, ba'zılar "Onların turâbı cennetinden me'hûzdur" demiştir.

Cevâb budur ki; ehl-i dünyâ iki vechledir ki; biri lugavîdir ve biri örfîdir. Ve ehl-i dünyâ iki vechledir ki; biri lugavîdir ve ehl-i umûm ve husûsa şâmildir. Zîrâ müddet-i ömr tamâm olunca hayât-ı dünyâ ile hayy olmuşlar ve silk-i beşeriyyette intizâm bulmuşlardır. Ve evlike örfîdir. Umûm ehline göredir. Zîrâ ehl-i dünyâ evdir ki talluk-i mâsivâ eyleye ve umûr-i dünyâ üzerine halka münâzaa **[31.a]** ve muhâsama eyleye ve tevhîdden gâfil ola.

---

[23] Suyûtî, *a.g.e.*, c.III, 92 (3,22); el-Hindî, Muttakî, *Kenzü'l-amâl*, c. XI, 108 (2,1)

Pes bu makūleye ehl-i dünyâ dediler ki âhiretten yâ bi'l-külliyye ve yâ fi'l-cümle münkatı'lardır, ehl-i âhiret dünyâdan münkatı' olduğu gibi. Zîrâ bunlara göre zevâhirle dünyâda olmak bevâtınla olmaya münâfî değildir. Nitekîm ehlüllâhın dünyâ ve âhirette oldukları Hakk'la olmalarına mâni' değildir. Ya'nî, bu makūleler her ne mevtınde olsalar Hakk'la olurlar. Şöyle ki sûretleriyle sûretin hükmünü verirler ve ma'nâlarıyla makām-ı Hakkı gözlerler. Ve tekmîl neş'e edene cem'-i azdâd etmek mümkündür. Zîrâ ismî, zâtî ve câmî'dir.

Husûsâ; mübtedîlere göre zevâhirin fâide-i külliyesi vardır. Hatta demişlerdir ki; a'zâ ve kuvâ-yi seyr ile Allah'a ve sâildir.

Pes zevâhir olmayacak bevâtına intikāl etmek müyesser olmaz. Ve meşhûrdur ki derler : **من فقد حسا فقد علما** [Her kim zâhirî a'zâlarından birini kaybederse bir ilmi kaybetmiş olur.]

Ya'nî, insânın her hissi bir ilme vesîledir. Ve şevâhid-i tevhîd olmasa Hakk'a nereden intikāl olunurlar. Ve ef'âl-i muhtelife ve ahvâl-i mütenevvia zuhûr etmese esmâ-i ilâhiyye ne vechle bulunur.

Pes, dünyâ kimine metâ'-ı belâğ ve kimine metâ'-ı gurûrdur. Ve bu makāmdandır ki ba'zı ekâbir-i muhakkıkîn hissi ma'nâ üzerine tercîh etmiştir. Zîrâ vesîle maksûd-i bi'z-zât olmasın **[31.b]** yine mu'teberdir. Zîrâ maksûddur, müştemildir ve maksûddur. Müştemil olana dahî maksûddur. Meselâ, kışr-i meyve olmasa meyve hâsıl olmaz. Ve belki evrâkın bile terbiyede dahl-i azîmi vardır. Ve bundan fehm olunur ki şerîat olmaya yerde hakîkat olmaz. Ve ilmihâl bulunmayan yerde ilm-i bâtın bulunmaz. Zîrâ ilm-i bâtın ilm-i şerîat üzerine mebnîdir.

Hâsılı, ahkâm-ı ilâhiyye hikem ve hakāyıkın kışrı gibidir ve belki mir'âtıdır. Zîrâ umûr-i vücûdiyye olmasa umûr-i şühûdiyye yüz göstermez. Pes her nesne âyînesinden görünür. Bu cihetten âlem Âdemin ve Âdem dahî Hakk'ın sûretidir. İşte bu âlem-i sûreti bi'l-külliyye reddetmek câiz değildir. Belki merdûd olan taallukîdir ve taalluk dahî hâlîdir. Ve evvel dahî iki vechledir ki, biri taalluk-i şehvânî ve biri dahî taalluk-i Hakkānîdir. Ve evvelki taalluk-i şehvânîdir, mahcûblar sıfatıdır.

Ve ol ki, taalluk-i Hakkānîdir, mükâşifler hâlîdir. Ve mükâşifler ahvâli dahî muhtelifedir. Zîrâ eşyâ zıll-i Hakk olmak üzere müşâhede olunmaktan ayn-ı Hakk olmak müşâhedesi a'lâdır. Ve ayn-ı Hakk olduğu sûrette ne vechle ayn olduğunu ekâmil-i evliyâ bilirler. Zîrâ dünyâda umûr-i müstakbehe vardır. **[32.a]**

Bu cihetten, taraf-ı Hakkı muhâfaza lâzımdır. Ya'nî celâl ve azametine münâsib olan vechle vasfetmekdir. Şol yerde ki **سبحاني خالق القاذورات** [Kāzûrâtın hâlıkı Sübhân'dır.] demek memnû' ve terk-i edeptir. Maa-hazâ, fî-nefsi'l-emr cümleyi hâlık O'dur. Pes ayn-ı mahlûk ayn-ı Hakkdır demek dahî bilâ te'vîl memnû'dur.

Ve te'vîl iki vechledir; biri budur ki ayniyeti hazâ'l-mevcûda göre değildir, belki nefs-i vücûda göredir. Nefs ve vücûda göre ise Allah Teâlâ kayyûmdur. Ya'nî, her mevcûdun kıvâmı onunladır ki tecellî-i sârî hasebiyle her birinde rûh-i zâtî vardır. Ve bir vech dahî budur ki ayniyyet hazâ'l-mevcûda nâzır olduğu sûrette Hakk'la murâd-ı bâtıl mükābildir. Zîrâ mevcûd haktır, her kim olursa. Ve ma'dûm bâtıldır. Bu cihetten eşyâ Haktır. Fefhem cidden.

Ve bundan gayrı dahî tahkîk vardır. Velâkin ukūl-i zaîfe tahammül eylemez. Nazar eyle ki, nevât ya'nî çekirdek-i şecere oldukta nevât sûretinden çıkar. Maa-hazâ şecere ayn-ı nevâttır. Fe'rif cidden.

Sûâl olunursa ki; ünvânı mebhasda zikr olunan hadîsde muhâtab olanlar sahâbe-i kirâmdır (r.a). Onlar ise ehl-i âhiret belki ehlüllâhdır. Pes ne vechle ehl-i dünyâ olurlar ve olmak lâzım gelirse sâirlere müsâvatları memnû'dur.

Cevâb budur ki; **[32.b]** izâfet-i mezkûreden murâd, kendi rütbeleriyle mâ-adâyı temyîzdir. Yoksa husûs-i sahâbe değildir. Zîrâ, kendi şân-i âlîlerine işâret edip **مالي وللدنيا** [Dünyâdan bana ne] buyurmuşlardır. Pes, onlar bi'l-külliyye **وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً** (Müzemmil, 73\8) [Her şeyi bırakıp yalnız O'na yönel.] mûcibince Hakk'a mütebettil ve münkatı'lardır. Şân-ı sahâbe ise fi'l-cümle iştigâldir. Nitekîm muhâtabların ehl-i hedâik oldukları ona dâldir. Zîrâ zâhirleriyle kesb-i maâşda oldukları bâtınlarıyla takayyüd-i maâdda olduklarını münâfî değildir.

NAZM

Nice bir alâka nice bir sivâ

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Nice bir şehvet ve nice bir hevâ

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Zikr ve fikr et dâim Rabb-i Erkemi

Maâş için yeme gussa ve gamı

Görmedin mi İbrahim bin Ethem'i

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Bu dünyâda bir mürşide erelim

Soyunalım Hakk yoluna girelim

Alâkayı gönlümüzden sürelim

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Perîşân ve harâb olup bu kafes

Andelîb-i dilden kesile nefes

Kabâyı ko abâ gey ey bül-heves

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım

Hakkı'ya uyarsan eğer bu yolda

Doğru yürü kalma sağla solda

Neyler pâdişâhlık bir ednâ kūlda

Gel seninle ehl-i tecrîd olalım **[33.a]**

بعد صلوة العصر [İkindi namazından sonra] havâ' üzerinde mersûmen bu mısrâ'-i Türkî zâhir oldu:

"Hakkı yârimdir benim"

Ya'nî kūl benim nûrumdan hisse-i tâmmedir. Zîrâ makām-ı ta'zîmde vârid olan tamâma mahmûl olur. Nitekim hadîsde gelir: **فاطمة** بضعة **مني**[Fatıma, benden bir parçadır][24] kıt'a-i kâmile mi dir. Ta'zîmde benim hükmümdedir. Fark budur ki, Fâtıma eczâ'-i bedeniyyedendir, nutfe i'tibâriyle. Fe-emmâ, nûr-i ilâhî eczâ'dan değildir. Belki ona hisse denilir. Zîrâ hisse avârız-ı müşahhısa-yı münkeşife olan tamâm-i hakîkatten ibârettir. Ya'nî hakîkat yüzünden onda tamâmiyyet melhûzdur. Cüz' ise böyle değildir.

[24] Buhârî, *Sahîh,* Kitâb-i fezâil, c. II, 66; Suyûtî, *Câmiü's-sağîr*, c. IV, 103

Hakk Teâlâ, ve nûru ise mütecezzi değildir. Belki tecellî-i nûru bi-hasebi'l-mahâlli'l-muhtelife tehassus etmiş. Ya'nî hisse hisse olmuştur. Ezvâ'-i şems hânelerin ravzennelerine takassüm ettiği gibi. Maa-hazâ fi'l-asl nûr-i vâhiddir. Onun için derler ki: **في كل شيء فيه كل شيء** [Her şeyde her şey vardır.]

el-Hâsıl, nûr-i Hakk mütebaiz ve mütecezzî değildir. Belki hakîkat-i nûriyye eynde alâ't-tamâmdır. Velâkin zuhûru tefâvut üzerine olmakla ondan hisse ile ta'bîr olundu, kamerin nûrunda olan tefâvüt gibi. Meselâ, hilâl dedikleri zuhûrun kılliyyetine nâzırdır. Bu dahî aks-i şemsde mükābele-i **[33.b]** tâmme bulunmadığına dâirdir. Pes nûr-i şems birdir. Velâkin cirm-i kamerde kurb ve bu'd i'tibâriyle zuhûru tefâvut üzeredir. Ve zâhirde kurb ve bu'd nice ise bâtında dahî böyledir. Şu kadar vardır ki kurb-i müfrette aks-i tecellî i'tibâr olunmaz. Zîrâ mahal mütelâşî ve fânîdir. Bu cihetten eser-i tecellî fi'l-cümle bu'de mevkūfdur.

Bu makāmdandır ki derler: "Onun ya'nî Hakkın kurbunda bu'd, bu'dunda kurb vardır. Ya'nî abdin hâleti fenâsında tecellî bu'd-i müfrit gibidir ki müşâhedeye medârdır. Bu cihetten fenâ-i zâtîden bekā-i sıfâtı efdal oldu. Onun için matlûb-i enbiyâ ve evliyâdır. Nitekim hadîsde gelir: **واسالك لذة النظر الي وجهك الكريم ابدا راءما سرمدا** [Dâimâ kerim yüzüne bakmanın lezzetini istiyorum.][25] Ya'nî lezzet-i nazar fi'l-cümle bekā'-i resmdedir ki abdin Hakk'a ve kendisine şuûru olur. Yoksa resm-i bi'l-külliyye fânî olacak şuûru dahî müzmahil olup rü'yetten fâide olmaz. İşte bu makāma dâirdir ki gelir: **إنكم** ستروں **ربكم** [Muhakkak sizler Rabbinizi göreceksiniz.][26] Ya'nî Hakk, mertebe-i Rubûbiyyette zâhir olur. Yoksa mertebe-i ahadiyyette değil. Zîrâ ahadiyyet mertebe-i istihlâkdır ki orada gayr yoktur.

Pes tecellî ne vechle **[34.a]** mutasavvar olur. Buradandır ki rü'yetüllâh, rü'yet-i kamere teşbîh olunur. Zîrâ nûr gayr-i şa'şaânî olduğu cihetten müşâhedeyi kābildir. Ve şol yerde rü'yet şemse teşbîh olunmuştur. Kemâl vüzûh i'tibâriyledir ve illâ nûr-i şems şa'şaânîdir ki ihtilâf-ı ebsâr ettiği cihetten kābil müşâhede değildir.

---

[25] Ebû Hacer, Muhammed es-Saîd, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîsi'n-nebeviyyi'ş-şerîf*, Beyrut, 1989, Dâru'l-Fikr, I, 498

[26] Suyûtî, *a.g.e.*, c. II, 3, 22

el-Hâsıl; nûr-i ilâhî, nûr-i kamer ve nûr-i şems gibi vâzih ve celîdir. Velâkin rü'yet, nûr-i kamer mertebesi olan tecellî-i rubûbiyyette müyesserdir, yoksa nûr-i şems mertebesi olan tecellî-i zât-i ahadiyye de değildir. Ve bundan mezheb-i Mu'tezile ma'lûm olur. Ya'nî eğer imtinâ'-i rubûbiyyetten murâdları zât-i ahadiyye mertebesine göre ise ehl-i sünnet ile nizâ'ları nizâ'-i hakîki olur. Bu sûrette hatâ etmiş olurlar. Zîrâ tecellîyât-ı misâliyyeye dâir ehâdîs-i kesîre vardır.

Pes her birini te'vîl sadedinde olmak tekellüf-i mahzdır ki etkıyâ-i ümmet bu makūle tekellüflerden berîlerdir. Ve bundan lâzım geldi ki aklı şer'a tâbi' kılmak gerektir, yoksa aks değil. Ve Kur'ân'da gelir: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (Kıyâmet, 75\22, 23) [O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.] **[34.b]** Ya'nî nezâret-i vücûhdan sonra nazar-i bârî zikr olunduğu delâlet eder ki nazarın müteallıkı ni'met değildir. Mu'tezile zâhib olunduğu gibi belki Rabbdır. Zîrâ kelâm-i ilâhî terakkî bâbındandır ki nezâret-i vücûhu müstelzem olan ni'mete nazardan sonra nezâret-i ervâhı muktezî olan Hâlık-i nâime nazarı ifâdedir.

Sûâl olunursa ki; maksûd nazar-i hissîdir ki basar-ı zâhirle hâsıl olur. Yoksa nazar-i rûhânî değildir ki, basîret-i bâtına ile vücûd bulur. Pes nezâret-i ervâh ne ma'nâyadır?

Cevâb budur ki; nezâret-i ervâh nazar-i basarı münâfî değildir. Zîrâ naîm iki nev'dir; biri naîm-i cismânîdir ki nezâret-i ecsâm ondan hâsıl olur. Ve biri naîm-i rûhânîdir ki nezâret-i ervâh ondan gelir. Ve naîm-i evvel semerât-i a'mâl-i sâliha ve naîm-i sânî netâicü meârif ve ulûm-i hakîkiyedir ki. Pes naîm-i ecsâm rü'yet bâbından değildir. Belki âsâr-i a'mâl-i bedeniyyedir. Fe-emmâ, nâîm-i ervâh rü'yet bâbındandır. Zîrâ envâr-ı ahvâl-i rûhâniyyedir ve dünyâda tecellî emr-i bâtındır ki ârifin ma'rifeti kadrdir. Âhirette **[35.a]** ise emr-i zâhirdir. Zîrâ kulûb ve ervâh kevâlib ve ecsâm sûretiyle temessül etse gerktir. Binâen-alâ-hazâ, nezâret-i ervâh ayn-i rubûbiyyetten gelir ki rü'yet-i hissiyyedir. Ve bu rü'yet dünyâda memnû' olduğu hissin takyîd ve hasrındandır. Allah Teâlâ ise mahsûr ve mukayyed değildir. Hiss-i âhiret ise tecellî-i rûhla maglûbdur.

Suâl olunursa ki; dünyâda niçin maglûb olmadı ki rûh ve cesed bir olup rü'yetüllâh-ı mutlaka ve gayr-i mahsûra ola.

Cevâb budur ki; dünyâ âlem-i kesâfettendir. Onun için hissin maglûbiyyeti ıtlak iktizâ etmez. Fe-emmâ, âhiret âlem-i letâfettendir. Ve hiss ve ma'nâ orada berâberdir. Husûsan ki anâsır tebeddül etmiştir. Ya'nî âhiretin fî-nefsi'l-emr letâfetten mâ-adâ ehl-i âhiretin dahî başka letâfeti vardır ki ol letâfet-i zâide ile rü'yet-i ilâhiyye müyesser olur. Ve ol letâfet anâsırın tebeddülünden gelir. Zîrâ neş'e-i uhrâda anâsır-ı kesîfenin kesâfeti tezkiye olunup cesed-i mutahhar nühâs gibi kalsa gerektir ki kābil-i tarh-ı ekserîdir. Ve bunun eseri bevl ve gâit ve mühât ve müstakzirattan tahâretleridir. Zîrâ bu makūle nesneler ecsâm ve anâsır-ı **[35.b]** kesîfe netâicindendir. Nitekim Kur'ân'da gelir ki: كَانَا يَأْكُلاَنِ الطَّعَام(Mâide, 5, 75) [İkisi de yemek yiyorlardı.] Ya'nî, Îsâ ve vâlidesi Meryem ekl-i taâm ve onun netîcesi olan kāzûratla mübtelâ iken nasârâ tâifesi ze'm ettiği ne vechle ilâh olur. Pes bundan ma'lûm olur ki, insân dünyâda ne kadar rûhânî olsa dahî mahal-i keyânîsi i'tibâriyle fi'l-cümle kesâfetten hâlî değildir. Ve bu kesâfettir ki ekl ve şurb ve emsâl-i umûr-i tabîiye-i beşeriyye ile ibtilâya bâis olduğu gibi ekmeliyyet-i vechi üzerine tecellîye dahî mâni'dir. Onun için herkesin rûh-i müdebbiri bedeninden müfâreket etmedikçe ilmi ma'lûma kemâ-yenbağî muttasıl olmaz. Fefhem cidden.

NAZM:

Şu çeşm-i dil ki görmez vech-i yâri, ânı neylerler

Çü yoktur onda Yûsuf, bir dahî Ken'ân'ı neylerler

Eğer bu olmaz ise gülşen-i vasl-i ilâhîden

Dil-i bülbül-nevâyı ve meşâm-ı cânı neylerler

Bu sohbetten garaz, ervâh-ı kudse mülhak olmaktır

Bu mer'â-yı anâsırda kalan hayvânı neylerler

Bu bezm-i aşka gelmekten murâd ol câmı içmektir

Gönülden feyz olmazsa, bedende kanı neylerler

Cehâlet âdeme cennette de **[36.a]** bir nâr-ı kübrâdır

Çü zevk-i ma'rifet yok hûrî ve gılmânı neylerler

Cihân âyîne-i Hakk, sûret-i Rahmândır mutlak

O yüzden Hakkı'ya a'mâ olan insanı neylerler

قال سبحانه [Allah Teâlâ buyurdu:]

ان تكفروا فان ن الله غني عنكم ولا يرضي لعباده (Zümer, 39\7) [Eğer inkâr ederseniz bilin ki Allah sizden müstağnîdir. Kullarının inkârından hoşnud olmaz.]

اي ان تكفرو با لكفر ا لجلي و تشركوا با لشرك الخفي فا ن ا لله تعالي لا يتضرر بكفركم او شرككم فا ن ذالك من مقتضيات تعيناتكم و حقاعق ا ستعداداتكم الذاتية الغير المجعولة فضرره عاءد اليكم و ذالك و ان كان بارادته ا لتابعة لا حوال الشؤنات الذاتية المتعينة في غيب ا لذات لكنه مراد كفره لان الكافر اراده و استعدعاه بلسان استعداده كما ان المؤمن مرضي لكونه في داءرة الاسم الهادي و مراد ايمانه لان المؤمن طلبه بلسان استعداده ايضا فالكفر يقتضي الارادة دون الرضي والايمان يقتضي كليهما (و فيه معني آخر من طريق الاشارة و هو ان المراد بالكفر هوالكفر الحقيق و هو ان يكون ظلمة الوجود و المجازي مستورة بنور الوجود الحقيقي والله

غني عن فناء العبد فيه و كذا عن بقاءه لانه خلقه ليبرح عليه لا ليبرح الحق عليه فهو غني عن صفاته الكونية في مرتبة ذاته الاحدية وان كان مرتبة العماء الكوني تقتضي التصاف بتلك النعوت فذلك راجع الي مرتبة الالوهية التي تستدعي الارتباط بين الاله والمألوه اي الرب و المربوب لا الي مرتبة الذات البحت و كما ان الصفات الكمالية راجعة الي الله تعالي و انما تظهر في العبد بحسب التجلي الراجع الي مقدار الاستعداد فكذا النعوت الكونية راجعة الي العبد و انما يتصف الله بها في مرتبة العماء المذكور جسما يقتضيه المواطن الكوني لا فيما فوقها فالله فيما فوقها غني عن العبد فقير الي الله اي ليس له اتصاف بصفات الربوبية في الحقيقة لانه محل كياني ليس له الا الفقر والعجز والضعف والذل وامثالها ثم ان الله تعالي لا يرضي لعباده الكفر بان يروا وجوداتهم المجازية بالوجود الحقيقي ويقعوا في الدعوي بانهم الحق فان الحق هو الله الواجب الوجود الغني الازلي المنزه عن النقاءص المحيط بكل شئ والعبد هو ممكن الوجود الفقير الحادث الموصوف بالنقاءص الجاهل العاجز عن الاحاطة والادراك فلم يكن له ادعاء الحقيقة والااختل نظام التكليف واوهم الدعوي خلاف المقصود و قد قال تعالي (مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لايبغيان) اي مزج بحري الوجوب والامكان مع يمتياز بينهما في الحقيقة و هو ان الله متصف باحكام الوجوب فله الاسماء المتبوعة الذاتية الموثرة وان العبد متصف باحكام الامكان فله احوال التابعة العارضة المتأثرة لكمال انما هو في التحقيق بمقام التشكيك الجامع بين مرتبتي التوحيد والعبودية لا الانفراد بالوجوب بخلغ احكام الامكان عن نفسه والوقوع في الدعوي الهاءلة ولا الانفراد بالامكان بالاحتجاب عن حقاءق الوجوب فاهل المقام المذكور خلق في الظاهر ولي حق في الباطن و اهل الوجوب ولي حق في الظاهر والباطن و اهل الامكان خلق في الظاهر والباطن فاهل المقام الاول عابد لمعبود حق واهل الثاني اولياء معبود بلا عابد واهل الثالث عابد بمعبود والمقبول من هولاء هو الاول لجمعيته و كونه داءرا بين الشريعة والحقيقة والجسد والروح والصورة والسيرة والجمع والفرق والوصل والفصل والاصل والفرع كما افاده قولاه تعالي (وما رميت اذ رميت ولكن الله رمي) ومن لم يمش علي هاذا الطريق السوي فقد ضل عن الهدي و اساء الادب مع الله في صورة الدعوي واحتجب عن الحق و وقع في بءر الردي فاين الفهيم عن الله حتي ينظر في حاله فرفع و خفض و عدل الميزان فافهم ما قلت لك وجتهد ما دمت تحت هاذا الفلك فما اغفلك والله المنبه عن سنت الغفلة و نوم الوهم والخيال و هوالحفيظ لكل شئ الي ان يدركه القضياء والحكم المقدر في ازل الازال

Ya'nî, şâyet açıktan küfrederseniz ve gizli şirkle ortak koşarsanız, muhakkak Allah Teâlâ, sizin bu küfrünüzden ve ortak koşmanızdan zarar görmez. Muhakkak bu, sizin taayyünâtınızdan ve zâtî yola girmemiş zâtî isti'dâdınızın gereğidir. Bunun zararı da size aittir. Allah Teâlâ, zâtî gayb âleminde, fiilerin hallerine tâbi bir irâde ile dilemiş olsa bile. Fakat rızâsı yoktur. Kâfir gazaba uğramıştır. Fakat o muzıll ismi dâiresindedir. Fakat küfreden isti'dâdı ve konuşma isti'dâdıyla dilediği için küfrü murâd edilmiştir.

Bunu gibi mü'mîn de râzı olunmuştur ve Hâdî ismi dâiresindedir. Konuşma isti'dâdıyla dilediği için îmânı da murâd edilmiştir. Aynı şekilde küfür, rızâ olmaksızın irâdeyi gerektirir. Îmân ise her ikisini de gerektirir.

Bu âyetten işâret yoluyla başka bir ma'nâ şudur: Küfürden murâd hakîki küfürdür. Bu mecâzî ve vücûd zulmetinin hakîki vücûd nûru ile örtülmesidir. Allah, kulun fenâsından ve aynı şekilde bekāsından müstağnîdir. Çünkü O, kendisinden bir şeyle kazanmaları için halkı yarattı. Yoksa kendisi onlarda bir şeyler kazanması için değil. Çünkü O, zât-ı ehadiyet mertebesinde kevnî sıfatlardan müstağnîdir. Her ne kadar bu **[36.b]** kevnî amâ' mertebesi bu anlatılan sıfatları gerektirse de, ilâhla me'lûhu birbirine bağlayan ulûhiyyet mertebesine ait bir iştir. Ya'nî Rabb'la merbûbu bağlayan, yoksa zât-ı baht makāmını değil.

Bunun gibi kemâl sıfatları Allah Teâlâ'ya bağlıdır.ve bu sıfatlar isti'dâdı miktarınca kulda zuhûr eder. Aynı şekilde söylenen kevnî sıfatlarda kula aittir. Allah ancak cisim olarak zikredilen amâ' mertebesinde sıfatlanır. Bu da kevnî makāmları gerektirir, daha üst makāmlarda değil. Üst makāmlarda Allah Teâlâ kulundan müstağnîdir. Kul Allah'a muhtaçtır. Ya'nî hakîkatte kul rubûbiyyet sıfatlarıyla sıfatlanmış değildir. Çünkü o sınırlı mahalde sıkışmıştır. Zillet, zaaf, acziyet ve fakirlik vb. onunladır.

Sonra, Allah Teâlâ kulunun küfrüne, mecâzî vücûdlarını hakîki vücûd olarak görmelerine râzı olmaz. Onların Hak olduklarını iddiâ etmelerine râzı değildir. O Allah vâcibü'l-vücûddur, zengindir, ezelîdir, noksanlardan münezzehdir. Varlığı her şeyi kuşatmıştır.

Kul, mümkinü'l-vücûddur, yaratılmış fakîrdir, noksanlarla sıfatlanmıştır, câhildir, ihâta ve idrâkten âcizdir. Bu anlamda kulun iddiâsı gerçek olmadı. Aksi halde düzen bozulur ve kul da'vâyı kasdolunanın tersini vehmeder.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ (Rahmân, 55\19, 20) [Acı ve tatlı sulu iki denizi birbirine kavuşmamak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır; birbirinin sınırını aşamazlar.] Ya'nî, gerçekte aralarında imtiyâz bulunan imkân ve vücûb denizinin salıverilmesidir. **[37.a.]** Allah Teâlâ, ahkâmi'l-vücûb ile sıfatlanmıştır. Onda tâbi olunacak müessir isimler vardır. Kul, imkân âleminin ahkâm ile sıfatlanmıştır. Ona düşen kemâl mertebesi olan te'sir altında tâbi olmaktır.

Bu kemâl mertebesi, kulluk ve tevhîd mertebesi arasını birleştirip, teskîk makāmında karardır. Nefsinden imkân hükümleriyle soyunmak, vücûbla yalnız kalmak, hileli bir da'vâda yer almak değildir. Aynı şekilde imkân âlemi ile yalnız kalıp, vücûb âleminin hakîkatinden perdelenmek de değildir.

Zikredilen makāmın ehli, zâhirde halk, bâtında Hak'tır. Ve vücûb ehli, zâhirde ve bâtında Hak'tır. İmkân ehli zâhirde ve bâtında halktır.

Birinci makāmın ehli, Hak ma'bûda ibâdet etmektedir. İkinci makāmın ehli, ibâdet olmaksızın ma'bûdu sevmektir. Üçüncü makāmın ehli, ma'bûda ibâdet vardır.

Bunlardan en makbûlü birinci makāmın ehlidir. Bu makāmın ehli; şerîatle hakîkati, cesedle rûhu, sîretle sûreti, farkla cem'i, ayrılıkla vuslatı, asılla fürû'u birleştirir. Allah Teâlâ'nın ifâde ettiği gibi:وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـكِنَّ اللّهَ رَمَى (Enfâl, 8\17) [Attığın zamanda sen atmamıştın. Fakat Allah atmıştı.]

Kim düz yoldan yürümezse mutlaka hidâyetten sapar. Da'vâ sûretinde Allah'la beraber edebini bozar. Hak'tan perdelenir, kör bir kuyuya düşer.

Nerede hâline bakıp kendini yükselteni işlerini adâletli yapan. Sana söylediğim sözleri iyi anla. Bu kubbe altında kaldığın sürece çok çalış. Seni gaflete düşüren nedir. Gaflet uyuklamasından **[37.b]** vehim ve hayâl uykusundan uyandıran

Allah'dır. Kazayı idrâk edinceye kadar her şeyi koruyan, takdîr edilmiş hüküm gelinceye kadar her şeyi esirgeyen Allah'dır.

NAZM

Âşıka vasl-i Hüdâdır zâhir ve bâtın merâm

Onun için mâsivâyı kendine eyler harâm

Yüz yere kor âşık-ı miskîn, göğe kılmaz nazar

Başı arşa erse de çûn, servi bâğ etmez hirâm

Var iken Hakk gayre isbât-ı vücûd etmek neden

Küfr olur, her kim ki emr-i secdeye olmaya râm

Mâ rameyte iz rameyte sırrını fehm eyleyip

Kıl ubûdiyetle zât-ı pâk-ı Hakka ihtirâm

Hakkı'ya menzil-i vasla erem dersen eğer

Gözle âdâb-ı tarîki bak nedir eser-i kirâm

قيل لي وقت الضحي [Kuşluk vakti bana denildi:]

[Senin menfaatin halkın ücretinden daha iyidir] منفعتك تزيد علي خراج العالم

اي لان خراج العالم و ان كثر فهو لمنفعة الاجسام فاما هاذه العلوم الاهية فهو لمنفعة الارواح ولا شك ان المقاصد اصل فله الفصل و ايضا ان الدنيا وما فيها فانية و هاذه العلوم والحكم باقية والباقي خير من الفاني وايضاً انه لانفاد للعلم بخلاف المال و نعيم الدنيا قال تعالي (ما عندكم ينفد وما عند الله باق) و ايداً ان تفاوت بين الخواص والعوام انما هو بالعلم الالهي لا بمال والجاه و ايضاً ان الخارج من هاذه العلم انما يخرج و يتولد من ام الكتاب و اما الخراج فمن الارض و نحوها و ايضاً العلم صفة القلب الشريف والمال دخير الكيس الخسيس

[Ya'nî, halkın ücreti çok da olsa, cisimlerin faydası içindir. Fe-emmâ, ilâhî ilimler, rûhlara faydalı olur. Şüphesiz maksatta budur.

Aynı şekilde dünyâ ve içindekilerde fânîdir. Bu ilim ve hikmetler bâkîdir. Ve bâkî olan fânîden hayırlıdır.

Aynı şekilde, dünyâ ni'metleri ve mallarının aksine ilim için bitiş söz konusu değildir. Allah Teâlâ buyurdu: [Sizde olanlar tükenir, ama Allah katında olanlar sonsuzdur, tükenmez.][27]

Aynı şekilde, avâmla havâss arasındaki fark malla değil ilâhî ilimlerle olur. Aynı şekilde, ilimden gelen ücret, ana kitaptan doğar ve ortaya çıkar, dünyânın ücreti ise yerden çıkar. Aynı şekilde ilim, şerefli bir kalbin sıfatıdır, mal ise cimri bir kesenin birikintisidir.] **[38.a.]** Bu mahalde bu ebyâtın ba'zısı gaybden vârid ve ba'zısı ona ilhâk olunmuştur.

NAZM

Nüzûl etti emr ve fermân semâdan

Bugün tâc u taht ve devlet günüdür

---

[27] Nahl, 16\96

İsm-i a’zâm alây etti esmâdan

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

Bir yere cem’ olup ihvân derilsin

Hutbe okunmağa minber kurulsun

Saltanat yürüsün sikke örülsün

Bugün tâc ve taht u devlet günüdür

Nice bir hırka ve nice bir abâ

Hazretin elinden giyelim kabâ

Ne mübârektir bu dem merhabâ

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

Kenz-i mahfî idi bugün zuhûra geldi

Esmâ ve sıfâtın yüzleri güldü

Cevher oldu şevkîm âbile geldi

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

Elhamdü lillali’l-kerîmi’l-mehsân

Hakkı kula oldu şâhiden ihsân

Dervîşlikte bulur ne bulur insan

Bugün tâc u taht u devlet günüdür

قيل لي وقت الضحي [İkindi vakti bana denildi]:

اصله يرجع الي العربي الاليف [Onu aslı, Arabî elife döner]

يعني ان اسمعيل بن مصتفي بن بيرام بن شاه خدابنده (و بن كريمة بنت احمد القاضي بن عبد الرحمان افاندي ابن محمد افندي ابن الشيخ داود افندي رحمهم الله رحمة واصعة من اولاد العرب في لالصل والعرب اشرف الامم والقباءل لقوله عليه الصلوة والسلام (احبوا العرب لاني عربي والقران عربي ولسان اهل الجنةعربي) و هذا لم يكن لي معلومااللي هذا الآن و كنت مترددا في ان نسبي الي اين ينتهي و ان الله قد بشرني مرارا باني من اهل البيت (والحمد لله علي قرابة النبوية ظاهرا و باطنا) والاليف يحتمل ان يكون اشارة الي اهل الحضر خلاف اهل البادية لانهم يألفون لكونهم اهل القري والمداءن بخلاق الاعراب اهل البوادي فانهم لا يأتلفون باهل الحضر و سكان الامصار (و يحتمل ان يكون اشارة الي اهل الايلاف في سورة قريش و هم هاشم و عبدالمطلب و نوفل و نحوهم فهم اخص من ساءر العرب لان المصتفي صلي الله تعالي عليه و سلم مبعوث من المصتفي وهو هاشم وآله كما ورد في بعض الاحاديث (ثم الممدوح انماهوالعربي الاصيل لا الدخيل و اكثرالعرب في الامصارفي هذا الزمان دخلاء لا عرق لهم في العربيه فلا يطمع في الشرف الاصيل (ثم قوله عليه الصلاة والسلام (و لسان اهل الجنة عربي يلتحق به اللسان الفارسي الندري) كما وقع في بعض الاحاديث ايضاً و قد حققناه في غير هذا الكتاب بما لا مزيد عليه او يلتحق بالفارسي التركي و غير هذا نزل

[Ya'nî İsmaîl bin Mustafa bin Bayrâm bin Şâh-ı Hüdâbende ve İbn-i Kerîme binti Ahmedi'l-Kadı bin Abdurrahman Efendi, İbn-i Muhammed Efendi, İbni'ş-Şeyh Dâvud Efendi **رحمهم الله رحمته واسعة** [Rahmeti geniş olan Allah onlara merhamet etsin] **[38.b]**

Araplar, ümmet ve kabîlelerinin en şereflileridir. Çünkü peygamber efendimizin sözü şöyledir: "Arabı sevin, çünkü ben Arabım, Kur'ân Arapça ve cennet ehlinin lisânı Arapçadır."[28]

Bu şu ana kadar benim için ma'lûm değildi. Ben nesebimin nerede bittiği konusunda tereddütlü idim. Ve Allah Teâlâ, bana defalarca ehl-i beytten olduğumu müjdeledi. Zâhir ve bâtın olarak peygambere beni yakın kılan Allah'a sonsuz hamd olsun.

Alışkanlıklar çöl ehlinin hilâfına şehir ehline işârete ihtimal verir. Çünkü köy sâkini oldukları için birtakım alışkanlıkları vardır. Zîrâ, şehir ehli ve vilâyet sâkini olanların alışkanlıkları köy sakinleri gibi değildir. Bu alışkanlıklar Kureyş sûresindeki لايلاف kelimesinde kastedilen alışkanlığa işâret vardır. Kureyş suresinde kastedilenler; Hâşim, Abdulmuttalib, Nevfel ve onlara benzer olanlardır. Onlar sâir Arapların en seçkinleridir. Çünkü Mustafa (s.a.v.) seçilmiş olan Hâşim ve ailesinin bir delegesidir. Ba'zı hadîslerde vârid olduğu gibi. Burada medhedilen asıl Arap olanlardır. Sonradan Arap kavminin içine giren azınlıklar değildir. Bu zamanda şehirlerdeki Arapların çoğu sonradan dahil olan azınlıklardır, köklü Araplar değildir. Ve onlar bedevîlerdir, asâlete ve şerefe tamah etmezler.

Sonra peygamber (s.a.) "Cennet ehlinin lisânı Arapçadır"[29] sözün fasih olan Farsça lisânı da ilhâk edilir. Ba'zı hadîs kitaplarında vâki' olduğu gibi bu kitaptan başka kitaplarda da tahkîk ettiğimiz üzere Arapçanın üzerine başka dil ziyade edilmez veya Türkçe, Farsça bunlardan başka indirilmiş lisânlarda ilhâk edilebilir.] **[39.a]**

NAZM

Yâ rasûlullah oldun çûn şefâatgâh-ı halk

Hep sana arz-ı niyâz eyler gedâ ü şâh-ı halk

---

[28] Suyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire*, Harfü'l Hemze, 139; *Câmiü's-sağîr*, Harfü'l-elif, (3, 22)

[29] *Aynı yer*

Derim ki âlî ve zâtın zü'l-meâlîdir senin

Nisbet-i câh ve celâlinde ne şeydir câh-ı halk

Reşk zincîr zer olsa, nola nazm-ı silsilen

Bestedir ol halkaya âlemde hep eşbâh-ı halk

Sâlikâna pertev-i nûrun menâr olsa nola

Mürşid-i Hakk'sın seninle Hakk'a erer râh-ı halk

Sîne-i âlemde bir mecmû'adır Hakkı bu kevn

Oldu ta'lîmin ile arrâf-ı Hakk âgâh halk

ورد وقت الاشراق قول الملك الخلاق [Mülk sahibi yaratandan işrak vaktinde vârid oldu:] وَأَقِيمُواْ وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ (A'râf, 7\29) [Her namaz yerinde yüzlerinizi O'na doğrultun]

اي في كل اين من الاينيات فان الله تعالي جعل الارض طهورا و مسجدا لهذه الامة و فيه اشارة الي قوله تعالي (فانما تولوافتم وجه الله) اي عينه و حقيقته من غير حلول في شئ من الاين لانه بل بطريق انجلي و لظهور بصورة الاين و ما في الاين لانه محيط بكل شئ و ليس بمحاط (و فيه تنبيه ايضا علي تعظيم الاينيات و ان كان بينها تفاوت عظيم فمكة اعلي البلاد و

كعبة اشرف البيوت الارضية كما ان البيت المعمور افضال الاماكن السماوية هذه التعميم انما جاء من النجلي العام فان العارف المكاشف ينظر الي الاشياء بنظر واحد و زلك لا يقدح في التفاوت بين شئ و شئ فمحمد صلي الله تعالي عليه و سلم افضل الكاءنات و اكمل الموجوداتو انور كل منير و اخطر كل خطير لان الله تعالي خصه بتجليات ذاتيةلم يعطها لغيره من الاصفياء فكان الظهور فيه فوق الظهور في غيره فهوالمشهد الاكبر الاجلي والمرصد الاعظم الاعلا و قد قال (لي مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل) اي لي معاملة عظيمة مع الله من الوجه الخاص ليست لغيري من المصطفين الاخيار و ان كان الكل لا يخلو عن وجه خاص من حيث الارتباط بينه و بين الله ففرق بين وجه وجه من حيث ضيق الاستعداد و سعته ولا شك ان حضرت النبوة اوسع استعدادا من غيره لانه المظهر التام يعني ان الله تجلي له باسماءهاو صفاته و ظاته علي التفصيل فكان ظاهرا به ظهور الشمس ما لنسبته الي ساءر الاجسام المنيرة او ان جانب النبوة ظهر بالله وبانواره ظهورالقمر بنور الشمس فانه لاضواءمنه من النيرات فكان المظهر واحدا لاثنويةفيه ولهذا جعل صلي الله عليه و سلم بحيث رفع لواء الحمد و اجتمع آدم و من دونه تحت لواءه و خص بالتكلم في يوم يغضب الله فيه غضباً شديدا لم يغضب فيه قبله و منه رد جهنم حين تهجم علي اهل المحشر و تجثوا الانبياء علي ركبهم و نحو ذلك والكل من عطاء الله الاختصاصي و اثارالمقام المحمود فانه لا يحمد الامن بيده الامر فيفعل افعالا جميلة مرضية

Ya’nî, hangi yönde olursanız olun Allah Teâlâ bu ümmet için yeryüzünü mescid ve temizlik yeri kıldı.Burada Allah Teâlâ’nın “Nereye dönerseniz Allah’ın vechi oradadır” (Bakara, 2\115) kavlinde işâret vardır. Ya’nî yönlerden hiçbirine hulûl etmeksizin hakîki ve aynî olarak Allah c.c. oradadır. Bilâkis yönlerin sûretine zuhûr ve tecellî yoluyla oradadır, o yönde değildir. Zîrâ Allah her şeyi kaplayıcıdır. Allah asla kaplanan olmadı. Burada yönlere ta’zîm için bir tenbîh vardır. Her ne kadar aralarında büyük zıtlık olsa da. Nasıl ki beyt-i memûr semâvî mekanların en fazîletlisiyse Mekke beldelerin en yücesidir, Ka’be de yeryüzündeki evlerin en şereflisidir. **[39.b]**

Burada yönlerdeki umûmilik, umûmi tecellîdendir. Muhakkak ki ârifü’l-mekâşif olan eşyâya tek nazarla bakar. Böylece hiçbir şeyin arasındaki zıtlıkları kötü görmez. Ve peygamberimiz (s.a.) kâinâtın en fazîletlisi, mevcûdâtın en kâmili, nur saçanların en nurlusu, seçkinlerin en seçkinidir. Çünkü, Allah Teâlâ asfiyâdan başka hiç kimseye vermediği zatî tecellîleri ona mahsûs kıldı. Peygamberimize olan zuhûr,

başkalarına olan zuhûrdan üstün oldu. Bu zuhûr mahalli, en büyük ve parlak meclistir. En yüce ve büyük gözetleme yeridir.

Peygamberimiz (s.a.) buyurdu ki; "Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki, benimle birlikte o vakit içine ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebî sığar."[30] Ya'nî, bu benim için benden başka seçilmiş hayırlı kullara dahî nasip olmayan husûsî üstünlükten dolayı Allah'la beraber bulunduğum büyük bir muâmeledir. Her ne kadar bütün nebîler de Allah (c.c.) ile aralarındaki irtibatlarındaki husûsî üstünlükten boş olmasalar da üstünlükle üstünlük arasında güç ve isti'dâdın darlığı cihetinden fark vardır.

Şüphe yoktur ki, hazret-i peygamber diğer nebîlerden isti'dâd bakımından daha geniştir. Çünkü peygamberimiz için tam bir zuhûr vardır. Ya'nî Allah Teâlâ, peygamberimize tafsîl üzere zâtı, sıfatı ve esmâsı ile tecellî buyurmuştur.

Peygamberimize Allah Teâlâ'nın zuhûru sâir nûr saçan cisimlere nisbetle güneşin zuhûru gibi oldu. Yâhut Allah Teâlâ'nın nûrlarının cenâb-ı peygambere zuhûru ayın güneşin nûruna olan zuhûru gibi oldu. Zîrâ hiçbir şey güneşten çok aydınlık saçamaz. **[40.a]** Peygamberimiz birinci mazhar oldu. Onda ikincilik yoktur. Bundan dolayı livâü'l-hamd sancağını kaldırmaya ve Âdem ve ondan başka peygamberleri sancağı altında toplamaya hak kazandı. Allah Teâlâ'nın daha önce hiç gazaplanmadığı kadar gazaplanacağı kıyâmet gününde konuşma özelliği peygamberimize verildi. Ve yine cehennemin mahşer tafarına hücûm ettiği, nebîlerin dahî dizleri üzerine çöktüğü esnâda cehennemi red de peygamberimizdendir. Ve bunlara benzer özellikler de.

Bunların hepsi Allah'ın (cc.) husûsî lütfu ve makam-ı Mahmûd'un eserleridir. Peygamberimiz bu makāma ancak Allah Teâlâ'nın emrine boyun eğmekle ve râzı olacağı güzel işler yapmakla ulaştı.

---

[30] Konuk, *Fusûs şerhi*, III, s, 169; İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, I, 349; Hucvirî, Ali bin Osman Cullâbî, *Hakîkat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, İst., 1982, s, 418

NAZM

İlâhî tâb-ı rûz-i mahşeri, berd ü selâm eyle

Koma tarîk-i gamda, nûrunu ol demde tâmm eyle

Harâretten ciğerler cûş edince arsa-i gamda

Habîbin kevserinden teşnegâna feyz-i câm eyle

Sırâtı berk-i hâtıfveş güzer kılmak müyesser et

O demlerde kıdem ve bir cennet ehline imâm eyle

Eriştir pâyemiz tâ pâye-i firdevs-i a'lâya

Koma gurbette uşşâkı, vatanda şâdkâm eyle

Cemâlinden nikābı keşf edip bî-perde yüz göster

Suhtdan sakla Yâ Rabbi rızânı ber-devâm eyle

İki âlemde Hakkı derdmendin destgîri ol

Yeter dest-i elemden kaddini çün nûn ve lâm eyle

Nîm-i şeb zâhir oldu ki:

"Bir bâzergân bir kafes içinde [40.b.] bir mürg-i hoş-elhân arz ettikçe bu mürgun ismi nedir diye suâl olunduk ta "bülbül-i feryâd-ı güherdir" dedi.

Feryâd-ı güher kāide-i Fürs üzere sıfat-i müşebbehedir. Kemân-ı ebrû gibi ki güher-i feryâd ki fâilîdir. Lisân-i Arabiyyede hüsni'l-vechde vech-i hasenin fâili olduğu gibi. Ya'nî, bu bir bülbüldür ki onun güher ve mâyası dâimâ feryâd ve figândır. Zîrâ âşık güldür ve bundan murâd andelîb-i dildir ki kafes tende mahbûs olup ibtilâ-yı aşkla âh ve nâleden hâlî değildir. Zîrâ, eğer mübtelâ-yı hicrân ise hâli şevktir. Ve eğer nâil-i devlet-i visâl ise hâli iştiyâktır. Ve alâ kilâ'l-hâleyn ondan hay ve hûy ve sayt ve sadâ eksik olmaz. Nîtekîm "Nakdi'l-Hâl" nâm eserimizde mufassaldır.

Suâl olunursa ki; hâlet-i firkatte âh ve nâle var. Fe-emmâ, vuslatta mefkûttur. Pes neden feryâd eder.

Cevâb budur ki; uşşâka lezzet-i hicr ya'nî lezzet derdi ki hicr ondan hâsıl olur. Lezzet vaslden ekvâdır. Zîrâ hicrânda ümid-i visâl ve vaslde ise nîm-i firâk vardır. Ve bir dahî gerçi seylin deryâya vusûlü sebeb-i hâmûşîdir. Fe-emmâ deryâ ile bir başka cûşu dahî vardır. Âşık dahî ma'şûkda mehâsin-i cemâli mütâlaa ettikçe**[41.a.]** letâif-i hüsnü idrâk ve ihâtası mütazâyid olup her mezîdede bir şükr-i tegannî eder. Ve iştiyâkla âh u zâr yoluna gider. İşte buradandır ki ba'zı uşşâk demişlerdir ki; "Bî vücûdem, aşk odu bilsem benim nem yandırır". Ya'nî âşık bî-vücûd olduktan sonra yine tâbis-i aşkdan halâs olmaz. Zîrâ asl-ı muhabbet bâkîdir ki meyl-i rûhânî ve incizâb-ı ma'nevî iktizâ eder. Bu cihetten sükûndan hareket ve sükûtta kelâm ve vüsûlde âh-ı ber-devâm bulunur.

Husûsâ ki, nefs-i insânı ne kadar tezkiye ve beden-i taltîf olunsa yine nefs-i vücûd berzâh-i azîmedir. Bu ma'nâdan ötürü mevt-i tabîî ile bu keşîfden müfârekat etmedikçe harâret-i münkatı'a olmaz. Ve kalb-i âşık sükûn ve itmi'nân bulmaz. **من**

عرف الله كل لسانه [Allah'ı bilenin dili tutulur.][31] derler. Bu ma'nâ, fenâ'-i mutlaka göredir ki orası ka'be gibidir. Ya'nî makām-ı hâmûşîdir, meğer ki kelâm-ı bi'l-ıztırâr-ı vâki'ola. Ba'zı mevte söylediği gibi. Nitekim bâlâda zikr olunduğu üzere Bedr-i Habeşî'ye (k.s.) vâki' oldu. Fefhem cidden.

فان مقام العشق لا يسع القيل والقالوعند الحال ينقطع المقال [Muhakkak, aşk makāmına kîl ü kāl sığmaz. Bu aşk hâlinde söz kesilir.] **[41.b.]**

NAZM

Âşık-ı şûrîdeyem bî-âh-ârâm eylemem

Gerçeğim herkiz ceza'la kendime nâm eylemem

Nice ârâm eyleyem kim, devr eder dil-i çarh- veş

Var mıdır gün kim onu bin âh ile şâm eylemem

Dil dayanmaz ahker-i sûzân-ı aşka penbevar

Gerçi o bîtâbâ bu ma'nîde ibrâm eylemem

Tâb-ı aşkı gör ki tâ yeri eder eder rûy-i akîk

Gerçeğim zâhirde nûş-câm gülfâm eylemem

[31] Hadîs-i şerîfin "Men arefe nefsehü kelle lisânühü" şeklindeki hâli için bkz., Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Harf-i mîm, 69

Ka’be-i dîdâr için lebin besdir Hakkıya

Mâsivâyı Hakk’a herkiz bend-i ihrâm eylemem

NAZM

Bir kafeste âh eder bir bülbül feryâd-ı güher

Sordum onun adı nedir, bülbül-i feryâd-ı güher

Çünkü bildim nedir adı, hâtırımda kaldı yâdı

Câna gâyet yaradı, bülbüli feryâd-ı güher

Bu kafeste hapsolursan tabiî ki böyle kalırsın

Âh ede ede ne olursun, bülbüli feryâd-ı güher

Düşme zâhidler eline, uça gör uşşâk eline

Bakma bu bağın gülüne, bülbüli feryâd-ı güher

Bu Gülşen-i fânîyi ko, bâkî kalmaz bu renk ve bû

Eyle Hakkı-veş âh-ı hû, bülbüli feryâd-ı güher **[42.a.]**

محمد [Muhammed]

Havâ üzerinde mersûmen Muhammed ismi zâhir olduktan sonra “Muhyî” sûretiyle temessül eyledi. Ya’nî mîmin tahtında “yâ” ile nitekim resm olundu. Ve bu ân gelince “Muhammed”den “Muhyî” ismi hâsıl olduğu ma’lûm değildi. Pes ism-i mezkûr işâret eylediği mazhar-ı sırr-ı Muhammed olan sûret ve sırrıyla Muhyîdir. Ya’nî ism-i muhyîye mazhardır, Hızır a.s. mazhar olduğu gibi. Ya’nî hazret-i Hızır âb-ı hayât-ı nûş etmekle sûreti yüzünden kıyâmete dek münhall olmayıp hayât-ı Câvidân bulduğu gibi câm-ı feyz-i ilâhî şürble dahî hayât-ı ebediyye buldu. Ve gayrıları dahî ihyâ kıldı. Zîrâ ba’zı evliyâ’ onun nefes ve nefhi ile zinde olmuşlar ve feyz-i ma’nevî bulmuşlardır. Hazret-i Îsâ (a.s.) nefh-i Cibrîlden feyz-i vücûd bulduğu gibi

Pes bu makūleler hayy ve muhyî isimlerine mazharlardır. Bundan hâsıl oldu ki bir kimse feyz-i ma’nevî ile hayy olmasa muhyî dahî olmaz. Onun için haydan hayy ve meyyitten meyyit zuhûr eder. Bu sebepden Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) buyurur ki : “Biz ilmimizi “hayyen an hayy” ahz etmişizdir ki ulemâ’-i bi’llahdır. Ulemâ-i rüsûm ise “meyyiten an meyyit” ahz etmişlerdir, ulemâ’-i bi’l-hükkāmü’llahdır. **[42.b.]** Ve bundan ma’lûm olundu ki Rasûlullâh’ın (s.a.) ismi ve müsemmâsı cemî’ esmâyı müştemildir. Zîrâ insân-ı ekmel ve mazhar-ı tâmm-ı mükemmeldir. Ve ne kadar verese varsa onlar dahî bi-kaderi’l-isti’dât esmâ’-i ilâhiyye ile zâhir olmuşlardır. Ve te’sîrât, fi’l-hakîka esmâdan ve imdâd-ı esmâdan dahî müsemmâdandır. Ve mazhar-ı tâmme olunurlar. Te’sîre âlettir, arş-ı a’zam gibi. Ya’nî, her ne kadar ki vech-i arzda te’sîrât ve teessürât vardır, arş-ı muhîtin devrindendir. Ve sûret-i te’sîrât arşdan hâsıl olduğu gibi, ma’nâ-yı te’sîrât dahî insan-ı kâmilden hâsıl olur. Onun için bir kimse havâbda seradikāt-ı arşa teşebbüs etse ol kimse insân-ı kâmil dâmenine teşebbüs etmiştir. Zîrâ, arş kalem-i a’lânın ya’nî sırr-ı dehr ve ânın sûretidir. Pes sırr-ı ilâhî kalem-i a’lâ ya’nî insân-ı kâmil ile devr eder. Ve hazret-i Alî’den (k.v.) sonra ekmel-i mazâhir hatemü’l-evliyâdır, k.s.. Ve ismi Muhammed bin Alî olduğu delâlet eder ki fi’l-hakîka Alî’nin evlâd-ı ma’neviyyesindendir. Ve Alî sûret-i Muhammed olduğu gibi Muhammed bin Alî dahî sûreti ve belki sûret-i Muhammeddir. Eğer ki bu sûret ve sırrındır, mahcûblar mükâşefe etmezler. Ve bu zâhir ve bâtın ne ma’nâdır, câhiller idrâk eylemezler. **[43.a.]**

Ve cenâb-ı nübüvvete (s.a.) ibtidâ-i feyz hayât-ı İsrâfildendir. Zîrâ kable'n-nübüvve üç sene mukārenet etmiş ve kelâmını ona ismâ' kılmış ve nice maânî-i gaybiyyeye ta'lîm eylemişlerdir. Pes Cibrîl'in vahyle nüzûlü ondan sonradır, eğer ki mukaddemen şerh-i sadr için nüzûl etmiş idi. Ya'nî, Cenâb-ı risâlet beş yaşına bâliğ oldukta Cibrîl onun sadrını şakk ve mağmez-i şeytân olan alekayı tarh etmiştir. Bu cihetten vücûdlarında dahî evâilden heves-i fânî kalmamış idi.

Ve şerh-i sadrın envâ'ı vardır. Ekmeli rasûlullâh'a vâki' olan mertebedir ki emr-i hissîdir, eğer ki bu emr-i hissî ba'zılarına kay'-i dem ile dahî hâsıl olur. Ve şerh-i sadrın eseri budur ki ibâdât ve tâât için vücûda kesel olmaz. Ve derûna neşât-ı tâmm hâsıl olup meâric-i kurb olan esbâba teşebbüs etmek ehven gelir, gerekse fî-nefsi'l-emr umûr-i sa'be olsun. Meğer ki birlik hasebiyle bedende ba'zı âsâr-ı za'f ola. Ona ise kesel demezler. Nitekim rasûlullah dahî evâhir ömürlerinde za'f-i ârız olduğundan ba'zı nevâfili kuûden edâ ederlerdi. **[43.b.]**

Ve şol mev'izede ki, fi'l-cümle kesel, edâ'-i hidmete mâ'ni olmaz. Ona mücâhede derler ve nefsle mücâhede dahî makbûldur. Eğer ki neşâtla edâ'-i a'lâdır ve ehlüllahın bu makāmda tefâvütleri vardır. Ve herkesin Hakk'la muâmelede hâlini Allah Teâlâ bilir. Ve demişlerdir ki farz-ı ibâdet inde'ş-şürû'-i Hakk'la huzûrdur. Ve sünnet-i ibâdet mükellef olduğu cihetten huzûrdur. Ve emr-i magrûb budur ki fenâ' ile hâzır ola. Ya'nî kendi nefsinden mükellef olduğundan ve mükellef olduğundan ve mükellef olduğu nesneden gâib olup cemî'-i ef'âlde Hakk Teâlâ'ya mütevellî olmak gerektir ki ona Hakk'la edâ' derler. İşte amel-i sâlihin en a'lâsı budur. Bundan aşağısı nefsle ameldir. Taleb-i rızâ şartıyla ve illâ bâtıldır. Meselâ, bir namâzı huzûr-i nefsle kılıp cemî'-i ef'âlinde kendinden gâib olmadığı sûrette bârî taleben li rızâ'illâh, edâ' etmek gerektir. Ve illâ, sûret-i salâttan nesne hâsıl olmaz. Şol cihetten ki, onda niyet-i Hakk ve garaz-ı sahîh yoktur. Niyyet ve kasd-ı sahîh ise rûh-i ilmdir. Pes, bir amelde rûh olmayacak a'lâ-yı illiyyîn hareket edemez. Belki bu âb ve gül ya'nî esfel-i sâfilde kalır. Bu cihetten ıslâh-ı kasd ve niyyât etmek zemmdir. **[44.a.]**

NAZM

Sûret ü sırr-ı Muhammed'den gelir feyz-i hayât

Akl-ı külldür kîm, odur asl-ı vücûd-i kâinât

İsm-i muhyî sûretidir bak Muhammed resmine
Dâlı, dolu câmmdır iç şerbet-i kand ve nebât

Hayy-i bâkîden şu kim feyz-i hayât alır bugün
Ömr-i bâkî ile bulsa nola âlemde nebât

Na't-i pâkin ede gör vird-i zebân kāl ve hâl
Ver selâmı cân ve dilden kıl ona her dem salât

Zâhir ve bâtın gözet vâr âsitân-ı hazreti
Hakkı'ya Hakkı seversen, kılma gayre iltifât

ورد عن لسان الحا ل هذا المقال [Hâl lisanından bu sözler varid oldu :]

والينا الا نتهاء في سلسلة الطريق [Bu tarîkin silsilesi bizde biter.]

Ya'nî tarîkat-ı Celvetiyyede cemîle silsile-i nere müntehî oldu. Maksûd-i hazret-i murtezâdan (k.v.) silsile-i tarîkat-i Celvetiyye otuz ikincide bu fakîre müntehîye olduğun ifâde ve ihbârdır. Ve tafsîl-i silsile "Tamâmi'l-Feyz" ve "Kitâbü's- Silsile" nâm eserlerimizdedir. Ve bu intihâdan murâd, feyz ve nefes yüzünden intihâdır, yoksa mücerred-i aded cihetinden değil. Zîrâ zincirin halkaları zaîf olacak. Ona fi'l-hakîka zincir demezler, eğer sûrette zincir ise de. Ve bu makām-ı Mahmûdun ba'zı**[44.b.]**

tefâsîl ve hakāikı “Hakkı’s-Sarîh” nâm eserimizde ve gayrı te’lîfâtımızdadır. Ve bu makām-ı Mahmûdiyyet ile vasf olundu. Zîrâ silsile dürüst olmak nikâh-ı sahîhden nâşîdir. Pes şer’de nikâh-ı sahîh olmasa hâsıl olan veled-i zinâ olup mezmûm olduğu gibi tarîkatta dahî böyledir. Zîrâ silsile-i tarîkat nikâh-ı sahîh-i ma’nevîye mevkūfdur, tâkî Mahmûd ve mamdûh ola. Ve ona bir şuyûhdan vâriddir ki demişlerdir: **من لم يكن له شيخ فشيخه شيطان** [Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır] Yanî bir kimsenin üstâz-ı hâzık ve mürşid-i kâmili olmasa şeytân zincirindendir. Ya’nî dâire-i ism-i müzaldedir.

Pes tarîk-i Hakka nice hâdî olur. Ve bu a’sârda şeyhlik ve mürîdlik ve mübâyaa ve inâbet bir kurnâm olmuştur. Onun için dalâl ve bid’at-i zâmanı sâbıkta olandan ekser ve fısk ve fücûr ve hevâ evvelkiden evferdir. Velâkin bu silsile-i Hakk zamân-ı Mehdî ve Îsâ’ya dek muttasıldır. Zîrâ irtibât-ı dîn ve dünyâ ona merbût ve kıyâm-ı zâhir ve bâtın ona menûttur. Şol cihetten ki ehl-i Hakk rûh-i âlemdir. Nitekîm nice kerre takrîr olunmuş ve mirâren bilinmiştir.

فعليك بطريق لا عوج واياك ومتابعة الضال السفينه [Senin üzerine düşen, eğriliği bulunmayan yola girmektir. **[45.a.]** Delâlete uğramışlara ve sefîhlere uymaktan sakın.]

NAZM

Olsa bir bendeye tevfîk-i ilâh

Menzil-i vaslı tîz bulur ey şâh

Mürşid-i kâmile pey-rev olagör

Uyma gümrâha olursun gümrâh

İstinâd etme mâsivâya sakın

Pes değil mi sana Allah penâh

Nice deavî kabûl ola dürüst

Olmasa sünnet ü kitâb güvâh

Bir aceb zenbdir bu zenb ü vücûd

Yoktur onun gibi azîm günâh

Hakkıya kopmaya kıyâmet tâ

Demeye ehl-i Hakk Allah Allah

Allah Teâlâ buyurdu:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ["Biz sana kevseri verdik] (Kevser, 108\1)

اعلم ان الخطابات الواقعة في مثل هذا المخام كلها لنبي صلي الله عليه و سلم من طريق العبارة والورثة من طريق الاشارة لان الاشارة من العبارة بمنزلة الجزؤ من الكل كما ان الورثة كذلك بالنسبة الي جناب النبوة كما دل عليه قوله (انا من الله والمؤمنونمن فيض نوري) اي كل واحد من ال مؤمنين فيض جزءي نوري من فيض نوري الكلي و انما كان نوره كلياً لانه المظهر التام كالقمر أفانه مظهر تام للشمس و اما غيره من الاجرام النيرة فمن عكوس نوره فكانت كالاجزاء بالنسبية الي القمر و ان لم يكن هنالك جزءية و لا كلية بل الحصص متفارتة كما بيناه سابقا والجزؤ غير الحصة فكما ان كلا من الاجرام يشير الي القمر و هو الي الشمس فكذا كل من الورثة يشير الي جناب النبوة وهو الي الله تعالي و لا شك ان الخطاب الالهي خطاب واحد لا

يتجزي و انما ينقسم انقساما بالنسبة الي افرادالمخاطبين و لما كان حضرت النبوة اكمل الافراد كان الخطاب بكليته و عبارة متوجها اليه و لما كان غيره حصصا منه عليه السلام كان الخطاب بجزءيته و اشارة متوجها اليهم و لذا اعطي له صلي الله عليه و سلم الكوثر المطلق و لغيره الكوثر المقيد فكان علم غيره بالنسبة الي علمه كقطرت بالاضافة الي سبعة ابحرو من ثمه فكان اعلم الخلق فقوله تعالي (و ما اوتيتم من العلم الا قليلا) لا يدل علي قلة علم النبي بل علي كثرته فان الاقلال رفع شئ من الارض فالكل لا يرفع من العلم الا بقدر قابليته و لا شك ان حضرت النبوة ازيد قابليتي من غيره فعلمه اوفر دل عليه انه اعطي له القرآن الجامع لجميع الحقايق دون غيره و من هنا قال (اوتيت علوم ال اولين ولا آخرين) علمي جامعالعلومهم واماهم فلا يحيطون من علمي الا بما شاء الله كالصحف الالهية والتورية والانجيل والزبور فهم اقطاب الانبياء و اما من يتبعهم في شرايعهم بدون نزول الصحف والكتب فدونهم و من ثمه رجح من له الكتاب علي غيره يعني ان الذي اوتي العلم من الورثة و جعل موافقا للتصنيف في هذالعلم فهو اقوي ممن لم يوفق له فانه بمنزلة الرسول من غيره و قد حققناه في غير هذا الكتاب و انما لم يكتب اهل الصدر الاول لانهم اهل القرآن اي بمنزلة من انزل عليه القرآن غضاً طرياً لقربهم من عهد النبوة فلا حاجة لهم الي الكتابة بخلاف القرون الآخر فالكل من العلماء بالله في الصدور الاول بمنزلة الرسول كتبوا ولم يكتبوا (واماالقرون الآخر فليس منهم بمنزلة الرسول الا الكاتب و حصل من هذا التقرير الفرقبين الرسول والنبي و انه لا يقدح في قوله (العلماء ورثة الانبياء) والحاصل ان وارث النبي العرفي نبي بالمعني اللغوي وله الفضل علي وارث النبي فحضرت خطم الاولياء قدس سره اكمل الورثة ة دل عليه كثرة تصانيفه و كتبه كما لا يخفي

Bil ki, ibâre tarîkinden bu makāmın hepsi nebî (s.a.)'indir. İşâret tarîkinden de peygamberimiz bu makāma vâristir. Çünkü ibâredeki işâret küll'den cüz' menzîlinedir. Nübüvvet cânibine nisbetle vârislik te böyledir.

Peygamber efendimiz'in (s.a.) "Ben Allah'tanım, mü'mînler de benim nûrumun feyzindendir."[32] kavlinin de delâlet ettiği gibi. Ya'nî benim feyzimin nûru küll'dür, mü'minlerden her biri de benim feyzimin nûrundan cüz'dür. Peygamberimiz

---

[32] Es-Sehavî, Muhammed b. Abdurrahman, *Mekâsidü'l-Hasene*, Beyrut, 1987, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, s, 116

her an bir mazhara nâil olduğu için nûru ay gibi tâmdır. Zîrâ ay için güneşe tam bir mazhariyyet vardır. **[45.b.]** Aydan başka semâvî cisimlerde güneşin akseden nûruna mazhar olmuşlardır. Aya nisbetle mazharları cüz'i oldu.

Burada külliyyet ve cüz'iyyet olmasaydı hisseler düzensiz olurdu. Daha önce de beyân ettiğimiz gibi cüz'de hisse almış olmazdı. Halbuki semâvî cisimlerin hepsi aya işâret eder, ay da güneşe işâret vardır. Tıpkı vereseden her birinin nübüvvet cânibine, nübüvvetinde Allah Teâlâ'ya işâret ettiği gibi.

Şüphe yok ki hitâb-ı ilâhî tek bir hitâbdır, cüz' cüz' değildir. Ancak muhatap alınan fertler nisbetle kısımlara ayrılır. Ve peygamberimiz fertlerin en kâmili olduğu için hitâb külliyyen ona oldu. Hitâbın ibâresi de peygamberimize yönelik oldu.

Peygamberimizden başkası da peygamberimizden hisse aldı. Cüz'iyyet bakımından hitâb da peygamberimizden gayrısına yönelik oldu. Bundan dolayı Allah cc. Kevseri peygamberimize verdi. Yedek kevseri de diğerlerine verdi.

Peygamberimizin ilmine nisbetle ondan başkasının ilmi yedi deniz ve daha fazlasına nisbetle, damla gibidir. Mahlûkâtın ilmi peygamberimizin buyurduğu gibidir; "Onlara ilminden çok az bir pay verildi". Bu peygamberimizin ilminin azlığına değil, elbette çokluğuna delâlet eder. Muhakkak ki kalîl burada iklâl ya'nî bir şeyi yerinden kaldırma anlamına gelir. Böyle olunca herkes, ilmi kendi kabiliyetince kaldırır. Nitekim onu kabiliyeti diğerlerinden fazladır.

Ve başkasına verilmeyen câmî hakîkatleriyle beraber Kur'ân-ı Kerîm'in peygamberimize verilmesi de ilmi üzerine delâlet eder. **[46.a.]** Bundan dolayı peygamberimiz "Evvelkilerin ve âhirkilerin ilmi bana verildi"[33] dedi. Ya'nî, benim ilmim onların ve onların öndekilerinin ilmini toplayıcıdır. Allah (cc.) izin vermedikçe onlar benim ilmimi kaplayamazlar. Ancak Allah'ın izin verdiği ilâhî sayfalar, Tevrat, İncil, Zebur gibi enbiyâların efendilerine verilen kısmını kaplarlar.

---

[33] Kaynağı bulunamadı

Ancak kendilerine kitab ve sahîfe verilmeyip, verilenlerin şeraitine uyanlar verilenlerin dışındadır. Bundan dolayı kendilerine kitab verilenler verilmeyenler üzerine tercih edilir. Ya'nî kendilerine verâset ilmi verilenler ve hissedâr olmaya hak kazananlar, o hisseye muvâfık olmayanlardan daha kuvvetlidir. Biz bu rasûl ve nebî konusunu başka bir kitâbda tahkîk ettik.

Ancak sadrü evvel ehli yazılmadı. Zîrâ onlar Kur'ân ehlidirler. Ya'nî üzerlerine haramdan sakındıran ve yumuşaklığı emreden Kur'ân kendilerine indirilenler menzilindedirler. Nübüvvet devrine yakın oldukları için kurûn-ı âhirenin hilâfına onların yazılmasına ihtiyâç duyulmadı.

Yazılsınlar yazılmasınlar sudûr-i evvelin hepsi rasûl menzîlinde Allah'ı hakkıyla bilenlerdir. Kurun-ı âhire gelince onlar rasûl menzîlinde olmadılar, ancak âlim olanlar oldu. Ve bu takrîrle rasûl ile nebî arasındaki fark hâsıl oldu. Ancak bu açıklama peygamberimizin "Âlimler peygamberlerin vârisleridir"[34] kavlini kötülemez.

el-Hâsıl örfte nebîye vâris olan, lûgat ma'nâsında da nebîye vâristir. Onun içinde nebîye vâris olana nisbetle fazîleti vardır. Hazret-i hatemü'l-evliyâ (k.s.) nebîye vârislerin en kâmilidir. Te'liflerinin çoğu da buna delâlet etti. Kitapları da gizli değildir. **[46.b.]**

NAZM

Gönül bir câm zerdir onda feyz-i pâkdır Kevser

Bu feyzin neşveyâbı zinde dildir tâ dem-i mahşer

Nübüvvet sûret-i sırr-ı velâyettir hakîkatte

[34] Said, Muhammed, *el-Mevsûâ*, c.V, s, 518

Bu sırrı bilmeyen olmaz nebîye vâris-i ekber

Bu âdem zâhir ü bâtın aceb sûret aceb sırrdır

Zehî âyîne kîm olmuş durur gâyet ziyâ göster

Dediler ehl-i irfân kim bu âdem rûh-i âlemdir

Ten bî-rûhda olmaz bilirsin zerre nûr ü ferr

Göründü cisme bî-perde eşyâda ruh-i esmâ

Hakkın her yüzünden oldu Hakkı'ya eltâfına mazhar

[Sabah vakti bu ibâre sebebiyle bana denildi:] **عند الصباح قيل لي بهذه العبارة**

[Ârif şundan veyâ şundan alsın.] **لياءخذ العارف من هذا و هذا**

) اي من الجمع والفرق فهو موجب العبودية فلا بد للعارف من ك منهما علي ان اولا وجب له ان ينظر الي العالم بنظر الجمع و الي نفسه بنظر الفرق وبذالك انتظار الامور كلها و من مشي علي هذا الصراط امن من الزلل و نظيره صلي الله تعالي عليه و سلم امر بان يأخذ مؤمن من هذه و هذه اي من الدنيا والآخرةوزلك لان الاشتغال بامور الدنيا و استيعاب الاوقات بها عدول عن الحق بالكلية و شغل بالفاني عن الباقي و ان النجرد بالكلية فكالر هبانية فلا بد من التعديل لان يصرف بعض الاوقات الي المعاش و بعضها الي المعاد و به ينتظم الملك والملكوت و امر الجسد والروح والصورة والمعني علي ان الكامل لا يحتجب بالكثرة عن الوحدة ولا بالوحدة عن الكثرة فالدنيا اذا كانتمتاع البلاغ لا تضر السالك بخلافها اذا كانت متاع الغرور فكن في الدنيا بالصورة و امش جانباً بالمعني و اعلم ان الدنياحجاب ظلماني والآخرة حجاب نوراني و كاشف هذين

الحجابين عارف رباني و واقف رحماني و محقق وجداني سبحاني لنتزه سره عن التعلق بما سوي الله تعالي. ولذا جعل التسبيح اقدم من التحميد لان الاول يتعلق بالذات والثاني بالصفات فمن تقدس في ذاته تقدس في صفاته و كل من تقدست صفاته تقدست ذاته ولذا جعل الصدقيتي في التخلص عن شوب الغيرية ومن هنا يقال لا موجود الا هو و سر هذه الوحدة لا ينكش الا بعد التخليص عن ذنب الوجود فقوله لا اله الا الله لا زالة الا و هام اذ ليس في الوجود ذالا معبود واحد بل مقصود واحد بل موجود واحد فلا نفي ولا اثبات في الحقيقة و كم من متورط في وحل الا ثنينية و متحير في الادراك الوحدة مع علمه الوافرعبحسب زعمه لكنه ليس بعلم بل شعور والفرق ان الشعر هو ما كان من وراء الحجاب فمن ليس له هذا العلم كان من اهل المشعور ولذا خرج اكثر علماء الرسوم عن حد الادب فوقعوا من اولياء الله و زعموا انهم من اهل الانحراف في ذات الله و اسماءه و صفاته كاهل الكتاب و ليس الانحراف و الا لحاد الا فيهم لانهم احول العين و من ثمه ابصروا الواحد اثنين و عموا عن الحقايق و لم يروا الا العوارض والنسب (فاولأك الذين اصمهم الله و اعمي ابصارهم افلا يتديرون القرآن ام علي قلوب اقفالها) فاعرف

[Yanî, cem' farkdan alsın. Muhakkak ki cem' tevhîdi gerektirir. Fark ise kulluğu gerektirir. Ârif için her ikisi de muhakkak gereklidir.

İlk olarak ârif için cem' nazarıyla âleme, fark nazarıyla nefsine bakması gerekir. Bununla bütün işleri düzene sokar. Kim ki bu yolda yürürse kaymaktan emin olur. Peygamberimizin dünya ve ahiret için "Ey mü'minler! Şundan ve şundan almanızı emrediyorum" demesi buna benzer. **[47.a.]** Böylece dünyâ işeriyle meşgul olmak ve vakitlerinin tamamını onunla kaplamak, tamamen haktan saptırır. Fânîyle meşgul olma sebebiyle bâkîden olur.

Dünyâdan tamamen soyunmakta ruhbanlık gibidir. Vakitlerinin bazısını dünyâya, ba'zısını da âhrete sarfetmek sûretiyle adâleti sağlamak lâzımdır. Bu adâlet sebebiyle mülk ve melekûtu, cesed ve rûh işini, sûret ve ma'nâyı düzene sokmuş olur. Kâmil olan vahdet sebebiyle kesretten kesret sebebiyle vahdetten perdelenmez.

Sâlik için dünya tebliğ meta'ı olursa sâlike zarar vermez, ama gurur meta'ı olursa tam zıddı zarar verir. Sen dünyâda sûretinle ol, fakat ma'nâ tarafında yürü. Bil ki dünya manevî hicâb, âhret ise nûrânî hicâbdır. Bu iki perdeyi açıp Rabbini bilen,

Rahmâna vakıf olan, vicdânını soruşturan, subhânî olan sırrını Allah'tan başka şeylerle alakalanmaktan korumuş olur. Bundan dolayı Allah'ı tesbih etmek, hamd etmenin önüne geçmiştir. Çünkü tesbîh Allah'ın zatıyla alakalıdır. Tahmid ise sıfatıyla alakalıdır.

Her kim Allah Teâlâ'yı zâtında münezzeh kılarsa sıfatında da münezzeh kılar. Her kim ki Allah Teâlâ'yı sıfatında münezzeh ederse, zâtını da münezzeh eder. Böylece "sıddıkiye" mertebesine ulaşır, **[47.b.]** gayrı şeylerin hilesinden kurtulur. Bu makāmda "Hiçbir varlık yok, yalnız Allah var" denilir. Bu vahdetin sırrı ancak vücûd günâhından kurtulduktan sonra açılır. Vücûd günâhı da, vücûdda çok olan varlıkları vehmetmektir. "Lailahe illallah" sözü bütün vehimleri izâle edicidir. Hakîkatte nefy ve isbâta ihtiyâç duymaksızın tek bir ma'bûd, tek bir maksûd ve tek bir mevcûd vardır.

Kendi görüşlerince bol ilimleri olmakla beraber; vahdet idrakında hayrete düşüp, ikilik çamurunda aldanan nice insanlar vardır. Onların ilimleri değil de mantıkları vardır. İlimle mantık arasındaki fark; mantık perde gerisindedir. İlim böyle değildir. İlimde kesinlik vardır, bu ise perdenin izâlesiyle olur. Kimde ilim olmaz ise o mantık ehlinden olur. Bu yüzden rüsûm ulemâsının çoğu edep haddinden çıktılar ve Allah'ın velîleriyle muhârebeye girdiler. Rüsûm ulemâ zannettiler ki; velîler, Ehl-i kitâp gibi Allah'ın sıfâtında ve esmâsında inhirâf ehlinden oldular. Velîler, ilhâd ve inhirâf ehli olmadı, ancak rüsûm ulemâ ilhâd ve inhirâf ehli oldu. Çünkü onların gözleri kaydı ve tek olanı iki gördüler, hakîkatten ayrıldılar. Arızî şeylerden ve ba'zı nisbetlerden başka hiçbir şeyi görmediler. [İşte, Allah'ın lânetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği bunlardır. Bunlar Kur'ân'ı düşünmezler mi? Yoksa kalbleri kilitli midir][35] âyeti onlara nisbetledir. Bil.] **[48.a.]**

NAZM

Nedir sırrı aceb fehm eyledin mi iki deryânın

---

[35] Muhammed, 47\23, 24

Ki biri bahr-i imkân ve biri bahr-i vücûb ânın

Yâ bildiğin mi nedir berzâh meyânında o bahraynın
Yûnup arındı mı imkân levsinden dil ü cânın

Garik-i bahr-i cem' olup haber bilmezsen âlemden
Gözünden gâib olur resmi hep dünyânın, ukbânın

Veyâhud berr-i fark içre gezersin lâûbâli sen
Çü bir yerde karârın yok geçer hayretle devrânın

Gel imdi cem' ü farkı cem' edegör âlem-i dilde
Kemâli ehl-i şehr ü karye olmakdır bu insânın

Deme ezdâdı cem' etmek müyesser olmaz insâna
Nazar kıl Hakkı'ya esmâsına Mevlâ-i Rahmânın

Sîreti kötü ve fesâd olduğu için satılmak üzere yapılmış ba'zı câriyeler bana arz edildi.

Hava tabîatı üzerine resmedilmiş gördüm:

يا رافع البلاء [Ey belâları def' edici!]

يعني انها ان بقيت في البيت كان من شانها ان يظهر الابتلاء العظيم من جانبها فقد رفعها الله من البين رحمة علي من اهل البيت فرب حسنة مستورة تظهر ولو بعد حين و كذا السيئة المستورة ولا يعلم السرائر الاالله العليم الخبير لانه المحيط بكل شئ وضيع و خطير و فيه اشارة الي الاصلاح التبيعة المفسدة في بيت الوجود و بيعها من الله تعالي (كما قال تعالي ان الله اشتري من المؤمنين انفسهم و اموالهم) فبيع الانفس بافنائهافي الله و بيع الاموال بصرفها فالفناء بالسيف الصوري في الجهاد الاصغر فناء جسماني لكنه مقبول لكونه في طريق الشريعة والفناء بالسيف المعنوي في الجهاد الاكبر فناء روحاني لكنه اشد قبولا من الاول لكونه في طريق الحقيقة فإن هذه الطريقة اقرب الي الله من الطريقة الاولي وانن كانت الاولي وسيلة الي الثاني فمن لم يكن له شريعة لم يكن له حقيقة و كل حقيقة ردتها الششريعة فهي رد لانه قال تعالي (وأتوا البيوت من ابوابها) و باب الكمالة كلها باب الشريعة كما ان انلسعادة كلها باب ايمان بالله فان ان العلوم والمعارف انما هي للدرجات المعنوية كما ان الاعمال الشريعة انما هي للدرجات الصورية فطوبي للمؤمنين او للموقن المكاشف المشاهد المعاين فيالدنيا والآخرة والسعادة لمن جدو اجتهد حتي كان محققا في الامور الباطنة والظاهرة [Ya'nî eğer evde belâ bakî olsa o büyük belâyı zâhire çıkarmak onun şânındandır. O belâyı ev ehlinden rahmeti kaldıran ise Allah'dır. Nice örtülü iyilikler vardır ki seneler geçse de açığa çıkar. Aynı şekilde nice örtülü kötülükler vardır ki seneler geçse de açığa çıkar. Sırları Allah'tan başka hiç kimse bilmez. O Allah âlim ve habîrdir. Ve her şeyi kaplayıcıdır. **[48.b]** Bir kimseyi alçaltan ve yükselten de odur.

Belâları def' edicidir cümlesinde cümlesinde; vücûd evindeki müfsit tabîatı ıslâha ve onları Allah'a satmaya da işâret vardır. Allah Teâlâ'nın kavlinde olduğu gibi; " Allah mü'minlerle malları ve canları karşılığında alışveriş yaptı"[36] Nefsi satmak Allah'ta fenâ olmakladır. Malları satmakta Allah yolunda sarfetmektir. Sûreti kılıçla olan fenâ, küçük cihattır, cismânî fenâdır. Fakat şerîat tarîkinde olduğu için makbûldür. Çünkü hakîkat yolundadır. Bu ikinci yol, Allah'a cismânî fenâdan daha yakındır. Her ne kadar birinci yol ikinci yola vesîle olsa da.

---

[36] Tevbe, 9\11

Her kim ki şerîatı olmadı hakîkati olmadı. Her hakîkat şerîatı geri döndürür, şerîate rücû' eder. Çünkü Hak Teâlâ "Evlere kapılarından girin"[37] buyurdu.

Kemâlât kapısı, şerîat kapısının tamamıdır, saâdet kapısının tamamının Allah'a îmân olduğu gibi. Şerîat amelleri sûreti dereceler için konulmuş olduğu gibi, ilim ve meâriflerde manevî dereceler için konulmuştu.

Dünyâ ve âhirette meâyin, meşâhid olan mü'mîn ve muğnîlere müjdeler olsun. Zahîrî ve batınî işlerinde hakîkate erene kadar çalışıp gayret edenlere saâdetler olsun.] **[49.a]**

NAZM

Gel fenâ' bahrine gavvâs ol ki cevher ândadır

Hâk-i unsurdan talep kıl ma'den-i zer ândadır

Sûretâ arz-ı mukaddestir bakılsa bu vücûd

Şüphesiz ma'nâda emmâ sırr-ı ekber ândadır

Aç gözün insân-ı kâmil vechine eyle nazar

Kîm gözü açıklara nûr-i peygamber ândadır

Câh-ı nefse düşme kîm yoktur içinde âb-ı feyz

Cân ve dilden kıl talep kîm havz-ı kevser ândadır

---

[37] Bakara, 2\189

Bu vücûdu yoka ver varlık dile Allah'dan

Bir ticâret kıl ki, sûd bahirle ber ândadır

Yâr ise dil-i mecmerinde ahker-i aşk-ı Hüdâ

Bilmiş ol ey şeyh Hakkı ûd u anber ândadır

ليلة الجمعه رايت مرسو ما علي الهواء قوله [Cuma gecesi, havaya resmedilmiş gördüm:] انا لنحن المظهرون [Muhakkak ki biz ortaya çıkarırız]

و قد اعرفت بقلم القدرة ثلثة اعرابات الاول بضم الميم و كسر الهاء و فتحها و هوالثاني و اما الثالث فبفتح الميم فالهاء علي انه جمع مظهر كمسكن والاول كمقرر من الاقرار والثاني كالمضمر وجهالضم والكسر ان الله تعالي هوالذي اظهر من شاء بما شاء من العلوم الذوقية الحكمية فالمظهر هوالله وانما جمع بطرققالاجلال والتعظيم كما دل عليه قوله نحن فيكون بمنزلة انزلناه اوالجمعية رةاجعة الي الاسماء والصفات ان كانت الذات متصفة بالاحدية (وجه الضم والفتح يفهم ما سبق من التقرير وهو ان المظهر هو هذا الفقير قد اظهر الله في هذا الزمان بما شاء من حقائق اسمائه و وجه الفتح في الميم والهاء راجع الي الوجه الثاني و ذلك ان الله تعالي هو الظاهر في عبده بصفاته الكمالية بقدر استعداده لان تجليات الله لا يسعها شي الا بمقدار حاله ق قابليته ولذا منع من الدعوي لان الكمال لامطلق انما هوالله تعالي لغيره فقد عرفت من هذا معني المظاهر المحال ومعني الظاهر المظهر كالمرأت والظاهر كالصورة و من و من هاذا قالوا ان من قال ان الله تعالي يمكن ان يدرك بغير المظاهر فقد غلط اذ لا بد او لا من الاثر حتي يستدل به علي المؤثر ثم الامر علي ما يعرفه الكمال والله قد جعل نفسه كنز مخفيا فظهر باسمائه و صفاته كما كان ظاهرا بذاته لذاته و قد عرفت ما عرفت فلا نعيده ثم ان الدنيا لا يخلو من المظاهر الكلية والجزئيت الي آخر الزمان ثم يظهر امر آخر علي غير هذا النهج والله يعلم الادوار و حقائق [Kavlinde kudret kalemiyle bana üç i'râb gösterildi. Birincisi, mîm'in zammesi

ha'nın kesresiyledir: مظهر (Muzhir), İkincisi, mîmin zammesi ha'nın fethasıyladır: مظهر (Muzhar) Üçüncüsü, mim'in ve ha'nın fethasıyladır: مظهر (Mazhar). Üçüncüye göre vezin مسكن (Mesken) kelimesidir. Birinciye göre قراء dan gelen مقرير(Mukrîr) gibidir. **[49.b]** İkinciye göre ise zamme yönünden مضمر (Muzmar) gibidir.

Esre olursa مظهر (Muzhir) ma'nâsı: Allah Teâlâ hükmî ve zevkî ilimlerden dilediğini dilediğiyle ortaya çıkarandır. Ancak cümlenin cem'i olması ta'zîm ve iclâl tarîkindendir. Tıpkı دل عليه kavlindeki gibi. Ve yâhut her ne kadar buradaki cem'ilik; Allah'a ahadiyyetle sıfatlansa da sıfat ve esmâsına dönücüdür.

Zamme ve fetha olursa مظهر (Muzhar) daha önce geçen takrîr anlaşılır. Ya'nî Allah'ın ortaya çıkardığı şu fakirdir. Ya'nî Allah (c.c.) esmâsındaki hakîkatlerden dilediği ile şu zamanda şu fakîri ortaya çıkardı.

Mîm'in ve ha'nın fethasıyla مظهر (Mazhar) olursa; bu da ikinci veche dönücüdür. Ya'nî Allah Teâlâ, bu kulunu isti'dâdı miktarınca kemâl sıfatlarıyla donatıp ortaya çıkarıcıdır.

Çünkü, Allah'ın tecellîlerine hiç kimse güç yetiremez, ancak isti'dâdının hâli ve kābiliyeti miktarına güç yetirir. Böyle bir da'vâ iddia etmek men' olundu. Çünkü mutlak kemâl ancak Allah'tır, başkası değil.

Ve bu şekilde mazâhire ve zâhire ma'nâ vermek iftirâdır. Mazhar ayna gibidir, zâhir ise sûret gibidir. Bundan dolayı dediler ki "Muhakkak her kim derse ki; Allah Teâlâ'yı mazâher olmadan idrâk etmek mümkündür, muhakkak ki o yanıldı." Zîrâ önce eser lâzımdır ki, eser sâhibine delil olsun. Sonra da Allah'ın kemâlâtını bilmeye emir lâzımdır. Çünkü Allah zâtını gizli bir hazîne kıldı. **[50.a]** Zâtı için zâtıyla zâhir olduğu gibi sıfât ve esmâsıyla da zâhir oldu, bilinmek istedi ve bilindi. Bunu tekrarlamayacağız. Sonra muhakkak ki dünyâ âhir zamana kadar cüz'î ve küllî mazâherlerden boş değildir. Sonra bundan başka bir emir zâhir oldu. Âşikâr olan; dönüp gelecekleri ve hakîkatlerini ancak Allah bilir.]

NAZM

Mazhar-ı Hakk'tır bu âdem sûretinden bellidir

Ehl-i sırr olduğu ânın sîretinden bellidir

Her kemâl ehline vardır çeşm-i Hakk-bîne nişân

Herkesin fakr ü gınâsı kisvesinden bellidir

Kâse-i zehrîn-i dehri ağzına alma sakın

Kanına kasd eylediği şiddetinden bellidir

Hâl-i âşık her gece âhından olur âşikâr

Sorma hâlin zâhidin kîm gafletinde bellidir

Ârif-i billâha söz yoktur, bilir erbâb-ı dil

Rütbe-i te'sîri zîrâ sohbetinden bellidir

Bu kalemden zâhir oldu Kenz-i Mahfî Hakkı'ya

Ehl-i kadre cevher ü zer kıymetinden bellidir

يُرْزَقُونَ فِيهَا **[O cennette rızıklanırlar] (Mü'min,40\40)**

اي جنة القلب من اغدية المعارف والعلوم الالهية ولا حاجة المثل هؤلاء من الاغدية الصورية الاقدر القوت و قد قال (من قال اذا حصلت قوت* هان علي الدر ياقوت) يعني لا قدر عند اهل القوت للدر فال ياقوت و غير هما من الجواهر التي لها قيم عظيمة عند الصرافين القوت قدر ما يقوم به النفس و به اخذ اهل آخرة و اهل الله فاقتنعوا بالقليل من الدنيا لا بالقليل من الحقائق وال حكم لان الله تعالي امر بطلب زيادة العلم الالهي كما قال (وقل رب زدني علما) و ما جده بشئ من الحدود لان الله واسع عليم فالفيض لانهاية له والاوسع استعدادا والازيد عطشا لا زال له الي ابد آباد فوجب طلب الزيد الي انتهاء القمر كما ورد (اطلبوا العلم من المهد الي اللحد) ثم لا يزال الفيض فايضا و آثار الفجود حصلة لكن بقدر حال مستفيض وقد صح ان اهل الجنة يجتمعون تحت الشجرة مسماة بالمونسة فيتذاكرون ثم لا يرجعون الي منازلهم الا بالمزيد من العلم و هذا حال مقام التكثيب والعود منهوالتفاوت انما هو بالسلوك و عدمه في الدنيا فطوبي لاهل اليقظة و ويل لاهل الغفلة فسيروا ايها الاخوان (ع) و عند الصباح يحمد قوم السري

[Ya'nî, kalp cennetinde ilâhî ilim ve meârifle gıdalanırlar. Onların sûreti gıdalara ihtiyâcı yoktur. Ancak ölmeyecek kadar rızıklanırlar. Muhakkak sözcülerden biri dedi ki; "Her kime Gut makāmı (ölmeyecek kadar yemek) hâsıl oldu. **[50.b]** Ona inci ve yâkut hakir oldu. Ya'nî incinin, yakutun ve sarrafların indinde kıymeti yoktur. Gut: Ehlullah ve ehlü'l-âhirenin yaptığı gibi nefsi kāim olacak kadarıyla yetinmek.

Dünyâdan az olanla yetinip, hikmet ve hakîkatlerin azıyla yetinmektedir. Muhakkak ki Allah Teâlâ, ilâhî ilimde ziyâdesiyle talep etmeyi emretti.

Buyurduğu gibi; "Deki: Rabbim benim ilmimi artır"[38] ilmi bir sınırla sınırlamadı. Çünkü Allah vâsî' ve âlimdir. Feyz Allah için nihâyetsizdir. İsti'dâdı bol, susuzluğu çok olan için ilim ebedî bitmez. Ayın nihâyetine kadar ilim talebi vâciptir, hadîste de vârid olduğu gibi: "İlmi beşikten mezara kadar ilmi taleb ediniz."[39]

---

[38] Tâ-hâ, 20\114

[39] Kaynağı bulunamadı

Ayın nihâyetinden sonra da feyz zâil olmaz. Yine cömertliğin eserleri feyz isteyenin hâli kadarınca hâsıldır. Muhakkak sahîh oldu: Cennet ehli ismi mûnise olan bir ağacın altında toplanır ve zikr ederler, sonra menzillerine dönmezler. Ancak ilimden ziyâdesiyle olanlar döner. Bu dönmemek kesb makāmıdır. Dönmek ve aradaki açıklığı doldurmak sülûkle ve dünyâda yok olmakladır. Uyanık ehle müjdeler olsun, gaflet ehline ise yazıklar olsun. Ey ihvân koşun. Sabah vakti sır ehli hamd eder.] **[51.a]**

NAZM

Edelim cân ü gönülden tevhîd

Bulalım feyz-i Hüdâdan te'yîd

Amel-i şer'-i şerîf olsa kavî,

İlm ve irfâna gâyette mezîd

Dile tohm-i hulûs-efşân ol

Bite sünbül ola bisyâr hasîd

Şol ki ten-perver ola âlemde

Etmesin şol gıdâ'-i cânı ümîd

Dedi hazret "men istevâ" yevmâh

Oldu magbûn küll-i yevm-i cedîd

Hakkı'ya rûz-bih ol dünyâda

Edesin her nefeste tâ iki îd

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra], bu beyt-i Türkî vârid ve sem'-i câna vâsıl oldu ki;

Beyt:

On sekiz bin âlemin oldu vücûdu bir hayâl

Bu hayâl içinde koma kendin, ıyâna bul mecâl

Bu beyt-i hakîkat-i sübhan vakt-i bîdârîde vâkı' olduğu menâm âlem-i hayâlden olmakladır. Ya'nî menâm nîce hayâl âlem-i yakaza dahî öyle hayâldir. Nitekim hadîste

الناس نام فاذا ماتو تيقظو

[İnsânlar uykudadır, ölünce uyanırlar.][40] gelir. Ya'nî, nâs-ı gafletten **[51.b]** halâs olmazlar, meğer ki mevt-i tabî'-i ile berzaha intikāl ederler. Veyâ mevt-i irâde-i fenâ' ile Hakk'ta fenâ' bulurlar. Ve âlem-i taayyünden lâ-taayyüne gideler. İşte bu iki sûretin biriyle âgâh olurlar. Bu makāmdandır ki hazret-i Murtezâ'dan

لو كشفنا الغطاء ازود تيقينا

[Şâyet perde açılsa bile yakînim artmazdı] menkūldür. Maksûd-fi'l-hakîka meksûfi'l-gıtâ olduğuna remzdir. Zîrâ gıtâ'-i sûrînin adem-i inkişâfından ya'nî mevt-i tabîînin henüz adem-i vukû'undan gıtâ'-i ma'nevînin adem-i inkişâfı lâzım gelmez. Belki mevt-i

---

[40] Ankaravî, İsmâil, Minhâcü'l-Fukara, trc., Sadettin Ekinci, İst., 1996, s, 216; İbn Arabî, *el-Futûhât el-Mekkiyye*, I, 491, thk., Osman Yahyâ, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985, c: I-XIV, *Fusûsu'l-Hikem*, Mektebetü darı's-sekafe, el-Irak, 1989, s, 99, 2. bsk., neşr: Ebu'l-Alâ Afîfî

irâdî ehli olanlar gayrilerin mevt-i tabîî ile muâyene kıldıkların bi'l-fi'l dünyâda muâyene kılarlar. Zîrâ onların bâtınları bî-perdedir. Mahcûblar ise böyle değildir. Nitekim Kur'ân'da gelir: فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (Kaf, (50\22) [İşte senden gaflet perdesini kaldırdık, bugün artık görüşün keskindir.] Ve keşf-i gıtâdan murâd husûl-i yakîn ve itmi'nândır. Bu ise nefs-i mutmainne ehline mevtın-i dünyâda hâsıldır. Ve ona rü'yet-i kalbiyyedirler. Nitekim kıssa-i İbrâhîm (a.s.) gelir. **[52.a]**

واذقالربك أرني كيف تحيي الموتي قال اولم تؤمن قال بلي ولكن ليطمئن قلبي (Bakara,2\260) ["Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" dediğinde , İnanmıyor musun?" deyince de, "Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice kansın" demişti.]

Ya'nî Hakk Teâlâ, tuyûr-i erbaayı Hazret-i İbrâhîm'in gözüne karşı ihyâ kıldığı İbrâhîmi müşâhede-i basariyyeden rü'yet-i kalbiyyeye nakl ve terki için idi. Onun için irâe ile ta'bîr olundu. Zîrâ her müşâhede-i eamm ve rü'yet bir nesneyi her ne makūle sûrette görürse kemâ-yenbagî idrâktir. Mükâşifler hâli gibi ki Hakk Teâlâ'yı her yüzünden müşâhede ederler. Ve müşâhedelerinde şüphe etmezler. Zîrâ rü'yet-i yakîniyye ehli olmuşlardır. Ve bundan fehm olundu ki; rü'yet-i basardan murâd rü'yet-i kalbe intikāldir. Ve bu âlemin sûreti ve sûretini müşâhede etmek tahsîl-i maânî'-i esmâ' ve sıfât içindir. Yoksa mücerred-i mütâlaasıyla iltizâz için değildir. Nitekim erbâb-ı gurûr hâlidir ki bağ ve bahçe sükûfe ve ezhâr ve hıyâz ve riyâzla eğlenirler ve ömürlerini sûrete sarf ederler. Ve görmezler ki Kur'ân'da mestûrdur: **يَعْلَمُونَ ظَاهِراً مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ** (Rûm, 30\7) [Onlar, dünyâ hayâtının görülen kısmını bilirler. Onlar âhiretten habersizdirler.] Ya'nî, **[52.b]** imâret-i dünyâ ve iştigâl-i kāleb-i küfre ve fecre sıfatıdır. Ve imâret-i âhiret bir yerde müctemi' olmaz. Zîrâ biri birine zıddır. Bu sebepden ehl-i âhiret dünyâyı terk etmek zarûrî vâki' olmuştur. Ehlullâha mecmû'-i dâreynden ve ecr ve müâveze mülâhazasından ferâg ve i'râz lâzım olduğu gibi. İşte bundan fehm olundu ki mübâh dedikleri nesne havâsı imtihân içindir. Onun için dünyâya fitne denildi. Ve dahî, **خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً** (Bakara, 2\29) [Yerde olanların hepsini sizin için yaratan O'dur.] âyetinde lâm imtihâna haml olundu, **خلق لاجل امتحانكم** [Sizi imtihân için yarattı.] ma'nâsına. Pes şol metâ'-i dünyâ ki mübâh

olduğu sûrette imtihân içindir ki ondan ihtirâz lâzımdır. Yâ mekrûh ve harâm ve müfsid olsa hâl nice olur. Gel imdî şehvet-i tabîî ve hevâ-i nefsin üzerine cereyânı ko. Sende Sâlih olmayan nesnelerle müddeâ-yı bâtılın üzerine istiddâli bırak. Ve ekvândan göz yum. Ve âlem-i vücûba doğru açıl git ki âlem-i tekaddes ve tenezzühdür. Yoksa âlem-i tedennüs ve taalluk değildir. Tabiî ki nesne **[53.a]** ve nevm ve hem hayâl.

قال الله تعالي [Allah Teâlâ buyurdu]: وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ (Rûm, 30\23) [Geceleyin uyumanız, gündüz lütfûndan rızık aramanız O'nun varlığının belgelerindendir.] Ya'nî gece menâmla gaflette oldukları gibi gündüz yakazada dahî gaflette kalmışlardır. Zîrâ basîret ki çeşm-i dildir. Güşâde olmadıkça dîde-i zâhir bînâ olduğu fâide etmez. Bu sebepden Allah Teâlâ onlara a'mâ demiştir. Nitekim buyurur: وَمَن كَانَ فِي هَـذِه أَعْمَى فَهُوَ فِي الآخِرَةِ أَعْمَى (İsrâ, 17\72) [Bu dünyâda kalbi kör olan, âhrette de kör ve daha şaşkındır.] Ve yine gelir: لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ (Hacc, 22\46) [Ama, yalnız gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalbler de körleşir.] Ve kulûbun amâsı taalluk-i mâsivâ ile ihticâbîdir ki huceb-i zulmâniyyenin ziyâde kesâfeti cihetinden huceb-ği nûrâniyyeden azarrdır. Zengâr-i âyîne-i kalb dedikleri bu makûle nesnelerdir. Zîrâ kalbin bir yüzü Hakk'a, bir yüzü halkadır. Pes Hakk'a nâzır olan yüz halka muhtecib olacak ol hâle amâ denilir. Meselâ, insân bir zülmânî câh içinde otursa rûy-i şems kande görür, gerekse gözü olsun. Bu sebepden a'mâ hükmünde olur.

Ve on sekiz bin âlemin vücûduna hayâl ya'nî karaltı denildi. Zîrâ vücûd-i muhakkîkî yoktur,**[53.b]** belki vücûd-i muhakkıkullâh-ı Teâlî'nindir ki vücûd-i mâsivâ muhayyel ve mevhûmdur. Şöyle ki zerreyi izhâr eden pertev-i şems olduğu gibi âleme sûret veren dahî nûr-i Hakk'tır ki nûr-i merşûşu şâmil hasebiyle ifâza-i vücûd edip onun feyzi ile sûretleri zuhûr bulmuş ve niseb ve izâfât-ı vücûd bulmuştur.

Pes, eğer Hakk âleme ifâze-i feyz-i vücûd etmedi. Râyihe-i vücûdu nereden şemm ederlerdi. Belki âlem-i ademde kalırlar giderlerdi. Bu cihettendir ki hâlet-i asliyeleri üzerine hâlâ ketm-i ademdedir denilir. Ve bu karaltıdır ki ayn-ı halkta ayn-ı Hakk'a hicâb olmuştur. Zîrâ sîret-i ma'nâya hicâbdır. Şecere nevâta hicâb olduğu gibi. Eğerçi inde'l-mükâşif hicâb yoktur. Zîrâ arûsa kendi burka'-i hicâb olmaz, belki gayriye göre hicâb olur. Burada ise gayri yoktur, belki gayrı olduğu i'tibârîdir. Ve insân ridâ'i'l-

kibriyâ ve âlem bu ridânın cüz'iyyâtıdır. Bu cihetten insân-ı mükâşife perde yoktur. Belki icmâl yüzünden tafsîli her yüzden görür. Zîrâ icmâl odur ki, tafsîlden ibâret ola.

Pes, âdem ve âlem bir ma'nâdır ki, sûret-i Hakk'tır. **[54.a]** Ya'nî, Hakk âlem ve âdem yüzünden esmâ ve sıfâtıyla tecellî eylemiştir. Ve şol ki mükâşifler karaltıya nazar eylemez. Belki eşyâda hakāyık-ı esmâ ve sıfatı müşâhede eder ve esîr-i sûret olmaktan kurtulur. Ve suvere talluku bu müşâhededen ötürü olur, gayrı mülâhaza değil. Bu sebepden âlem ona hicâb olmaz, belki âyîne olur. Âyîne ise sûret-i mer'iyyeye perde değildir. Ve illâ ona âyîne demezler.

Gel ey ârif nazar eyle ki, herkeste göz bir iken biri bir ve biri iki görmek nedendir. Ve biri yâr ve biri agyâr seyreylemek ne ma'nâdandır, hîç değildir. İllâ, ahveliyetten ve perdedendir. İşte bu ma'nâdan derler ki: Bu hayâl ve karaltı içre koma kendini ve perdeyi keşf eyle ve ayn-i basîret müşâhedesiyle ayâna er. Ve âyîne bir gör. Bu ma'nâya mecâl ve kudret bul. Ve illâ, zulmette kalırsan ve a'mâlıktan ne bulursan. İşte subh-i kıyâmet geldi. Ne zamân uyanırsan ve karaltıya nice bir dayanırsan beyt-i Ankebût gibi zaîfdir. والله القوي لمتين ,ومنه اعطاءالقوة والتمكين [Allah güçlüdür, metîndir. Kuvveti veren O'dur.] **[54.b]**

NAZM

On sekiz bin âlemin oldu vücûdu bir hayâl

Bu hayâl içre koma kendin iyâna bul mecâl

Gel serâbı ko, şârâba eriş tâ kanasın

Kim serâb içre su bulmak tâlibe oldu muhâl

Sûret-i âyînedir âlem velâkin göz gerek

Tâ muhakkak göre ol yüzden yüzü bî-ihtimâl

Sûret-i âlem sana sa'y et ki perde olmasın
Bakma dîvâr ve perdeye gel dîde ki deyyâra sâl

Gülşene havli çekilmiştir, eğerçi hârdan
Kıl güzer hârı ve gülşende gül-i ra'nâyı al

Ders okurlar işbu hikmethânede tahkîkten
Kîl ü kāle bakmaz ey Hakkı bugün erbâb-ı hâl

عند الصباح ورد بهذا المصراع العربي [Sabah vakti bu Arabî mısra vürûd oldu:]

عظمك الله بتعظيمه [Allah Teâlâ, seni kendi ta'zîmi ile ta'zîm eyledi.]

Ya'nî, Allah Teâlâ seni kendi ta'zîmi ile ta'zîm eyledi. Ve seni ta'zîm eden Hakk'ı ta'zîm etmiş oldu. Zîrâ sen sûret-i Hakk ve sırr-ı **[55.a]** mutlaksın. Buradandır ki na't-i nebevîde gelir: **كان فخما مفخما** [Fehmen ve mefhûmen idi.] İşte bu ma'nâ, şân-ı nübüvvet-i celîledendir ki adâbla teheyyüb ederlerdi. Meğer ki nâdir ola. Ebû Cehil ve emsâli gibi. Ve şân-ı velâyet bu rütbe ma'nâdan pestdir. Belki ehli velâyetin tesettürü vardır. Bu cihetten onlar akall-i nâs indinde mu'zamdır ki onlar zâikler ve âriflerdir. Ve şeyh Abdülkādir Geylânî'nin (k.s.) Hakk'tan heybet-i taleb ettiği halka ifâde ve ifâzaya vesîle olmak içindir. Zîrâ halk-ı havâr ve heyyîn gördükleri yerden müntefi' olmazlar. Onun için şedîdü'ş-şekîme olan küffâr-ı Kureyş Kur'ân'la müntefi' olmadılar. Zîrâ

cenâb-ı nübüvvet tarafına ikbâlleri yoktur. Ve gözleri var iken kör idiler. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ** (A'râf, 7\198) [Sana baktıklarını görürsün, oysa görmezler.] Ve yine gelir: **افانت تهدي العمي** (Zuhruf, 43\40) [Ey Muhammed! Sağırlara sen mi duyuracaksın.] Ya'nî kalbi a'mâ olan kimseyi hidâyet ve irşâd mümkün değildir. Meğer ki gözü açılmaya müstaidd ola. Ekmah olanın gayri gibi. Ya'nî ekmeh ki kör-i mâderzâddır, ilâc-pezîr olmaz. Gayrısı ise **[55.b]** kābil-i ilâcdır. Eğerçi mu'cize tarîkle ekmeh olanlar dahî basîr olmuşlardır. Nitekim hazret-i îsâ'dan (a.s.) vâki' olmuştur. Ve buradandır ki derler: "Evliyâda şol dar kuvvat vardır ki atılmış oku geri döndürürler. Ve mermeri cevher ederler." Velâkin bu ma'nâ dahî isti'dâda dâirdir.

Pes zeng-beste olan âyîne saykla kabûl eder. Fe-emmâ, seng kabûl etmez. Fe'fhem cidden. Ba'de-zâ, fakîr ikidir ki; biri sûrî ve biri ma'nevîdir. Ve şol ki fakîr sûrî ve ammîdir. Hâtır-ı münkesiri atâ ve ta'zîm ve emsâli ile mecbûr olur. Ve şol ki fakîr ma'nevî ve hakîkîdir. Onun cebr-i hâtırı Hakladır, yoksa halkla ve muamelât-ı nâsla değildir. Ya'nî halk ona i'tibâr ve ta'zîm ettikleri ve etmedikleri beraberdir. Zîrâ makām-ı indiyyete olanın hâtırı mâsivâ ile müncebir olmaz. Nitekim gelir: **أنا عند** المنكسرة **قلوبهم من أجلي** [Ben, benim için gönlü kırık olanın yanındayım][41] **اي لا لغيري** [Ya'nî, gayrısı için olanın değil.]

Pes, fi'l-hakîka fakîr-i hakîkîye ta'zîm muâmelât-ı ilâhiyye iledir, yoksa halkıyye ile değil. Fe-emmâ, kulûb-i nâsa dahî muhabbet ve ta'zîm-i ilkâ olunup **[56.a]** i'zâz ve ihtirâm ve ta'zîmden hâlî değildir.

NAZM

Feyz-i Hakk'tan pür olup bahr-i firâvân ol yürü

Tâlib-i kıymet-şinâsa cevher-efşân ol yürü

[41] Aclûnî, *a.g.e.*, 227 (4. 5); İmâm Münâvî, *a.g.e.*, c. I, (2,15)

Mansıbü câh-ı cihân-ı fânîyi netsen gerek

Sûretâ dervîş olup ma’nâda sultân ol yürü

Secdeden kaldırma ser, hâk ile yeksân ol bugün

Bâğ-ı aden içre yâren, serv-i hırâmân ol yürü

Menzil-i vasla sülûk eyle tarîk-i râstdan

Gel cüvâna peyrev-i pîrâna râhdan ol yürü

Ta’n-i câhilden ne gam-i teşnî’-i münkîrden çi-bâk

Hamdulillah-i Hakk elinde Hakkı, şâdân ol yürü

(Üst) فوق

- يسار (Sol) **يمين (Sağ)**

(Birlik noktası) نقطء وحد

حلف (Arka) **(Alt) تحت**

Ma’lûm ola ki, şeş cihet dedikleri arş-ı muhîtin taayyününden hâdis olmuştur. Onun için makām-ı ervâhda tahayyüz olmaz. Ve arş-ı muhîtin taayyünü dahî taayyün-i zamâna **[56.b]** dahî bâis olmuştur. Ya’nî taayyün-i arş, taayyün-i mekâna sebep olduğu

gibi taayyün-i zamâna dahî sebepdir. Zîrâ kendi taayyününden hayyîz ve hareketinden zaman-i hadîs olmuştur. Ve cihât ahyâz makūlesidir. Ya'nî mahlûka göre zîrâ hâlıka göre hayız olmaz. Ve şolki fevkıyyete delâlet eder. Nitekim Kur'ân'da gelir: وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ (En'âm, 6\18, 61) [O, kullarının üstünde yegâne tasarruf sâhibidir.] Bundan fevkıyyeti hissiyye lâzım gelmez. Belki lafz-i kāhirden fehm olunduğu üzere galebe ve istîlâ ma'nâsına mahmûl olur.

Ba'de-zâ, arşla müteayyin olan mekân-i hissî akl-ı evvelin taayyün-i rûhâniyyesinin sûretidir ki ona ân-i gayr-i münkasımdırlar ki vücûd-i hakîkî dedikleridir. Ve bu makāmda sıfat mevsûfun aynı i'tibâr olunur. Ve ondan gayrısı ma'dûmdur, gerek mâzî ve gerek müstakbel. Zîrâ bunlar ol zaman ferd-i gayr-i münkasımın nisbet ve izâfetleridir. Niseb ve izâfât ise umûr-i ademiyyedir. Pes bundan âhir ve bâhir oldu ki vücûd-i hakîkî nokta-i merkez gibidir ki ki çevresinde olan edvâr-i taayyünât ona nâzıra ve onunla kāimdir. **[57.a]** Gerek zamân ve gerek mekân. Ve bu ikisi birbirine müstelzimdir. Zîrâ arşın taayyün ve hareketiyledir. Ve mertebe-i arşiyyeye dek olan sülûk ve seyr ve taht-i zamân ve mekândadır. Devr-i sûfiyye dahî buradadır. Ve bunun fevkında olan seyr gerçi akl-i evvele dek ekvândan addolunur. Velâkin orada zamân ve mekân ve devr-i i'tibâr olunmaz. Âlem-i vücûbda hûd-i leyl ve nehâr i'tibârîdir. Pes şol sâlike ki sırrı âlem-i vücûbda seyr eyleye lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemine dâhil olmuş olur. Zîrâ oranın leyli zât-ı ahadiyyedir ki muktezâsı nûr-i siyâh olmaktır. Ve nehârı zât-ı vâhidiyyedir ki hükmü nûr-i beyâz olmaktır. Ve sülûk u seyr zât-ı ahadiyyeye müntehî olmadıkça etvâr-ı temâm olmaz. Ve bu mertebenin erbâbı deryâya müntehî olan seyl gibidir ki hâmûşdur. Ve eğer hareket iktizâ ederse hareket-i deryâ ile olur. Ve ona hükm-i bekā derler. Fe'fhem cidden.

Ve Hakk Teâlâ için şeş cihet onunla doludur dedikleri onun feyz-i nûru ve sırrıyla kāimdir demektir. Zîrâ Alah Teâlâ kayyûmdur. Ve bundan ayniyyet lâzım gelmez. Ve bunun tafsîlî bâlâdır. فتفطن لذلك فانه عميق الباحث عن ذلك في بحر الحيرة غريق والله اعلم بما حقيق [Bunu anlamaya çalış. Çünkü o derindir.] **[57.b]** Bunu araştıran hayret deryâsına dalmıştır. Allah Teâlâ, bunun hakîkatini en iyi bilendir.]

NAZM

Ey ki zâtı ganî ve ismi aliyy

Izam-i şânı dehr içinde celî

Bilmedi künh-i zâtını herkiz

Âlem içre ne nebî ne velî

Var mı vasf-i cemîlin mislî

Yoktur zât-ı pâkin bedeli

Görünürsün eğerçi her yüzden

Oldu bilmek seni muhâl velî

Söyledir Kibriyâ'-i zâtın kîm

Kimsenin ol makāma eremez eli

Tutulur âlem içre fermânın

Derçü Hakkı fakîr cümle belî

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra]

Nefsini mutmainneye ere

Ba'de cemâl-i Hakkı göre

Ya'nî, ârifin cemâl-i Hakkı mütâlaası nefs-i mutmainneye vüsûlden sonradır. Zîrâ nefsin itmi'nân ve sükûnu cilâ'-i âyînedendir. Ve âyîne mücellâ ve musaykal olmadıkça sûret-nümâ olmaz. Ve bundan murâd hakîkat-i tecellîdir ki dâimdir, yoksa gârib değildir. Zîrâ mertebe-i akılda olan tecellî-i kevkebî ve mertebe-i kalbde **[58.a]** olan tecellî-i kamerî ve mertebe-i rûhda olan tecellî-i şemsî, bunların cümlesi âfil ve gâribdir. Pes, sâlik bu mertebelerde olan levâih ve levâmi' ve tavâli'a magrûr olmaya, belki tecellî'-i sırrîye mazhar olmaya sa'y eyleye ki tecelîyât-ı mezkûrenin bâtnıdır. Nitekim hazret-i İbrâhîm'den (a.s.) bi-tarîki'l-hikâye gelir: إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفاً وَمَا أَنَاْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (En'âm, 6\79) [Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim, ben puta tapanlardan değilim.]

Ya'nî, vech ki, bir nesnenin hakîkati ve aynıdır, mertebe-i sırrdır. Onun için arz ve fâtırına tevcîh olundu. Zîrâ şems ve kamer ve nücûm-i semavâtın müştemil olduğu ecrâmdır ki hadîsdir; rûh, kalb ve akıl gibi.

Pes onlara tevcîh-i vech etmek vâcibden mümküne ve kadîmden hâdise udûldür. Binâen-alâ-hazâ, şirkden hâlî değildir. Zîrâ ibâdette hâlık ve mahlûku tesviye lâzım gelir. Bu sûrette vâcib olan budur ki vech-i mü'min mahlûkāt-ı enfüsiyye ve âfâkiyyeden fâtır ve halka müvecceh olup ibâdet ve teveccüh ona tahsîs kılına. İşte buradan küffârın ibâdet-i **[58.b]** esnâm ve nücûm etmekte hatâları ve sâliklerin vücûdlarında olan merâtib-i gıtâları ma'lûm oldu. Ya'nî, her kimde ki zâhir ve bâtında hanîfiyyet-i sırrı olmaya, ol kimse müşrikdir. Ya'nî, eğer zâhirde hanîf değil ise şirk-i celî ile müşrikdir.

el-Hâsıl, eğerçi cemî'-i eşyâdan nûr-i Hakkı müşâhede mümkündür. Zîrâ meşâhid ve merâ'-i Hakk'tır. Velâkin nûr-i mukayyedi müşâhededir. Maa-hazâ, onu müşâhedeye kasrla me'mûr ve ona secde ile me'zûn değildir.

Pes, lâzım geldi ki âlem-i ıtlâka yüz tuta ve Hakk'a vech-i mutlaktan teveccüh eyleye ki tevhîd-i mahzdır. Nazar eyle ki rûza, erişdikte nazarın nûr-i şemsedir mutlak, yoksa bi-aynihi bir hânede bir pencereden aks eden nûra değil. Zîrâ, bu nûr-i mün'akis şemsin nûr-i mutlakından hisse-i mahsûsadır. Ve şebde olan nûr-i kamer dahî böyledir. Teemmül eyle ki, şems ve kamer gurûb ettik te cemî'-i envâr onlarla gurûb eder. Ve buradandır ki derler: **كل شيء يرجع الي الاصل** [Her şey aslına döner] Ve Kur'ân'da gelir: **وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ** (Yûnus, 10\56) [O'na döneceksiniz.]

Ve bu bir asîldir ki, **[59.a]** cemî'-i fürû' ona mübtenîdir. Ve hakîkat-i tecellî ve ahvâl-i hakāik ve a'yân buradan mefhûmdur. Zîrâ hakāik-i mümkine zulmet-i leylde mestûr olan eşyâ gibidir ki onları ibrâz eden nûr-i şems olduğu gibi. Zulmet-i ademde olan mâhiyyât ve hakāiki izhâr eden dahî nûr-i tecellîdir. Ve bu ibrâz ve izhârdan kat'-i nazar-i eşyâ ve hakāik hâlâ mestûrlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَآيَةٌ لَّهُمْ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَار فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ** (Yâ-sin, 36\37) [Onlara bir delil de gecedir: Gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler.] Ya'nî, nehârın yeri hâlâ leyldir. Çünkü nehâr onun üzerinden meslûh ola. Asl olan leyl, bî-perde zuhûr eder. Lahm-i ganem selhi'l-cild zâhir olduğu gibi. Bu sûrette nûr-i nehâr aslına rücû' eder ki kurs-i şemsdir. Pes, nûr-i nehâr eşyâyı zulmetten ve ihtifâdan tahlîs ettiği halde yine fi'l-hakîka mestûredir. Nitekim zihninde tasavvur ettiği nesneyi izhâr eden lisânın veyâhûd kalmaktır. Böyle iken yine ol mutasavvar olan nesne zihninde mestûrdur. Gel imdî hakāik-i mümkine ile tecellî'-i ilâhîyi dahî bundan idrâk eyle. **[59.b]** Ve sen sana aslâ vücûd verme. Zîrâ senin zuhûrun Hakk'ladır ve illâ sen yine evvel ki ma'dûmsun. Ve aslına ihtiyârınla rücû' eyle ve fânî-yi bâkîde ifnâ eyle ve illâ bi'l-ıztırâr rücû' edersen ve zahmet çekersen.

el-Hâsıl, insân bu nûrla münevver olmak gerektir ki bir dahî zulmeti olmaya. Ve ona nûri'l-envâr derler. Zîrâ şâir-i envâr onun şâyesidir. Ve Hakk'ta gurûb ve tulû'-i mutasavvar değildir. Ve kenz-i mahfî olduğu esmâ ve sıfâtı i'tibâriyledir ki merâtib iktizâ etmiştir. Ve illâ, kendi zâtında zâtına zâhir ve bâhirdir.

Ve şunlar ki esmâda kaldılar, kuyûdan halâs olmadılar. Ve çeşm-i hayâlle bakanlar mütâlaa-i cemâl-i Hakk'ı bulmadılar. Kanî bir âl-i himmet ki keşf kerâmâta nazar etmeye ve teveccüh-i vechi koyup ceyb-i verâsete gitme. Ve kanî bir merd-i

meydân ki heykelini bir top gibi oynaya, ve akl ve kalb ve rûhu kazgân-i fenâ'-i küllîde kaynaya ve onda hâdisden eser kalmaya ve Hakk'tan gayrı nedir, zerre kadar bilmeye ve Hakk'la Hakk ola ve ilhâddan halâs bula **اللهم بحرمتك اسمك الرفيع وبجاه حبيبك الشفيع ارفعنا من حضيضالاين والبين واوصلنا الي اوج العيان والعين** [Allahım! Refî' isminin hürmetine ve şefî' sâhibinin şerefine, **[60.a]** Bizi arada kalmaktan yükselt ve bizi ayâna, öze ulaştır.

NAZM

Vech-i mutlaktan teveccüh edelim, dergâha gel

Sırrla bî-perde vâsıl olalım Allah'a gel

Cân ve dil olsa tecllîsinden onun gark-ı nûr

Olalım revnaknümâ çarh üzere mihr ü mâha gel

Her ne denli hâne-i dil cilvegâh-ı Hakk ola

İntisâb bendelikle edelim ol şâha gel

Cenâb-ı Hakk'tan haberdâr olmaya müştâk isek

Gafleti ko, bir gün evvel bir dil-i âgâha gel

Menzil-i maksûda Hakkı-veş dilersen ger-i vüsûl

Sende bir mürşid yüzünden durma doğru râha gel

رقم- رتم- ربم [Rakam, Retem, Rabbım]

Bu üç kelime kalem-i ilâhî ile mersûm olmuş zâhir oldu. Zâhir olan budur ki bu âlem esmâ ve sıfât rakam makūlesidir ki nakş-i ilâhîdir. Ve retime ki tezkîr için ısbı'a akd ettikleri hayttır. Âlem-i mezkûr dahî tezkîr bâbındandır. Onun için, **[60.b]** **يَا أَيُّهَا النَّاسُ** (Nisâ, 4\1) [Ey insanlar!] diye hitab-i ilâhî vârid oldu. Zîrâ âlem-i kesrete nüzûl ve meyânda berâzih-i kesîre olmak sebebiyle vahdet-i mensiyye olup abde göre Hakk'tan bu'd-i zuhûr etti. Bu cihetten derler ki "Gözden ırak olan gönülden ırak olur". Zîrâ beyne'l-habîbeyn vâkı' olan mesâfât-ı hicâbdan hâlî değildir. Ve hicâb-ı mûris nisyândır. İşte bu ma'nâ, mahcûblar hâlidir. Fe-emmâ ekmel-i mükâşifîn makām-ı indiyyette karâr-dâdedir. Ve kelâm-ı cerh ve ta'dîl onların mâ-adâsına göredir. Ve kelimât-ı mezkûrede Hakk'la halkın irtibâtına remz vardır. Zîrâ **رقم** (Rakam) ki kitâbettir. Ketb ise bir harfi bir harfe zamm etmektir, tâ ki kelime vücûd bulur. Pes bundan zamm ve cem' ma'nâsı zâhir oldu ki beyne'ş-şeyîn melhûzdur.

Ve **رتم** (retem)'de dahî ma'nâ-yı zamm vardır ki ma'kūd ve ma'kūd bih ile hâsıldır. Bu cihetten gâyet-i işâret **ربم** (rabbim) oldu. Ya'nî ondan Rable merbûb arasında olan irtibât zuhûr buldu. Maa-hazâ, retem ile rabbim kelimeleri tecnîs-i hatt üzerine vârid olduğundan letâfetten hâlî değildir.

el-Hâsıl, âlem-i esmâ ve sıfât niseb ve izâfât kabîlindendir ki, **[61.a]** **رَبِّ الْعَالَمِينَ** (Fâtiha, 1\2) [Âlemlerin Rabbi] mertebesine dâldir. Ve ol mertebenin tafsîli âlem ve ihtisârı âdemdir. Ve âlem âyîne-i esmâ ve âdem mir'ât-ı müsemmâdır. Bu cihetten vârid oldu ki **ان الله خلق آدم علي صورته** [Muhakkak Allah Âdemi kendi suretinde yarattı][42] **ايعلي صورتة الحقيقية فلا صورة له في العالم الجمع بل في عالم الفرق المجاز و حققية** [Ya'nî, hakîkat sûreti üzerine. Cem' âleminde onun için bir sûret yoktur. Bilâkis, sûret fark, mecâz ve hakîkat âleminde olur.] Fe'fhem cidden.

---

[42] Buhârî, *Sahîh*, İsti'zân, 1, VII, 125; Müslim, *Sahîh*, Birr, 32, no: 115 (III, 2017), Cennet, 11, no:28 (III, 2184); Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II, 244, 251, 315, 323

Ve sırr-ı rubûbiyyet dedikleri izâfet-i mezkûredir. Pes bu âdemde rabbum denilir, bâ-i muvahhadenin zammıyla. Ya'nî, Allah Teâlâ rabbimdir ve ben onun merbûbuyam ve meyânımızda nisbet-i esmâ ve izâfet-i sıfât vardır. Sultân-ı a'zamın vükelâsı ile aralarında bî-hasebi'l-merâtib nisbet ve izâfet olduğu gibi.

Ve âlem-i hakîkatte **ربم** (rabbem) denilir. Bâ-i muvahhadenin fethiyle mansûr **اناالحق** [Ben Hakkım] dediği gibi. Velâkin bu sırru's-sırr inde'l-kümmel mestûr ve mahfûz olmakla tekmîl neş'e edenler o makūle da'vâyı lisânagetirmezler. Ve da'vâ edenlerin hâlini terk-i edebe nisbet ederler. Zîrâ kâmil odur ki cem' ve farkın ikisini dahî mürâât ve muhâfaza eyleye. Tâ ki, bâtını tevhîd-i hakîki ve zâhiri ubudiyet-i mahza **[61.b]** üzerine olmakla nizâm-ı enfüs ve âfâk halel-pezîr olmaya ve cem' ve fark yerini bula. Ve deryâ ve sahrâ sırrı zuhûra gele. Bu cihetten "Rabbim Allahdır" demek esahh oldu. Nitekim ekmeli'l-mevcûdât (s.a.) ene demedi. Ya'nî câmi'i'l-hazreteyn iken zâhirde hazret-i kevniyyeye nâzır oldu. Ve hazret-i ilâhiyyeyi setr eyledi. Ve onun **انا سيد الناس يوم القيا مة** [Ben kıyamet günün efendisiyim][43] buyurduğu da'vâ-yı mezkûrdan hâriçtir. Zîrâ bu siyâdât ki kendi nefsi için isbât etti, siyâdât-ı kevniyyedir. Maa-hazâ, onunla dahî iftihâr etmedi. Belki ihbârı mücerred-i ümmetine tenbîh için idi. Tâki yevm-i kıyâmette berây-i şefâat devr-i ebvâb etmeyeler ve doğru dergâh-ı Muhammedîye geleler. Maa-hazâ, enbiyâdan da'vâ sâdır olsa uhdesinden gelmeye kādirlerdir. Evliyâ ise onlar gibi değillerdir, eğerçi ashâb-ı kerâmâttır. Ve kerâmât mu'cizâttan ma'dûddur. Zîrâ, mu'cize ile kerâmetin meyânında fark vardır. Ve efrâd-ı ümmetten her kime ki da'vâ sadedinde oldu. Âher mahcûc ve mülzem olup uhde-i da'vâdan hurûc-i müyesser olmadı. Fe-emmâ, **[62.a]** terk-i da'vâ edenler âsûde hâl oldular. Nitekim hatemü'l-evliyânın (k.s.) katli husûsunda erbâb-ı inkâr nice kere tecemmu' ettiler. Ve âher kendileri maktûl oldular.

Suâl olunursa ki; çünkü da'vâ yoktu, yâ tecammu'-i mezkûr ne için idi.

Cevâb budur ki; da'vâ rubûbiyyete göredir. Hatem-i mezkûrede ise bu makūle da'vâ yok idi. Belki hakîkat üzere zâik-i ubûdiyyet olanlardan idi. Fe-emmâ,

---

[43] Buhârî Sahîh, *Kitâbü'l-Enbiyâ*, c:II, 64; Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 616

rubûbiyyetin rahmet-i vâsiasından ve sırr-ı kazâ ve kaderinden ve vahdetinden tasnîfâtında çok bahsetti. Ve ukūl-i kāsıra onu idrâkten âciz olduğundan ehl-i rüsûm; küffâr-ı Kureyş gibi mahcûc olduklarından mühâzzeyie kıyâm ettiler. Ve nûr-i ilâhîyi itfâya çalıştılar. وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ (Saff, 61\8) [Allah nûrunu, dinini tamamlayacaktır.]

Suâl olunursa ki; bir söz ki ihtilâl-i âleme bâis ola. Onu lisâna veyâ kaleme getirmek memnû' ve menhîdir. Enbiyâ ve evliyâ ise nizâm-ı âlem için mürsel ve meb'ûslardır.

Cevâb budur ki; hatem-i mezkûr hatemiyyeti cihetiyle cemî'-i makālâtında me'mûr ve me'zûn **[62.b]** idi. Şöyle ki, mukaddem ve muahher olanların hiç birine bu makūle bâb-ı izn-i meftûh olmadı. Onun için selâmet buldu. Ve gayrîler kimi mesmûm ve kimi gayrî ve cehle maktûl ve muazzeb oldular.

Suâl olunursa ki; rasûlullah (s.a.) câmi'i'l-hakāik, hâmili'd-dekāik iken niçin onlardan o makūle elfâz sâdır olmadı.

Cevâb budur ki; lisân-ı nübüvvet ukūl-i âmme üzerine vârid olmuştur. Ve illâ ihtilâl lâzım gelir. Lisân-ı velâyet ise böyle değildir. Pes her ne ma'nâ ki lisân-ı velâyetten sâdır olur. Hakāik-i Kur'ân'dandır ki lisân-ı nübüvvet onun cümlesine remz etmiştir. Velâkin fehm-i havâs-ı nâsa müfevvezdir. Ve her sırrı kemâl-i zuhûru vaktine merhûn olmakla hakāik-i dakîkanın zuhûru dahî vakt-i hateme merhûn idi. Nitekim ba'zı şerâi'-i hazret-i Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünden sonra zuhûr etse gerektir. Maa-hazâ, şerâi'-i nebeviyyedendir. Pes bunu teslîm eder. Ve illâ merdûd olur. Zîrâ **[63.a]** evvelâ, hakāiki inkâr etmek ilhâd-ı mahzdır. Zîrâ Kur'ân, zevâhir ve bevâtının mecmû'unu müştemildir ki zü'l-cenâheyndir. Pes bir tarafıyla iktifâ etmek hakîkatten udûldür.

Ve sâniyen, her hakîkat her asırda zuhûr iktizâ etmez. Belki zuhûru için vakt-i muayyen vardır. Nitekim enbiyâ (a.s.) cemî'-i merâtibde kâmiller iken her biri ümmetini bir mertebeye da'vet etti. Ya'nî kimi tevhîd-i ef'âle ve kimi tevhîd-i sıfâta ve kimi tevhîd-i zâta delâlet eyledi. Ve her biri cümle-i merâtibe da'vet eylemedi. Ve ettikleri sûrette dahî bi'l-fi'l eseri zuhûr etmedi. Belki mertebe-i fi'l cenâb-ı nübüvvete mahsûs oldu. Onun için hatmiyyet ile hitâm buldu. Ve bundan ümmet-i merhûmenin ümmet-i vasat olduğu sırrı zuhûra geldi. Zîrâ ümmet-i vasat odur ki câmi'i'l-cemâl ve'l-

celâl ola ki bu cem'iyyet kemâl-i zâideden ibârettir. Ve bu ma'nâdandır ki, her asırda olan insân-ı kâmil peygamber makāmına kāim olmuştur. Ve hatem-i velâyetin nefh ve nefesidir. Gerek halk onu kabûl etsin ve gerek kabûl etmesin.**[63.b]**

Zîrâ nebî-i cümle yanında müsellem olmayacak velî nice müsellem olur. Maa-hazâ evliyânın ekseri mestûrdur. Ve zâhir olan dahî fi'l-cümle hafîdir. Zîrâ halkın nazarı kerâmât-ı kevniyyeyedir, kerâmât-ı ilmiyyeye değil. Şol cihetten ki hissle ülfetleri gâlibidir. **أُولَـئِكَ كَالأَنْعَامِ** (A'râf, 7\179) [İşte onlar hayvanlar gibidirler.]

NAZM

Her kande zuhûr eyler ise sırr-ı hakāik

Gûyâ ki çimende açılır tâze şakāik

Bir dem gelir elbette o dem miske döner dem

Âdem dem-i feyzle olur cümleye fâik

Aklın var ise ravza-i irfâna dahûl et

Kîm ehl-i dil ve dîdeye her vechle râik

Zâhidlere yol vermedi Hakk menzil-i vasla

Âşıkları hoş lütufla sevk eyledi sâik

Hakkı içe gör Kevseri, var havz-ı nebîden

Şol günde ki dil-teşne ola cümle halâik

Burada gün مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (Fâtiha, 1\3) [Din gününün sâhibi] gibi yevm-i dünyâ ve yevm-i âhiretle şâmildir. Ve bu mevtınde Kevser-i feyz nûş etmeyen mevtın-i âhirette dahî etmez. Gerekse sûret-i havzdan nûş eylesin. Zîrâ bu ma'nâ hükm-i **[64.a]** şerîatı kabûl edenedir. Bizim sözümüz ise feyz-i hakāikdedir ki إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (Kevser, 108, 1) [Muhakkak ki biz sana kevseri verdik] remzi onadır.

NAZM

Ey aklı olan, menzil-i irfâna şitâb et

Ko serdî-i pindârı bu yolda ise tâb et

Mağfûr olur zenb, şefâat edegör aşk

Sen ister isen âşıka bir kerre itâb et

Bak kangımıza açıla fâlın yüzü âher

Al mushaf-ı mevlâyı ele feth-i kitâb et

Dil-i feyz-i pezîr olmayacak mürde bil onu

Gerdir kulağı ger ona sad-ı bâr-ı hitâb et

Zincir-i ecel çekmeden evvel seni kabre

Düş aşkla Hakkı yola var Hakka metâb et

قيل لي بهذه العبارة التركية [Bana bu Türkçe ibâre söylendi] :

"Herkes ezelde isti'dâdı olduğun bilmez".

Ya'nî eğer müstaidd-i feyz ve kābil-i kemâl olduğunu bileydi esbâbına teşebbüs eder ve dilediği yola döner giderdi. Velâkin cehlinden kendini mühmil bırakmış ve muktezâ-yı tab' ve nefs üzerine akmışdır. Matlûb-i azîm ise sebeb-i azîme mevkūfdur. Nitekim, **[64.b]** bâlâda şerh olmutur.

Suâl olunursa ki; nefs-i isti'dâdı bilmek kifâyet eylemez. Zîrâ kuvvet dedikleri ma'nâ, fi'le gelmek dahî mukadder gerektir.

Cevâb budur ki; nefs-i kābiliyyet sebeb-i harekettir. Gerek orada bi'l-fi'l eser bulunsun ve gerek bulunmasın. Çünkü gâyet meçhûldur. **اعملوا فكل** ميسر **لما خلق له** [Amel ediniz, herkese yaratıldığı şey kolay olur.][44] mûcibince esbâb ve vesâile temessük gerektir, kazâ'-i ezelî, eseri zuhûra gelince. Ya'nî, gerçi Hakk'a göre acz yoktur velâkin herkesin bi'l-fi'l kemâline kudret taalluk etmez. Zîrâ mahallinde mâni' vardır. Pes evvel mâni'in zevâlı mümteni' kabîlinden olacak gâh olur ki esbâba adem-i teşebbüs ile matlûb vücûd-pezîr olmadığı gibi ba'de't-teşebbüs dahî netîce zuhûr etmez. Velâkin teşebbüs mukadder olmakla hâriçte husûla gelir, küffârı îmâna da'vet etmek gibi. Maa-hazâ, ihbâr-ı ilâhî ile hâriçte adem-i îmânı maktû'dur, Ebû Cehil gibi. Bir nesnenin netîcesi meçhûl olacak, mukadder ne ise olur demek hayr etmez. Belki merîze tabîb gerektir. Gerekse gâyeti intikāl ve vefâta müncerr olsun. **[65.a]** Ve gâh olur ki bu ma'nâ ta'rîf-i ilâhî ile ma'lûm olur. Hızır'ın (a.s.) katl eylediği gulâm gibi ki ba'de'l-bülûğ küfrü mukadder idi. Onun için ilâcı görülüp kable'l-bülûğ katl olundu.

Sûâl olunursa ki; gulâm-ı mezkûrun hakkında küfr üzerine matbû' idi diye haber vârid olmuştur. Pes herkeste isti'dâd-ı ezelî olmak memnû'dur.

---

[44] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü't-Tefsîr, 68

Cevâb budur ki; matbû' olduğu ihbâr-ı şâri'le ma'lûm oldu. Ve kiminin dahî bi'l-fi'l küfrü ve onun üzerine hatemiyle ma'lûm olur. Fe-emmâ, mutlak-ı tab' kābiliyyeti münâfî değildir. Meselâ, bir nesne seng-i siyâh âdette âyîne olmaz. Velâkin kudrete göre acz yoktur. Nitekim anâsırın sûret-i âdemiyye ile münâsebeti yokken nefh-i rûhla sûret-i unsûriyyeden hurûc etti ve zıl'-i eyser-i âdemin dahî sûret-i havâiye ile adem-i münâsebeti var iken yed-i kudret onu fâhûrî tıynı tasvîr eylediği gibi ki tasvîr etti. Ve Havvâ sûretine kodu. Ve buradan fehm olunur ki şol ayet ki gelir: **وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون** (Zâriyât, 51\56) [Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım] Ya'nî ins ve cinn **[65.b]** kābiliyet-i ibâdet ve ma'rifet üzerine halk olunmuştur. Zîrâ eğer bu kābiliyyet olmasa me'mûr ve mükellef olmazlardı. Velâkin her kābiliyyet-i kuvvetten fi'le hurûc etmek muktezâ-yı şuûn-i ezeliyye ve taayyünât-ı gaybiyye olmadığından ekser ins ve cinn dalâl üzerine kaldılar. Ve fi'l-cümle ibâdet ve ma'rifet husûle gelmek **ليعبدون** (Zâriyât, 51\56) [İbâdet etmek için] mazmûnuna musahhıh oldu. Zîrâ îcâd-ı âlemden maksûd-i aslî insân-ı kâmilin vücûdudur ki, **واحد كالف**[Bir bin gibidir.] hükmündedir.

Pes, sûrette mazâhir "ism-i mudill" ziyâde ve ma'nâda mazâhir "ism-i hâdî" efzûndur. Nitekim gelir: **سبقت رحمتي الي غضبي** [Rahmetim gazabımı geçti][45]. Ya'nî, rahmet-i sâbıka-i vâsia merhûmun magdûbdan kesretini iktizâ eder. Velâkin her raiyyet dergâh-ı sultâna dâhil meclis-i hâsa müste'hil olmakla ekser ins ve cinn hâriç bâbda kaldılar.

Maa-hazâ, **وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ** (Yûnus, 10\56) [O'na döneceksiniz] mûcibince âher mebde'-i evvele ve asl olup keşf-i nikâb hâsıl olsa gerektir. Zîrâ bi'l-âher şems zav'ını ve kamer nûrunu kendilerine zamm etseler gerektir. **قال تعالي حكاية عن هود عليه السلام** [Allah Teâlâ Hûd'un (a.s.) hikâyesinde dedi:] **إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ** (Hûd, 11\56) [Rabbim, elbette doğru yoldadır.] **فظن خير ا ولا تسال عن الخبر والله عليم لخبير** [Hayra yor, haberden sorma. Allah alîmdir, habîrdir.] **[66.a]**

---

[45] Buhârî, *a.g.e.*, Tevhîd, 15, 22, 28; Müslim, *a.g.e.*, Tevbe, 14-16

NAZM

Kemâle ermeğe insâna isti'dâd lâzımdır
Tarîka girmek evvel kişide zâd lâzımdır

Bu nakş-i ma'rifet her levhde sûret-pezîr olmaz
O nakşe ma'nâda bir hâme-i bihzâd lâzımdır

Halîfe olmaya bu mekteb-i âlemde tıfl-i dil
Ona ilm-i hakāik öğretir üstâd lâzımdır

Siyâsetgâh-ı dehr içre kesilmez ırk-ı emmâre
Serinde darb-ı tevhîd ile bir cellâd lâzımdır

Eğer büstân-ı âlemde ser-i servîn ere arşa
Ubûdiyyet makāmında deme azâd lâzımdır

Bugün ehl-i fenâya âlem-i fânîde ey Hakkı
Ne şân ve şöhret ve ne halk içinde âd lâzımdır

خدا - جدا [Hüdâ, cüdâ.]

Kalem-i ilâhî bu vechle mersûm olmuş zâhir oldu ki evvelkisi hâ-i mu'ceme ile zebân, yarısı da esmâ-i ilâhiyyeden vâcibü'l-vücûd ma'nâsına ve ikincisi cemîle firâk ve dûrî demektir ki Türkî ayrıdır.

Ve bu iki kelimenin meyânında tecnîs-i hattı olduğu zâhirdir. **[66.b]** Ve iki nokta, Halvetî ve Celvetî noktaları gibidir. Pes asl-ı halvet ve fürû'-i celvet olduğu gibi ki evvelkisi hâ-i mu'ceme ile makām-ı halvet ve cüdâ makām-ı celvettir. Ve bunun şerh ve beyânı budur ki, **فوقتا يكون العبد ربا** [Öyle bir vakit vardır ki, kul Rab olur.] muktezâsınca fenâ'-i küllî ve istihlâk-ı mahzda ki abdın Hakk'la Hakk olduğu makāmdır. Halvet-i maa'llah ve makām-ı Hüdâyı zuhûr eder.

Ve bu mertebeye kenz-i mahfî derler ki, onda abd için zuhûr yoktur. Ve burada maiyyet-i tefhîm içindir. Yoksa halvet-i maa'llahın zâhirinden isneyniyyet görünür. O makām ise makām-ı vahdettir ki abdin taayyünü mahv olup ke'l-evvel vücûd-i Hakk kalmaktır. Zîrâ vücûd-i mümkün, vücûd-i vâcibe müzâheme edemez. Pes fî nefsi'l-emr ma'dûm iken sülûk hasebiyle dahî ma'dûmiyyeti meşhûd olur. Ve i'tibâr zâil olup ancak sûret kalır ki mu'tedûn-bih değildir.

Ve Hüdâyî dediğimiz dahî bu ma'nâyadır ki fenâ'-i abd ve bekā'-i Hakk'tır. Ve illâ sayrûret ve istihâle muhâldir. Bu cihetten **يكون العبد رب** [Kul, Rab olur.] cümlesinde olan kâne mahzâ tahakkuku ve fenâ'-i abdiyyeti ifâdedir. **[67.a]**

İşte bu makām-ı fenâ' ki zikrolundu, Halvet ve Hudâyî makāmıdır. Bundan sonra makām-ı bekā zuhûr eder ki evsâf-ı Hakk'la celvet ve bürûzdur. Ve bu makāma cümle celvet ve Hudâyî derler ki makām-ı müşâhede ve makām-ı kāb-i kavseyn ev ednâdır. Zîrâ cüdâdan murâd bu'd-i müfrit değildir ki mâni'-i rü'yettir, belki bu'd-i mu'tedildir. Zîrâ bu'd-i müfrit mâni'-i rü'yet olduğu gibi ki mahcûblar hâlîdir. Kurb-i müfrit dahî mâni'-i rü'yettir ki ehl-i halvet olanlar hâlidir. Zîrâ makām-ı halvet ve fenâda zâhir olan bi-zâtihi, li-zâtihi Hakk'tır ki orada abdın halkıyyetinden eser yoktur.

Pes, râî'-i mer'îde müstehlek olacak şuhûd müyesser olmaz. Bu cihetten cüdâlık cîmle ya'nî kurb-i mutavassıt ve bu'd-i mu'tedil lâzım geldi. Tâ ki müşâhede

müyesser ola. Ve bu cihetten celvetî cîmle halvetî olup dâiresin tekmîlden sonra celvetî olur ki makām-i ekmeliyyettir. Pes her halvetîye lâzımdır ki makām-ı bekâya rücû'la celvetî sûretine dühûl eyleye.

İşte Hudâ ve halvette noktaların fevkânî ve cüdâ ve celvette tahtânî olduğu **[67.b]** takrîr-i mezkûrdan mefhûm oldu. Ya'nî halvetî makām-ı a'lâya urûc eder ki mebde-i evveldir. Ve bu mertebe ism-i âhire nâzırdır ki seyr-i urûcunun hatmidir. Nitekim ism-i evvel seyr-i nüzûlunun bed'-i i'tibâriyle ve zâhir-i vücûd-i Hakk'a nazarla ve bâtın-i vücûd-i halk hasebiyle ıtlâk olunur. Ve celvetî cîmle esefle nüzûl eder ki makām-ı kābe kavseyndir. Ve bu makāmda gelir: **فَإِنِّي قريبٌ** (Bakara, 2\186) [Muhakkak ben yakınım.] Ya'nî bu makāma makām-ı kurb ve münâcât ve müşâhede derler ki lezzet bu makāmdadır. Yoksa makām-ı fenâda değildir. Nitekim bu kitâbda bâlâda[46] **واسالك لذة النظر الي وجهك الكريم ابدا راءما سرمدا** [Dâimâ kerim yüzüne bakmanın lezzetini istiyorum.] hadîsinde mürûr etmiştir.

Sûâl budur ki; celvet ve cüdâyî makām-ı ehl-i da'vet ve irşâddır ki makām-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâdır. Eğerçi ba'zıları halvet ve hudâyî makāmını ihtiyâr etmişlerdir, Ebû Yezîd-i Bestâmî gibi k.s. Zîrâ makām-ı da'vet makām-ı belâ ve muhannet ve makām-ı halvet makām-ı sükûn ve râhattır. Nazar eyle ki halka ihtilât ve sohbet edenler ne eziyyetler çekerler ve ne şiddetler görürler. **[68.a]**

Ve bu makāmdan cenâb-ı nübüvvet (s.a.) buyurur ki: **ماالذي نبي مثل ما اوذيت** [Hiçbir nebî, benim çektiğim gibi eziyet çekmedi.][47] Fe-emmâ, maksûd-i nebevî netâic-i eziyet ve cefâ olan tecellîyât-ı ilâhiyyeyi beyândır. Zîrâ ibtilâ âyîne-i kalbe sebeb-i mezîd-i incilâdır. Nitekim bu zevkden zâik olanlar bilirler ve ona göre kazâya râzı ve belâya sâbir olurlar. Ve belki cemî'-i nisebden fenâ bulup her halde Hakka iclâlen ve i'zâman taabbüd ederler. Ve bu ubûdiyyette lezzet-i hakîkiyye bulurlar. Ve bu makāmın fevâidindendir ki ba'zı küberâ' buyurmuşlardır ki felek-i maârif devr ettikte hurûf-i

---

[46] Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 33.b

[47] Kaynağı bulunamamıştır.

menkūta-i fevkāniyye hâdis olur. Zîrâ ulûm ve maârif derecât-ı kurb ve visâle sebebdir ki derecât-ı cenândan a'lâdır.

Pes felek-i maârif, ahlâk ve ahvâl ve kerâmat makāmıdır. Ve kaçan felek-i a'mâl devr etse harf-i menkūta-i tahtâniyye zuhûr eder ki hakāik ve makāmât ve menâzilât mertebesidir. Zîrâ a'mâl-i sâliha gerçi ecsâd-i süfliyye âsârıdır. Velâkin vesîle-i hakāiktir. Ve kaçan felek-i müşâhede devr eylese hurûf yapsa, ya'nî gayr-i menkūta-i hâdise olur. Ve felek-i müşâhede zikr olunan ahvâl ve hakāik ve emsâli nesneler mefkûddur.

[68.b]

Ve bu felek i'tibârâttan müberrâdır. Zîrâ cümleden a'lâdır, felek-i arş-ı mecîd gibi. Eğerçi erbâb-ı müşâhede dahî ehl-i hakāiktir. Zîrâ müşâhede ve tecellînin hükmü îrâs-ı ulûm-i ilâhiyedir. Husûsâ ki, tecellî'-i berki cümleye gâlibidir.

Sûâl olunursa ki; besmele tahtında olan bâ-i muvahhide nedir.

Cevâb budur ki; remz-i nokta-i ahadiyyettir ki bi-hasebi't-tecellî mazâhire nüzûl etmiştir. Ve bu nüzûl i'tibâriyle tahtânîdir. Zîrâ, ب (be) elifden sonradır ki taayyün-i zâtî'-i evveldir. Onun için noktası muvahhadedir.

Ve tâc-i müsennât taayyün-i sânî sıfâtıdır. Onun için iki nokta ile mu'lemdir. Ve sâ-i müsellese taayyün-i ef'âlîdir. Onun için üç nokta ile mersûmdur.

el-Hâsıl, elif ki yedi adet noktadan ibârettir ki taayünât-ı esmâ-ı seb'adır. Nokta-i ahadiyyeti müştemildir ki ن (Nun) dedikleri budur. Ve onun hakîkatte taayünü yoktur. Fi'l-hakîka taayyün akl-ı evveldendir ki evvel-i âlem-i ebdâ'dır. Ve bu taayyün bi-hasebi'l-etvâr mertebe-i insâna gelince tenezzül etmişve mertebe-i insânda taayyünât-ı zât ve sıfât ve ef'âl gâyet ve nihâyete yetmiştir. **[69.a]**

Ve hurûf-i teheccî müştemil olduğu yirmi sekiz harf mertebesi gelince yirmi sekiz menzilden ibâret ve onun esrârına işârettir. Ve cümlesi eğer harf ve eğer taayyün-i

kevni nokta-i vâhideye râci'dir ki suver-i muhtelifede teşekkül etmiştir. **فسحان الله الظاهر الباطن في الظاعن والقاطن** [Zâhir ve bâtın olan Allah'ı tenzîh ederim.]

NAZM

Noktadan fehm olunur cümle esrâr-ı hurûf

Bilinir sûret-i esmâsı ile Rabb-i raûf

Mâ arefnâke dedi hazret-i sultân-ı rüsûl

Nîce mümkün ki o künhü ile Hakk ma'rûf

Zâtını ister isen perde-i gabya nazar et

Bu şehâdetle odur türlü sıfatla mevsûf

İlmi bir nokta dedi ârif olanlar emmâ

Kıldı câhiller onu bunca fünûnuyla sunûf

Keşfe er tâki tecellî ile onu bilesin

Akl-i kāsırla nîce mümkün ola ona vukûf

Habbetü'l-kalb ile bil nokta-i zâtı, Hakkı

Teng olur ilmine zîrâ ki onun gayrı zurûf **[69.b]**

تنم - بنم [Tenem, benem]

Kalem-i ilâhî bu vechle mersûm olmuş zâhir oldu. Fe-emmâ, ma'nâsı ziyâde hafî nesnedir ki deyme mükâşife bile müştebihdir. Tafsîl-i kelâm budur ki insânın müsemmâsı örf-i âmmda üç nesneden ibârettir ki; heykel-i cismânî ve biri rûh-i hayvânî ve biri rûh-i müdebbir-i insânîdir. Pes bir kimse "ben" dese fi'l-hakîka bu üç nesne murâd olur ki nefs-i nâtıkaya nâzır olan ona ki mahal-i hitâb-i ilâhî ve teklîf-i rahmânîdir. Cesed ve rûh-i hayvânînin mahdûmudur.

el-Hâsıl; bu üç nesne müsâadesiyle teklîf-i tâm olur. Zîrâ rûh-i insânîde tedbîr ve rûh-i hayvânî mebde'-i hiss ve hareket ve cesedde arzû ile a'mâle âlet olmasa maksûd-i şer' hâsıl olmaz. Bu ma'nâdan انا [Ben] diyen bi'l-isâle rûh-i müdebbire nisbetle ve bi'l-tabiiyyeye rûh-i hayvânî ve cesede izâfetle انا [Ben]'dir. Ya'nî, yalnız rûh-i hayvânî ve yalnız cesede göre انا [Ben] demek gerçi tâm değildir. Fe-emmâ fi'l-cümle ıtlâkı sahîhdir. Zîrâ bu ikisinin rûh-i revâna ziyâde ittisâli vardır. **[70.a]**

Şol cihetten ki, rûh-i hayvânî rûh-i müdebbirin semeresi ve cesed dahî rûh-i hayvânînin netîcesidir. Bu ma'nâya ten cihetiyle بنم [Benim] demek câiz oldu. Ve **تنم - بنم [tenem-benem]** ıtlâkı bir sûret üzerine geldi. Buradandır ki âlem-i cem'a göre Hakka sûret-i ıtlâk olunmaz. Zîrâ zât-i ahadiyye sûretten müberrâdır. Fe-emmâ âlem-i fark suver-i esmâ ve sıfâttır ki eşyâ ve kâinat ve mevcûdatla ta'bîr olunur. Ve bunlar suverdir, sûretleri dahî hakîkattir, mecâz değildir. Ve her ıtlâk kendi âlemine münâsib olan vech üzerine olacak hatâ lâzım gelmez. Teemmül eyle ki, Allah Teâlâ lisân-ı imâmdan سمع الله لمن حمد ه [Allah hamd edenin hamdini işitti.] der. Maa-hazâ, imâmın kelâmı lafzî makūlesindendir.

Pes kelâm-ı lafzîye bu mesâg olacak kelâm-ı rûhânî hakkında söz kalmaz. Nitekim, وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلاَئِكَةِ (Bakara, 2\30) [Rabbin meleklere dediği zamân] âyeti müştemil olduğu mukâvele rûhla olmaya kavl vardır.

Pes-bi-hasebi'l-merâtib bu izâfât fi'l-hakîka Hakk'ın terezzühünü münâfî değildir. **[70.b]** Ve ıtlâkātta nass-ı Kur'ân üzerine cârî olmayanları redd eylemişlerdir. Zîrâ şer'-i kıyâsât-i akliyyeyi veyâ te'vîlâtı sahîfeyi redd içindir. Ve bu makāmdandır ki halk mâsivâyı isbât ve nefyde dört kısım olmuşlardır.

Evvelkisi, ulemâ'-i mahcûbûndur ki mâsivâyı vücûd-i Hakk'a mugâyir, başka vücûdla mevcûddur demişlerdir. Pes bunlar i'tibârân ve hakîkaten isbât-ı mâsivâ ederler.

İkincisi, ârifûn- mükâşifûndur ki mâsivâ aslâ mevcûd değildir, lâ-hakîkaten ve lâ-i'tibâren demişlerdir.

Üçüncüsü, müşâhidûn-i muâyenûndur ki; mâsivâ zıll-i Hakktır derler. Ya'nî hakîkaten nefy ve i'tibâren isbât ederler.

Ve dördüncüsü, muhakkıkûn-i vâcidûn der ki, müşâhidûn gibi gerçi hakîkata nefy ve i'tibâren isbât ederler. Fe-emmâ, ayn-ı Hakk olmak üzerine zâhib olurlar, yoksa zıll-i Hakk olmak üzerine değil. Fe-emmâ, bu makām-ı mezâlik-i akdâmdandır ki Hakk Teâlâ, eşyânın sûret cihetinden aynı olmak lâzım gelir. Bunun ise mahzûrât-ı kesîresi vardır. Pes ne yüzden zıllî değildir ve aynîdir. Keşf-i tâmm ve idrâk mâ-lâ-kelâma muhtâcdır. **[71.a]** Tâ ki ilhâd lâzım gelmeye.

Nazar eyle şol nevâta ki, tahte'l-arzda medfûn iken hurûc edip tedrîcle şecere olur. Pes şecere olan nedir ve nevât nîce oldu. Ve ne sûrete girdi ve ismini tebdîl eyledi. Zîrâ nevât denilirken şecere denildi. Maa-hazâ şecere olan ayn-ı nevâttır. Ve bundan intikāl ile ki Hakk Teâlâ kendine "kenz-i mahfî" dedi. Binâen-alâ-hazâ bu âlem halkla zâhir oldu ve esmâ ve sıfâtı zuhûr buldu. Pes bu zuhûrâtla Hakk demek lâzım geldi. Zîrâ halk desek galat ve hatadır. Şol ma'nâdan ki, mahfî olan halk değil, belki Hakk idi. Bu cihetten ona halk demek şecereye sûret-i nevât değildir, belki gayrı nesnedir demek gibi olur. Bu ise habttır. İşte buradan vücûd-i mugâyir isbât edenlerin sû'-i hâlleri zâhir oldu. Ve bu kavle zâhib olanların tevhîdlerinin za'fı bilindi. Ve belki müşrik oldukları fehm olundu. **قال تعالي** [Allah Teâlâ buyurdu:] **وما يؤمن اكثرهم بالله الاوهم مشركون** (Yûsuf, 12\106) [Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar.] Zîrâ, **[71.b]** vücûd-i mümkün isbât etmek fi'l-hakîka şirktir. Ve mülk-i vücûd vâhid-i kahhârın

tasarrufundadır. Ve vücûd-i mecâzî fi'l-asl mekhûrdur ve kelâm onu i'tibârdan iskāttadır ki sülûk-i sahîha menûttur. Ve ona mecâz demek bi'l-i'tibârdır, yoksa bâlâda takrîr olunduğu üzere her ne varsa sûret-i Hakk'tır ve ism-i zâhir tahtında dâhildir. Ve ona bâtın ya'nî Hakk'a bâtın ıtlâk olunmak bi'l-i'tibâr vücûd-i halk sebebiyledir. Böyle iken ism-i bâtın i'tibârî değil belki hakîkîdir. Zîrâ kenz-i mahfî olduğu cihetten dahî bâtındır. **وامشي الي المراتب** [Fe'fhem cidden , mertebeler üzerine yürü.]

NAZM

Mâsivâ kaydını ko, âlem-i ıtlâka eriş

Dârı deyyâre değiş, halkı ko hallâka eriş

Seyr-i seyyâre-i heft eyleme ey dil-i berden

Eyle mi'râc-ı felek, seb'a-i etbâka eriş

Âlem ü âdemi birbirine kıl dâim

Pây-i serle harm-i enfûs ve âfâka eriş

Güzer et bu tabakāt-ı melekûtu durma **[72.a]**

Var gide gide zirve-i nüh-tâka eriş

Hakkı yâ âlem-i vahdette görüş Hakk'la var

Matlub-i âlî'-i cân ü dil-i müştâka eriş

ليلة الثلثاء قيل لي [Salı gecesi bana denildi:]

اياك وان تنفر [Nefret etmekten sakın]

Ya'nî, beyne'n-nâs menfûr olmaktan hazr eyle. Şol cihetten ki tahrîr ettiğin ba'zı meânî'-i dakîkayı adem-i fehmden nâşî inkâra düşerler. Ve ol ma'nâda sana ta'n ve teşnî' ederler. Zîrâ dünyâdan intikāl edenler bile dakk-i cehleden halâs olmadılar, fe-keyfe ahyâ' olanlar. Zîrâ hayatta olanlar müâhezeye kerebdir.

Husûsâ ki, bu a'sârın erbâb-ı inkârı ifrât ehlidir ki tevâtür ile velâyeti sâbit olanları sebb ederler. Bu cihetten revâfiz ve şîa hükmünde olurlar. Zîrâ delâil-i kat'iyye ve nüfûs-i zâhire ile amel etmezler. Maa-hazâ selef-i sâlihîni etmeyenler sâkıtlardır. Şol ma'nâdan ki, onlar evlâda ecdâd gibidir. Ve ecdâdın hukūku muzâafadır. Pes erbâb-ı hakāikı inkâr etmek Kur'ân'ı inkâr etmek hükmündedir. Zîrâ hakāik-ı **[72.b]** Kur'âniyye onların elvâh-ı sâfiye-i kalbiyyelerinde müsbet ve mektûbdur. Ve levh ikidir ki; biri levh-i mahfûzdur ki levh-i sûrîdir. Ve biri levh-i dildir ki levh-i ma'nevîdir. Ve sûret ma'nâdan müstenbittir. Ya'nî bir nesne kuvvette ve ma'nâda olmasa fi'le ve sûrete gelmez. Buradandır ki akl-ı evvele kalem-i a'lâ denildi. Zîrâ nefs-i külliyyeye müntekışe olan ulûm-i kevniyye ve ilâhiyye onun sukāta-i minkārıdır. Ve ona feyz-i mukaddes derler ki feyz-i akdasın netîcesidir. Ve bu feyzden bî-behre olanlar evrâk ve karâtîse nazar ederler. Ve ulûm ancak bu yazılandır sanırlar. Hakîkat ise kalem ve lisâna gelmez.

Pes bu makūle hakāikı onlara ibrâz etmek a'nâk-ı hanâzîre ta'lîk-i cevâhir gibi olur. Ve belki fi'l-mesel uyur yılanın kuyruğuna basmaya benzer ki; esâre-i fitneye ve les'-i lisân-ı mâr misâle bâis olur.

Bu cihetten **لايباع الابل في سوق الد جاج** [Tavuk pazarında deve satılmaz] vefkınce **[73.a]** her nesne kendi pazarında satılır. Ve nâ-ehle ifşâ-yı hakāik olunmaz.

Hususâ ki, tahrîr lisânla takrîrden ehvendir. Zîrâ tahrîr olunan meânî evrâkta mahfûzdur ki herkes ona muttali' olmaz. Husûsâ ki kırâat ve kitâbetten bî-behre ola. Fe-

emmâ lisâna gelmekte süyû' ve umûm vardır. Nitekim demişlerdir: كل سر جاوز الاثنين شاع [İkiliği aşan her sır suyu bulur.] Zîrâ isneynden murâd leblerdir. Ve câizdir ki iki şahs ola. Pes demek olur ki insân kendine bir müsâhib ve hemrâz edinmek kâfîdir. Şöyle ki eğer hem meclisi aded kısmından ednâ'l-emr iki olacak olursa zabt ve hıfz edemez ve âher şuyû'una bâis olur. Bu sebeptendir ki gerçi erbâb-ı enfâsın hulefâsı bisyâr olur. Fe-emmâ aralarında sâhib nefs birdir ki şeyhin fi'l-hakîka mahall-i hitâbı ve mazhar-ı nefesi ve mehbit-i ruh ve masabb-ı feyzi odur. Fe'fhem cidden. **[73.b]**

فانه لا يهتدي اليه الا ال خواص و اهل اختصاص [Ancak, havâs kullar ve ihtisâs sâhipleri hidâyeti bulur.] Ve meşhûrdur ki esrâr galeyân halde tekellüm olunmak lâzım gelse sahrâlara ve kıyılara söylerler. Ve ol nefsin te'sîrinden ba'zı nebâtât hâsıl olur. Nitekim cenâb-ı nübüvvet (s.a.) hazret-i Alî'ye (k.v.) ba'zı esrâr-ı ilâhiyye ifâza edip ketmle tavsiye buyurduk ta hazret-i Alî bir vakitte ziyâde galeyânından bî-ârâm olup ve erip bir câha ser-fürû kıldı ve âh eyledi. Ve ol nefesden bir kamış bitip bir şubân onu oradan kat' eyleyip nefh kıldı. Ve ol kasabdan esrâr zuhûr eyledi. Ve bu ma'nâ İskender'le bir nedîme dahî bu vechle vâki' oldu. İşte buradan قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (İsrâ, 17\84) [Deki: Herkes yaratılışına göre davranır.] sırrı zuhûr buldu. Ya'nî ol âhın esrârıyla ney-i mezkûr tekeyyüf etmek câiz olacak.

Nefes-i Rahmânîden tevellüd eden eşyânın ahvâli dahî ona kıyâs oluna. Fe-emmâ gâyet dakîk nesnedir ki kuvvet-i derrâk ile intikāl olunmaz. Belki keşf-i sarîh ve ilhâm-ı sahîha mevkūftur.**[74.a]**

Ve ona sırr-ı sârî derler. Tefekkür eyle ki, nutfe-i insân cümle eczâ'-i bedeniyyeden mün'asıra olup ulûk-i vâki' oldukta cenîn dahî sırr-ı seryân üzerine tekevvün eder. Onun için yâ peder veyâ mâder ki hey'etleri üzerine tevellüd eder.

Pes cihet-i müşâbehet cemî' a'zâdan tereşşuh oldu. Bu ma'nâdandır ki âlem ve âdem sûret-i Hakk üzerinedir. Ve bu cihetten ma'rifet-i Hakk ma'rifet-i nefs üzerine mevkūf oldu. Zîrâ nefs-i insânla Hakkın münâsebeti olmasa zıdd olurlardı. Ve zıddla gerçi zıdd-ı mütebeyyin olur. Zıll-i vazih gibi. Velâkin ahedehümâ âhere vesîle olmaz. Ve buradandır ki seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) buyurur: لايعرف الله الا الله [

Allah'ı ancak Allah bilir]. Ya'nî Hakkı ancak Hakk bilir, halk bilmez. Ve Hakk Teâlâ dahî insânla bilinir. Zîrâ kendi sıfât-ı kemâliyyesinin sûretidir. Ve bu mertebedendir ki hadîste gelir: **من رآني فقد راي الحق** [Kim beni görürse muhakkak Hakk'ı görür.][48] Ya'nî cenâb-ı nübüvveti çeşm-i basîretle idrâk eden ve müşâhede kılan ve onu bilen Hakkı bilmiş ve görmüş olur. Şöyle ki, **[74.b]** idrâk-ı basar zâhiri bile mertebesine göre idrâk-ı Hakk'tan ma'dûddur. Ve Kur'ân'da gelir: **سنريهم آياتنا في الافاق و في انفسهم** (Fussılet, 41\53) [Varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyâda hem de kendi içlerinde göstereceğiz.] Ya'nî, ne kadar âfâk ve enfûs varsa cümlesi delâil-i kudrettir. Ve âyât-ı tenzîliyye nîce ise âyât-ı tekvîniyyeye dahî burhân-i ilâhîdir. İşte ba'zı maglûblar bu makāmın şuhûdundan mütelâşî olurlar. Fe-emmâ, kemâl-i insân da'vâdan mahfûz olmaktır ki cihet-i ubûdiyyet-i râciha gerektir.

Pes şecere, zâhirde **أنَا اللَّهُ** (Tâ-hâ, 20\14) [Ben Allah'ım] der. Âdem neylesin ki mazhar-i kâmildir. Fe-emmâ, lisân mertebesi ol ma'nâya dâll olmak kâfîdir. Ve meşhûrdur ki derler: **لسان الحال نطق من لسا ن المقال** [Hâl lisânı, konuşma lisânından daha etkilidir.]

el-Hâsıl, nutk-i lisân mertebe-i hâlde selâmet ve intizâm ve nutk-i lisân-i zâhir ve kālde ibtilâ ve izlâl vardır. Ve hadîsde gelir: **وهل يكب الناس في النار على** مناخرهم **إلا حصائد ألسنتهم** [İnsanları burunları üzerine süründüren ancak dillerinin kazancıdır.][49] Ya'nî âdemi havâr ve bî-mikdâr eden ve hufre-i ibtilâya ilkā ve tarha bâis olan kendi lisânıdır. Bu cihetten hıfz-i lisânda selâmet-i vücûd vardır.

Husûsâ demişlerdir ki: **هذا زمان السكون** [Bu zamân sükût zamânıdır.] **[75.a]**

NAZM

---

[48] Buhârî, *Sahîh*, Ta'bîr, 10 (VII, 72); Müslim, *Sahih*, 42, Rü'yâ, 11 (IV, 1776); el-Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadir*, Beyrut, 1988, s, 8688

[49] Münâvî*, a.g.e.*, Harf-i hemze, c. II, (1, 502)

Aç gözün mir'ât-ı Hakk insândır
Görünen insândan, Rahmândır

Hil'at-i esmâ ile melbûs olup
Sûret-i dervîş de sultândır

Çünkü nefh-i rûh-i feyz oldu ona
Ma'nâda cism-i cihâna cândır

Münkire sorma bu seyrin lezzetin
Yediği içtiği onun kāndır

Da'vîyi ko çün sadef-hâmûş ol
Gerçi batnın pürdür ve mercândır

Bâtına eyle bu zâhirden sefer
Hakkı yâ Hakk'a rücû'a ândır

بعد الانتباه [Uyandıktan sonra] vârid olan beyt-i Türkîdir:

BEYT

Erişti nâme-i lütf-i azîmi Rahmân'ın

Okundu hutbe-i adli bugün o sultânın

Mısrâ'-i evvel fazlını beyân ve sânî adlini ayândır. Ve nâme iki vechledir. Biri nâme-i Kur'ândandır ki derûnû lafz-i azîm-i ilâhiyi müştemildir. Ve biri nâme-i büşra ve mesendedir ki vech-i hâsdan ba'zı ibâda resîdedir. **[75.b]** Nitekim cennette vech-i âmmdan **من الملك الحي الباقي الي الملك الحي الباقي** [Hay ve diri olan melikten, hay ve diri olan melike] deyû nâme-i ilâhî vârid olsa gerektir. Ve nâme-i mutlakā ya'nî eğer zâhir ve eğer bâtın fazl-ı bâbındandır ki taltîf-i rûh içindir. Onun için derler ki: **المكاتبة نصف المواصلة** [Mektuplaşmak, kavuşmanın yarısıdır.] Ve adl gâliba nefse taalluk eder ki ibtilâdır. Nitekim ibâret-i sultân onu müş'ardır. Ve adl ve fazl dâreynde cârîdir. Velâkin dünyâda mü'mine ve kâfire göre ikisi dahî cem' olunur. Zîrâ dünyâ dârü'l-imtizâcdır. Fe-emmâ, âhirette mü'min ehl-i fazl ve kâfir ehl-i adldir. Fakat şol ma'nâdan ki cennet ukūbet ve cennet mesûbet iktizâ etmez. Ve dünyâda mü'mine adl-i keffâret ve mağfiret bâbındandır. Zîrâ dünyâda her vechle ehl-i fazl olsa ukūbât-ı zünûb ahirette kalır. Bu cihetten Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِي أَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ** (Şuarâ, 26\82) [Âhiret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum, O'dur.] Ya'nî, mağfiret yevm-i dinle takyîd olunduğu yevm-i dünyâda mü'min-i müsellem **[76.a]** olmadığındandır. Güyâ demektir ki yâ rabb gerçi dünyâda müsellem olmadık belki her vechle mübtelî olduk. Velâkin âhirette bizi ehl-i afv ve muâfât eyle. Zîrâ müâheze-i uhreviyye müâheze-i dünyeviyyeden eşedir. Şol cihetten ki cehennem nâr-ı kübrâdır ki nâr-ı dünyânın altmış dokuz mertebe muzâafîdir. Ve dünyâda oldukça muâfât ve muâkabe-i teâkub üzerinedir ki muktezâ-yı neş'e-i unsuriyyedir. Zîrâ itâat ve isyân şân-ı isyândır. Velâkin, çünkü âhiret dâr-i teklîf değildir.

Pes orada bir kerre mağfûr olan idi, ibtilâ yüzün görmez. Onun için mâl-i hâlden ziyâde havf olunur. Eğerçi ârifler yanında yevm-i zamân mukayyed değildir. **مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ** (Fatihâ, 1\4) [Dîn gününün sahibi] gibi. Zîrâ dîn mücâzât demektir, dünyâ ise fî'l-cümle dâr-ı mücâzâttır.

Ve illâ, fi'l-mesel kimsenin burnu kanamaz ve ayağı sürçmez. Ve bunların emsâli umûr-i gayr-i mülâyime vâkı' olmazdı. Ve zamânı takyîd eden ya'nî mâzî ve müstakbel kılan sensin. Ve illâ, **[76.b]** bu niseb ve izâfât ism-i dehrin mazmûnunda dâhil değildir. İşte senin kaydındır çekilen. Yoksa Hakk zâhir ve nûru bâhirdir. Ve bu tılsım-ı âlem ve âdem ne kadar müşkildir ki onun feth ve feshine ukūl-i nâs ermedi. Ve hayretten bu kadar tasarrufât-ı akliyye vakı' oldu ki kîl ü kāl ile dünyâyı doldurdular. Ve hayâlleriyle kitaplar te'lîf edip zu'mlarınca neler bildirdiler. İşte Hakk bu âlemin sûretine hayâlî musallat ve ma'nâsına kalbî havâle kıldı. Çünkü hayâl şuûr mertebesidir ki verâ'-i perdeden idrâktir. Onda hatâ ve galat çok vakı' oldu. Ve çünkü kalb makām-ı ilm-i kat'î ve şühûd-i gaybîdir, müteallakında isâbet buldu.

Ve ulemâ'-i rüsûmun a'kal ve a'lem ve ezhedi mülhimeyi tecâvüz etmedi. Zîrâ ilhâm müşâhede iktizâ etmez. Ulemâ'-i hakîkat ise mertebe-i mutmainneye terakki kıldılar. İtmi'nân ve sükûn ise böyle değildir.

el-Hâsıl, **[77.b]** tecellî'-i ilmî mertebesi ne kadar kuvvetli olsa yine mertebe-i irşâd değildir. Pes sûfiyyeden bu mertebede irşâdsız olmayacak avâmm ulemânın hâli nîcedir, kıyâs oluna. Bu cihetten fi'l-cümle ilm ve fi'l-cümle keşf kifâyet edip mertebe-i aynâ vusûl lâzımdır. Ve mertebe-i ilm mertebe-i adl ve mertebe-i ayn mertebe-i fazldır. Onun için herkese müyesser olmaz. **قال تعالي** [Allah Teâlâ buyurdu:] **ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ** (Cum'a, 62\4) [Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur.] Eğerçi feyz-i Hakk'ta buhl yoktur. Velâkin illet ile muallel değildir. Hakîkati esrâr-ı kadre râci'dir ki ilmi havâs-ı nâsa müfevvezdir. Ve bu makāmdandır ki asfiyâ her ni'meti ayn-ı minnetten bilirler. Ve kesbe izâfet kılmazlar. Nîce izâfet ederler ki hâlık-ı muktedir Allâhü Teâlâdır ve ikdâr ondandır. Ve esbâb ve edevâtın menşe' ve mebde'i dahî odur. Zîrâ tecellî'-i âmmına menûttur. Pes fâil-i mutlak Hak ve abd mahall-i cereyân-ı fiildir. Ve bu keşf üzerine yürümek tevhîd-i hakîkîdir**. والله ذو الفضل العظيم المن الجسيم** [Allah Teâlâ, büyük bir fazîlet sâhibi ve ihsân sâhibidir.] **[77.b]**

NAZM

İlâhî feyz-i lütfûn cânıma müjderesân eyle
Nesîm-i fazlını bâğ-ı dile dâim vezân eyle

Eriştir kāsıd-ı ihsânın ile nâme-i vâslın
Gider hicri yüzüm güldür, derûnum şâdumân eyle

Fakîrem, müflisem nakd-i hakāikta elim yoktur
Bana zât ve sıfatından zer ve sîmîn-revân eyle

Okundu hutbe-i adlin, bilindi rütbe-i fazlın
Bu yolda peyrev-i çâbuk inân-i fazlıyân eyle

Derûn-i Hakkıya lerze düşürme bîm-i kasrından
Dili dârü'l-emân lütfûn içre mihmân eyle

في كل ظل راحة [Her gölgede rahatlık vardır]

في كل ضح منحة [Her gündüzde ihsân vardır]

في كل بلو رحمة [Her belâda bir rahmet vardır]

في كل حمي صحة [Her himada sıhhat vardır]

Evvelkisi demektir ki, her sâyede bir râhat olduğu gibi her istitârda dahî bir sükûn vardır. Ya'nî şems-i tecellî dâimâ berk-i zâtî makūlesinden olsa güneş sûreti yaktığı gibi olduğu kalbi ihrâk eder. Ve insân ona tâkat getiremez. Ve cümle âlem sâye-i Hakk'tır ki esmâ **[78.a]** ve sıfâtın hakāyık mâhiyâtı sûrî olmakla esmâ ve sıfat dahî onunla müsterîh olmuştur. Buradandır ki ekâmil-i nâs âlemde zuhûr taleb ederler ve kendilerine âyîne olmaya bir sâlih-i müstaidd isterler. Zîrâ hilâfet-i ilâhiyye ile muttasıflardır. Zîrâ Hakk Teâlâ, kenz-i mahfî iken esmâ ve sıfâtıyla tecellî olmuştur ve kemâlini ihfâ etmiştir.

Pes her kâmil dahî kenz-i mahfî gibidir ki, kendinin kendine zuhûruyla iktifâ etmeyip âyînede dahî zuhûr-i istid'â etmiştir. Ve şol üstâzlar ki, dünyâda hünerlerini gayriden ihfâ ve kem ederler. Sırr-ı mezkûrdan bî-haberlerdir. Velâkin söz, müstaidde göredir. Ve illâ nâ-kābile ta'lîm etmek şûrezâra tuhm-efşân olmak gibidir. Fe'mel zâlik.

Ve kelâm-ı mezkûrdan fehm olunur ki leyl zıll olmak hasebiyle mahal-i râhat olduğu gibi. Nitekim Allâh Teâlâ leyli libâs ve nevmi sübât kılmıştır. Leyl-i zâtta karâr dahî böyledir. Ya'nî onda râhat vardır. Bu cihetten Ebû Yezîd Bestâmî (k.s.) âlem-i **[78.b.]** bekāya ya'nî sıfâta redd olundukta kabûl etmeyip âlem-i âlem-i fenâda ya'nî zâtta karârı taleb ederler. Zîrâ âlem-i zâtta râhat ve âlem-i sıfâtta mihnet vardır. Şol cihetten ki âlem-i zât, âlem-i tecerrüd ve inkıtâ'dır, leyl gibi. Ve âlem-i sıfât, âlem-i telebbüs ve taakkuldür, nehâr gibi.

Ve ikincisi demektir ki, her nehârda atâ' ve lutf ve rızk vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ nehârı ibtigâ' fazl için kılmıştır. Eğerçi harekette meşakkat vardır. Velâkin **في الحركات بركات** [Harekette bereket vardır] mûcibince berekât mülâhazasıyla olan harekâtın meşakkati maglûb ve suhûlet hiffet hükmündedir. Ve âlem-i sıfâtın hükmü dahî böyledir. Zîrâ asfiyâ ve havâs-ı nâs irşâd ve da'vet ve teblîğ ile me'mûrlardır. Hâmân dehrle muâlece-i dîn ve muâmele-i şer' etmekte ise ne kadar külfet vardır, ma'lûmdur. Velâkin bu külfetler netâic-i hamîdeyi müstelzim ve kerâmât-ı zâideye müeddîdir. Bu cihetten fi'l-hakîka külfet değildir. **[79.a.]**

Husûsâ ki, enbiyâ ve evliyâ emre nazar ederler. Me'mûr-be olan nesneyi edâ ve icrâda külfet ve adem-i külfete bakmazlar. Belki hitâb-ı ilâhî lezzetiyle müstagrakü'l-

evkāt ve müştevabu'l-ahvâl olurlar. Zîrâ bunlar hürr-i bi'l-tab' meşrebinde olan ibâdullahdır. Ya'nî ücretle hâdim değillerdir. Bu cihetten zahmet ve adem-i zahmetten bî-şuûrlardır. Ve hadîsde gelir: **سيد القوم خادمهم** [Kavminin efendisi onlara hizmet edendir.][50] Ya'nî insânda sırr-ı siyâdet zuhûr etmedikçe hidmet-i dîne ta'yîn olunmaz. Ve siyâdet ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluktur. Hakk ise ibâddan ivaz talebinde değildir. Ve her ne makūle ihsânı olursa ayn-ı minnettendir. Ve onlardan karz ve ivaz ahz etse yine ibâdın menfaatına râci'dir. Ve bâlâda[51] hadîs-i kudsî mürûr etti ki; **قال الله إنما خلقت الخلق** ليربحوا **علي ولم أخلقهم لأربح عليهم** [Halkı onların faydası için yarattım, kendi faydam için değil.] İşte bu makāmdan fehm olundu ki her kâr için aslah-i mevcûdu istihdâm etmek gerektir. Yoksa buraya bâfî kârgâh-ı harîre ta'yîn eylemek **[79.b]** aks-i ma'kūldur. Bu cihetten mülûk-i selef herkesi dîvâna yazmazlar. Ve tımâr ve zeâmet ve dirlik dedikleri nesnelerden bir nesne vermezler. Ve her insân sûretinde olanı hayvâna süvâr edip eşyâ göndermezler. Meğer ki mahall-i imtihânda zer-i hâlisü'l-ıyâr gibi hulûs-i hâli ve hüsn-i sîreti zâhir ola. Onun için demişlerdir ki: **استعمل خيار الناس** [İnsanların en hayırlısını çalıştır.] Ya'nî, bir kâra halkın aslahını isti'mâl ve istihdâm eyle, ve illâ ehl-i hiyânet olursan. Ve bu bir kelâm-ı küllî ve kavl-i cümelîdir ki, tahtında ifrâd-ı kesîre ve emsile-i vefîresi vardır. Nitekim ulu'l-ebsâra rûşendir. Ve kezâlik sanâyi' ve hiref üstâzları vakti gelmedikçe şâkirdleri me'zûn eylemezlerdi. Zîrâ dûn-i mektebe varan bugün üstâz olmaz. Ve mülâzemeti medîd olduğu sûrette dahî ahmaka ta'lîm-kâr etmeyecek tûl müddet kasır zamânın farkı nedir. Ve zâg ve zagan ta'lîm ile tutî olmaz. Ve beyzâsını taht-ı tâvusa koşan zuhûr eden yine zâgdır. Ve her seng, la'l gibi **[80.a]** terbiye kabûl eylemez. Ve bir velî kırk yıl bir katıra rukûbla ol katır insân olmaz.

Pes bin şu kadar sâl filân dâirede cârûb-keş oldum demek bâtıldır, meğer ki da'vâsına beyyinesi ola. Bu sûrette da'vâ tahdîs-i ni'mete mahmûldür. Fe'rif. Kezâlik, bir mürîde eser-i hilâfet zuhûr etmedikçe ne vechle istihlâf olunur. Ve illâ izlâl-i nâş lâzım gelir. Ve halîfenin dahî merkez-i Hakk'ta karârı olmaz. Zîrâ fi'l-asl, ehl-i temkîn

---

[50] Aclûnî, *a.g.e.,* Harf-i sîn, I, 391 (4, 5)

[51] Bkz., *Kenz-i Mahfî*, vr. 17.a

değildir. Onun için yedi esmâ'la dokuz feleke çıktıktan sonra mertebe-i tabîata sâkıt ve âher mürted olur. İşte fi'l-cümle ulemâdan ma'dûd olanlar ki hâlleri budur. Var kıyâs eyle ki ümmîlerin hâli nice ola. Nitekîm bu a'sârda teksîr sevâd için âlim ve ümmî mübtelâ olmuşlardır. Fe-emmâ, birisinin dahî hakîkatü'l-hâlden haberi yoktur.

Ve bu makāmın mezîd-i tafsîle ihtiyâcı yoktur. Velâkin başka kitâb olmaya mevkūftur. Kitâb dahî bir himal-i baîr olmak gerektir ki bâis-i inşirâh olacak kadar tafsîl oluna. Ve âdemiyyetten ve esmâ ve müsemmâdan söz **[80.b]** tahrîr kılına.

Nazar eyle ki, bir Allah ve bir mazhardır. Ve ferd-i vâhid olan Allah'ın (c.c.) binbir ismi vardır ki hakāikına nihâyet yoktur ve üç yüz altmış bin âlem-i seyrânı vardır. Pes bir mazharına hakāiktan bî-haber ve seyr-i ekvân ve vücûbdan bî-behre ola, ne vechle halîfe-i Hakk olur. Ve zulmet nîce nûr mertebesin bulur. Ve âyîne-i kamer mücellâ olmasa hilâfet-i şems neden gelir. **رحم الله امرا عرف قدره يتعد طوره**

Ve üçüncüsü; demektir ki her belâ bir rahmet-i hâssaya müştemildir. Ya'nî; çünkü Allah Teâlâ zâtını rahmân ve rahîm ile vasf eylemiştir. **سبقت رحمتي الي غضبي** [Benim rahmetim gazabımı geçmiştir][52] deyû işâret kılmıştır. Bu sebepden belâ onun cânibinden bilâ-sebep değildir. Belki mübtelânın isti'dâdı hasebiyle iblâ eder. Ve belâ her çend tab'an emr-i mekrûh ise de fî-nefsi'l-emr mahbûbdur ki sâbir olanlara eser-i celîlesi ve âkibet-i hamîdesi vardır. Bu cihettendir ki, ibtilâ-yı havâss sâirlerden ziyâdedir. Zîrâ kemâl-i rahmete isti'dâdları ziyâdedir. Ve rahmetten murâd herkesin hâline göre tecellî ve hüsn muâmeledir.

Pes rahmetten kaçmak olmayacak sebepden firâr etmek dahî olmaz. Eğerçi, **[81.a]** âfiyet matlûbdur. Ya'nî Allah Teâlâ'dan matlûb olan âfiyettir, belâ değil. Zîrâ belâ tahmîl-i Hakk'la olacak âsân olur. Ve illâ tâlib-i belâ olan bâr-ı girân altında kalır. Nitekim Sümnûn-i Mecnûn makām-ı nâzda talebkâr-ı belâ olacak usr-i bevle mübtelâ olup adem-i tâkattan nâşî âh ve feryâd etti ve haddini bildi. Ve Hakk'tan irtifâ'ını taleb eyledi ve mücâb oldu. **اللهم انا نسالك العفو والعافية والمعافا ت في الدين والدنيا والآخرة**

---

[52] *Aynı eser*, vr. 65.b

[Allahım! Senden din, dünyâ ve âhiret işlerinde âfiyet, affolunma diliyoruz.] Nazar eyle kıssa-i Sümnûna ki taleb-i ibtilâ menhî olduğu cihetten irtikāb-ı menhî ibtilâya sebep oldu. Tâ ki bir dahî o makūle nesneye avdet vâkı' olmaya. Pes kusûr Sümnûn tarafından vâkı' oldu. Ve Hakk-ı müblînin iblâsında râyiha-i zulüm olmadı. Zîrâ Hakk-ı hallâktır. Ve ibtilâ ref'-i derecât için olduğu sûrette inde'llâh vakt-i muayyeni vardır. Ol vakt ise abde göre meçhûldür. Pes hükm-i vakt olan emri koyup o makūle me'mûr olmadığı nesnelere istigâl etmek isrâf-ı vakt ve nefsi'l-emre cehâlettir. Bu cihetten abde lâzım olan Mevlâya **[81.b]** ubûdiyyet-i mahzada olmaktır. Tâ ki, Hakk murâdı olduğu vakitte rahmetini tenzîl eyleye. Şöyle ki eğer rahmeti sûret-i mahbûbada ise şükr eyleye. Ve eğer sûret-i mekrûhede ise hamd eyleye. Zîrâ ni'met ve belânın her biri müteallık-i hamd olur. Fe-emmâ, şükrün müteallık ancak ni'mettir. Bu ma'nâdan ötürü belâ ve musîbet hâlinde "şükr senden gelene" demek hatâdır. Nitekim avâmm-ı nâs mübtelâdır. Zîrâ şükr-i belâ mezîd-i belâya müsted'îdir. **كما قال تعالي** [Allahü Teala'nın buyurduğu gibi] **لَئِن شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ** (İbrâhim, 14\7) [Şükrederseniz, and olsun ki, size karşılığını artıracağım.]

Hamd ise böyle değildir. Belki hamd izhâr-i kemâle dâirdir. Ve her nesne ki âlem-i aynda vâkı' olur. Kemâl-i ilâhîdendir noksân ise de. Zîrâ noksân ol nesnenin aynına râci'dir. Ve onu ol vechle halk etmek dahî Hakk'ın kemâlindendir. Fefhem cidden.

Dördüncüsü demektir ki; her perhîzde sıhhat-i vücûd vardır. Nitekim gelir: **البطنة راس كل داء والحمية راس كل دواء** [Tokluk, derdin başıdır, her devânın başıdır.] Bu cihetten mertebe-i tabîatı gıdâ'-i mu'tedil ile ta'dîl etmektir. Zîrâ iksâr ve iklâlin her biri muzırdır. **[82.a]** Onun için ten-perver olanlar müşâhede-i guyûbdan mahcûblardır. Ve rehbâniyyet tarîkinde bulunanlar dahî hayâlât ve hezeyânâttan hâlî değillerdir. Zîrâ yübûset-i dimâg o makūle nesnelere müeddîdir. Ve bir nesnede havâss muzırra olsa helâl ise dahî mazarratından firâr etmelidir. Zîrâ ihtimâldir ki tagyîr-i tabîat eder.

Husûsâ ki, idmânla tabîat-ı sâniye tekevvün edip yol karîb iken baîd olmaya sebep olur. Tabîat ise evvelü'l-bâbdır ki şer'la oradan duhûlden sonra tarîkatla dahî

nefse ve ahlakla kalbe ve ma'rifetle rûha ve kat'-ı alâka-i mâsivâ kılmakla sırra duhûl müyesser olur.

Pes, ictinâb-ı zâhir ictinâb-ı bâtına müeddî olup maksûd husûle gelir. Bu vechden ictinâb iktisâb üzerine takdîm olundu.

el-Hâsıl, takvâ, amel ve sülûkdan mukaddemdir. Zîrâ tahliye bâbındandır. Hâ-i mu'ceme ile insânın kalbi ise evvel-i emrden taalluka zarfdır. Eğer zarfını bu talluktan tefrîg ederse feyz-i Hakk'la meşhûn olur. Zîrâ **[82.b]** Hakk ve halk bir yere sığamaz. Bu sebepden gelir ki: **ما جعل الله لرجل من قلبين في جوفه** (Ahzâb, 33\4) [Allah, insânın içine iki kalp koymamıştır.] Ya'nî cevf-i insânda kalb birdir ki, taalluk-i Hakk'a sâlihdir. Zîrâ mesken-i sırr-i ilâhî olmak üzere halk olunmuştur. Eğerçi ekser-i nâs tagyîr ve san' edip taalluk-i halka zarf kılmışlardır. Ve onların kalpleri halka taalluk etmekten fî-nefsi'l-emr kalb taalluk-i halk için olmamak iktizâ etmez. Nitekim ins ve cinn ibâdet için mahlûktur. Fe-emmâ, ekseri âbid değildir. Bu sûrette zâlim olmuş olurlar. Zîrâ ibâdet-i Hakk mevzi'ine ibâdet-i gayr vaz' etmişlerdir.

Ba'de-zâ, helâl-i muzırdan perhîz lâzım gelecek mübâh ve mekrûhdan bi-tarîki'l-evlâdır. Ve ekser-i nâsın hicâbı hicâb-ı tabîattır. Ve sadr-ı evvelde hicâb-ı tabîat rakîk idi. Zîrâ ekseriyâ gıdâları leben ve hurmâ ve nebâtât idi ki lühûm ve düsûm ekl etmek nâdir olundu. Ve mecî'-i şer'le bu hicâb erakk oldu. Zîrâ sahâbe (r.a.) gıdâ'-yi latîf-i tayyîb ile taltîf-i tabîat ve terbiye-i mizâc eylerlerdi. **[83.a]** Agdiye-i muhtelife ve elvân-ı ni'met sonra hadîs oldu. Ve bir hadde bâliğ oldu ki muharremât bile halâlâta ilhâk olundu. Ve ihtilâl-i tebâi' ve fıkdân-i esbâbdan sülûk dahî kemyâb oldu. Ve halk-ı âlem taklîde kaldılar. Ve i'tikādât ve a'mâl müşevveş olup şems magribinden tulû' eyledi. Ve hayvâniyyet galebe kıldı. Ve hâl-i hayâl ile hâl-i kalb bilinmedi kaldı. Va da'vâlar tavîle-i har gibi dırâz ve esbân ve hazân birbirinden mümtâz oldu. İşte hükm-i âhir-zamân budur.

NAZM

Hâr-ı ten içre gönül bir güldür

Nem-i feyz ile çehresin güldür

Bir nefes al, bir ehl-i dilden kîm

Gülşen-i feyz içinde bülbüldür

Olma ten-perver işbu âlemde

Güle bakmaz şu kîm akl-ı güldür

Gerçi tab'ın matiyyedir bu yola

Himmetin leyk-i özge düldüldür

Bezm-i hâss-ı Hakk'a ettikse duhûl

Câm-ı feyz âl ele kîm hoşmüldür

Çehre-i ma'rifete her noktan

Hakkı'yâ hem-çû habb-i fülfüldür **[83.b]**

Baktım onun çûn rûyina

Âşüfte-hâl oldum yine

Oldum bana ben âyine

Bildim günü ve ayı ne

Bu dört mısrâ’ leyle-i erbaada ba’de’l-ışâ’ lâih oldu. Ma’nâsı demektir ki; çünkü meşhed-i hüsnde cemâl-i Hakk’a nazar eyledim. Hüsn-i bâri’ ve cemâl fâikinden âşüfte-hâl ve sûrîde ve şeydâ oldum. Ve ol hengâm-ı mütâlaada ben bana âyîne idim. Ya’nî cihet-i imkânım sûret-i vücûba âyîne var oldu. Ve ben Hakk’ı gördüm dediğim ben beni görmektir. Nitekim demişlerdir ki **من راي الحق فقد راي نفسه** [Kim Hakk’ı görürse muhakkak nefsini görür]. Ya’nî çünkü nefsini bilmek Hakk’ı bilmektir. Pes nefsini görmek dahî Hakk’ı görmektir. Zîrâ nefs sûret-i Hakk’tır. Ve kenz-i mahfî bu mazharda zâhir olmuştur. Ve orada gayr olmayacak rü’yette murâd kendi kendini rü’yet **[84.a]** olur. Velâkin kendi kendini rü’yetin ma’nâsı olmayacak zâhir ve mazhar i’tibâr olundu ki zâhir güyâ gûn ya’nî güneş ve mazhar aydır. Pes kamerin taayyün-i mahsûsu olmaktan onun nûru nûr-i şems olmak lâzım gelmez. Velâkin nûr-i şems onun dâire-i taayyunu kadar müteayyin olmuştur. Zîrâ cirm-i şems fî’l-hakîka cirm-i kamerden evsâ’ ve ezîddir. Ve aslında cirm-i kamerde olan nûr cirm-i şemsde olan nûr kadar idi. Velâkin cenâh Cibrîl ile (a.s.) mesh olundu. Zîrâ, Cibrîl ki ilden ibârettir. Âlim ve ma’lûm arasında hicâbdır. Ve hicâb isneyniyyet iktizâ eder ki rü’yet ve müşâhede ona dâirdir. Bu cihetten bu âlem Hakk’a perde gibi oldu ki cemâlı verâ’-i perdeden müşâhede olunur. Zîrâ eğer bî-perde zuhûr etse âlem-i muhterik ve âdem adem-i aslıya mültehık olup **[84.b]** hilkatten maksûd hâsıl olmazdı. Pes Hakk, min-vech zâhir ve min-vech muhtecibdir. Ve zuhûru i’tibâriyle kemâl-i zuhûru kendi zuhûruna perde olmuştur, hûta bahr perde olduğu gibi. Zîrâ ayn-i âbda zuhûr etmekle âb ona perde olur. Eğerçi taayyün-i âherle müteayyindir. Ya’nî hûtun taayyunu başka ve âbın başkadır. Velâkin âb hûtun gözüne girmekle kurb-i müfretten nâşî’ matlûbu olan nesne gözüne görünmedi. Eğerçi matlûb dahî kendidir. Zîrâ asılda sudan mahlûk ve suda hâsıldır. Fefhem cidden.

و ليس وراء عبادان قرية وهذا كلام صدق بلا فرية وليس لا حد فيه مرية

[Abadan’dan öteye bir köy yoktur. Bu, hiç kimsenin onda şüphesi olmayan doğru bir sözdür.] Ya’nî mü’min emr-i rü’yetin ziyâde suûbetten nâşî mahcûb olanlar umûr

i’tikādiyyeden değildir deyû gözden ve gönülden çıkarmışlar ve bâtın ve başdan savmışlardır.

Fe-emmâ, erbâb-ı keşf indinde, “gözlüye gizli yok” **[85.a]** mislidir. Ve bu mebhasın bir miktâr tafsîli “Kitabü’n-Necât” nâm-ı eserimizdedir. Ve ba’zı kibâr bu bâbda kendi mezhebi ne idiğün tasrîh etmeyip te’lîfâtında kelimâtından mefhûm olan ma’nâya havâle eylemiştir. Ve kütüb-i kelâmiyyede bahs-i mi’râcda sahîh olan ayn-ı kalble görmektir, demişlerdir. Ve şeyh ve senedim, seyyid-ül-aktâb Fazlî ilâhî ks. talebe-i ulûma şerh-i akāid ta’lîm ederken esahh olan ayn-i re’s ile görmektir deyû buyurdukları ila’l-ân yâdımda ve köşemdedir. Velâkin kelâmlarının başka mahmili vardır ki erbâb-ı tecellî ve ashâb-ı zevke ma’lûmdur. Ve bu fakîrin kelimâtında nîce kerre remz olunmuştur.

el-Hâsıl, Allah Teâlâ zât-ı baht olduğu cihetten mer’î olmaktan müberrâdır. Ve mertebe-i vâhidiyyet ve rubûbiyyette mer’î olduğu sûrette dahî dünyâda hissle mer’î ve mahsûs olmaktan münezzehtir. Ve cenâb-ı nübüvvetin onu rü’yeti makām-ı melekûtta vâki’ **[85.b]** olmakla rü’yet-i hissiyyeden hâriçtir. Eğerçi basr-i ser iledir. Zîrâ orada murâd ser-i sırdır ki ser-i sûretle temessül etmiştir. **فاعف فانه مقام الحيرة وال حيرةان كنت من اهل الغيرة** [Anla, muhakkak, bu hayret makāmıdır. Eğer sen ehl-i gayret isen hayret yoktur.]

NAZM

İlâhî dîde-i cânım şuhûdunla münevver kıl

Dilim âyînesini âşinâ rûy-i enver kıl

Beni bî-kadr ü kıymet eyleyen hâk-i siyâhımdır

Beni lütf eyle iksîr-i nazarla sûret-i zer kıl

Edip habs-i kafes mürg-i dile çektirme hicrânı

Hevâ-yı vaslına pervâza aşk ve şevki şehpâr kıl

Hevâdari-i mühr-i rûyin ile zerre var oldum

Vücûdum zerresin işrâk-ı nûrun ile ezher kıl

Ne berr-i farkla sâkin ne bahr-i cem'de gark-ı âb

Beni cem'i'l-cem'de mecma'-i bahreyne mazhar kıl

İlâhî pâye-i arş celâl-i zât hakkı için

Ser-i Hakkı'ya kulluk resmini tâc-ı mücevher kıl**[86.a]**

Ey sâlik-i âgâh ve et Hakka nazargâh! Çünkü makām-ı keşfde rü'yetüllah gâyetü'l-gâyât ve nihâyetü's-saâdâttır ki onun fevkınde bir matlab-ı a'lâ olmaz ve âşıkın nazarında ona hiç bedel bulunmaz. Zîrâ keşf-i cemâlde rızâ'-i tâm ve hoşnûdî-i mâ-lâ-kelâm vardır. Pes aceb değildir ki, bu Kenz-i Mahfî nâm eser celîlin zuhûrât ve rumûzu bahs-i tecellîde tamâm ola. Ve makām-ı nazar ve müşâhedede gâyet bula. Aceb Kenz-i Mahfî bâgıdır ki bu âna gelince ânda böyle kalem örülmüş ve şahsâr-ı hakāyıkında bu mertebede meyve-i şirîn görülmemiştir. Gerçi, her zâik bi-kaderi'z-zevk bu çâşniden hisse-mend olmuş ve kâm-ı dilinde halâvet ma'nî ve zevk-i vicdân bulmuştur.

Fe-emmâ, kasabü's-sükker gibi kalemden tekātür-i feyz etmek dahî ne ihtisâs-ı Hakk ve sırr-ı pâk-ı mutlaktır. **[86.b]**

Binâen-alâ-hazâ, mezîd-i ni'mete mezîd-i şükr lâzım ve i'tirâf ve senâ ona mülâzım oldu. Velâkin kangı zebânla uhde-i şükrden bîrûn olmak mütasavver ve kangı edâ ile hakkını edâ etmek müyesser olur ki zâhir ve bâtın acz ve kusûrla mâlâmâl ve sûret ve ma'nâ za'f ve inkisârdan nâşî bulûg-i gâyetten münkatı' illâ mâldır.

NAZM

كيف احصي ثنا ء سلطان [O, sultâna nasıl senâ edebilirim]

و انا الباقي وهو البا قي [Ben fânî, o bâkî]

وانا العبد مقيم العتبة [Ben eşikte duran bir kulum]

و هوالمولاي وهو الخلاقي [O efendim ve yaratanım]

قال الله سبحانه [Sübhân olan Allah Teâlâ, şöyle buyurdu:] **وان تعدوا نعمة الله لا تحصو** (İbrâhim, 14\34) [Allah'ın ni'metini sayacak olsanız bitiremezsiniz.] Ve yine buyurdu:**وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً** (Lokmân, 31\20) [Ni'metlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsân etti.]

NAZM

Minnet, Allah-ü azîmüş-şâna

Hamd-i bisyâr o Rabb-i mennâna

Mün'im bî-nihâyedir tahkîk

Hem odur midhat ve senâya hakîk

Çıkarıp kenz'den izhâr etti

Zulmet-i leylimiz nehâr etti **[87.b]**

Elimiz aldı o kādir-i Mevlâ

Sundu kudretle kalem-i a'lâ

Nûndan zâhir olup bunca şuûn

Kıldı bir noktadan hezâr şuûn

Aktı levh üstüne bunca deryâ

Ona deryâ demez mi dil deryâ

Katresi içre bihâr oldu nihân

Doldu ol feyzle cemî' cihân

Feyzdir âlemin kıvâmı bugün

Hem odur, bâis-i devâmı bugün

Hakkı'ya Hakk'a hezârân senâ

Verdi feyzle bu fakîre gınâ

Rûh-i pâk-i rasûle sad salavât

Ola ender halevât ve celevât

Âl ve ashâbına hezâr selâm

Eyleriz kaddimizi onlara lâm

Ba'de-zâ, bu kitâb-ı celîl Medîne-i Üsküdârda şehr-i Rebîü'l-âhirin yirmi dördüncü âhir yevm-i erbaâda şîrâze-bend tekmîl olup **[87.b]** târih-i Sâlı kıt'aya havâle kılındı.

KIT'A:MÜSTEF'İLÂTÜN

İşbu kitâbın esrârı câna

Oldu maârif ehline mükeffâ

Târîh sâlın dedi, bu Hakk

Doldu gevherle bu "Kenz-i Mahfî"

1134

Ve târîhin yâ ile inhisâmı ki yâ hurûf-i teheccînin âhiridir. Hüsn-i hitâma dâll olduğu ledi-ülü'l-ebsâr rûşendir.

Ve's-selâm.

SONUÇ

İsmâil Hakkı Bursevî'nin çok önemli bir boyutunu oluşturan varlık anlayışını ve varlığın zuhûrunu ortaya koyan "Kenz-i Mahfî", Abdulkadir Akçiçek tarafından sâdeleştirilmiş ve "Gizli Hazîne" adıyla neşredilmiştir. Bunun dışında eserle alakalı bir iki paragraflık tanıtım dışında çalışma yoktur. Biz de tezimizde eseri, günümüz Türkçe harflerine aktararak eserde yer alan konuları tahlil etmeye gayret gösterdik.

Müellif, varlığın zuhûrunu ortaya koyan meşhûr kenz hadîsini şerh ettiği ve ba'zı vâridât, âyet, hadîsleri açıkladığı eserini, Rebîü'l-âhir'in yirmi dördü, Perşembe günü hicri 1134'de tamamlamıştır.

Eserde öncelikle muhaddisler ile mutasavvıfların hadîse bakışını değerlendiren müellif bu anlamda mutasavvıfların bakış açısıyla hadisin sahihliği konusunu halletmiştir. Eserin geri kalan kısımlarında ise kendisine gelen vâridâtları, çeşitli şiirleri, âyetleri ve hadîsleri açıklamıştır.

Kenz-i Mahfî kavramını bütün yönleriyle ele alan Bursevî, düşüncelerini vahdet-i vücûd anşayışına bağlı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu bağlamda "kenz-i mahfî" kavramını "Lâ-taayyün" mertebesine tekabül ettirmiştir. Ayrıca müellif bu mertebeden başlayan taayyün sürecini "kenz-i mahfî" kavramını içinde barındıran kenz hadîsi doğrultusunda değerlendirmiştir. Buna bağlı olarak ta zuhûr sürecinin ortaya çıkışını Hakk'ın muhabbetiyle ve rahmetiyle açıklamıştır.

İslâm kültürünün önemli bir taşıyıcısı olan Tasavvuf, tarih boyunca insanlığı birleştiren bir kültürün oluşturucusu olmuştur. Osmanlı, bu anlamda Tasavvuf kültürünün etkilediği bir toplum olup bu alanda bir çok müellif yetiştirmiştir. Bursevî'de Osmanlı'nın yetiştirdiği velüd müelliflerden olup yüz otuzun üzerinde eser yazmıştır.

Bu anlamda, tarihimizde zirve bir kültür modeli olan Omanlı kültürünün günümüze taşınması büyük bir önem arz etmektedir. Bizim bu çalışma ile yapmak istediğimizde bu görevde bir parça olabilmektir. Tarihin sayfalarında kalmış

büyüklerin, eserlerin gelecek nesillere taşınmasında bir nebze olsun katkımız olması duasıyla.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah eş-Şeybânî, (164-241 h.); ***el-Müsned***, I-VI, 2.Bsk Çağrı, İstanbul: (1413/1992).

Ankaravî, İsmâil, ***Minhâcu'l-Fukarâ***, Haz. Sâdettin Ekici, İstanbul: İnsan, 2000.

Ateş, Süleyman, ***İslâm Tasavvufu***, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1992.

----------------------, ***Cüneyd-i Bağdâdî***, DİA, c. VIII

Aydın, İbrâhim Hakkı, *Molla Fenârî*, DİA, c. XXX

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b.İsmâil (v. 256 h.); ***el-Câmiu's-Sahîh,*** 2.Bsk, İstanbul: Çağrı**,** I-VIII, (1413-1992).

Bursevî, İsmâil Hakkı, ***Kitâbu'n-Netîce***, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan, 1997, c. I-II.

____________________, ***Ferahu'r-Rûh*, *Muhammediye Şerhi***, Haz. Mustafa Utku, İstanbul: Uludağ, 2000,

Cebecioğlu, Ethem, ***Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü***, Ankara, Rehber, 1997,

Çetin, Nihad M., ***Sibeveyhi***, MEBDİA, c. X

Devellioğlu, Ferit, ***Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat***, 18. Bsk., Ankara, Aydın 2001.

el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, ***er-Risâle****, Haz. Süleyman Uludağ, Kuşeyrî Risâlesi*, 1. Bsk., İstanbul: Dergâh, 1978.

el-Aclûnî, İsmâil bin Muhammed, ***Keşfü'l-Hafâ***, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1988, c.I-II.

el-Cîlî, Abdülkerim, ***İnsan-ı Kâmil***,

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b.Muhammed (450-505 h.); ***İhyâü ulûmi'd-dîn***, I-IV, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, tsz.

el-Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillah en Neysâbûrî, (v. 405 h.); ***el-Müstedrek ale's-Sahîhayn***, I-V, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1990.

el-Hindî, Muttakî, ***Kenzü'l-Amâl***

el-Münâvî, Muhammed el-Med'uvv bi Abdirraûf; ***Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmiü's-sağîr***, I-VI, Mısır: el- Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356 h.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b.Şuayb (215-303 h.); ***es-Sünen***, I-VIII, 2.Bsk İstanbul:Çağrı, 1413/1992.

Eraydın, Selçuk,***Tasavvuf Ve Tarîkatlar***, 4. Bsk. İstanbul: Müifv, 1994.

et-Tusi, Ebu Nasr Serrac, 378/988, ***el-Lüma'-İslam tasavvufu-,*** çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk, 1996.

Hâfız Irâkî, ***Tahrîci Ehâdîsi'l-İhyâ,***

Hucvîrî Ali b. Osman Cüllâbî, ***Keşfu'l-Mahcûb***, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah, 1982.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, (207-275 h.); ***es-Sünen***, I-II, İstanbul: 2.Bsk, Çağrı, 1413/1992.

İmâm Münâvî, ***Feyzi'l-Kadîr****, Şerhü Câmiü's-Sağîr*

Izutsu, Toshihiko, *İbni A'rabî'nin Fusus'undaki Anahtar-Kavramlar*

İmam Rabbânî, Ahmed Serhendî, ***Mektûbât***, I-II, İst. Tsz.

Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarîkatlar, İstanbul 1995

Karahan, Abdulkadir, ***Suyûtî,*** MEBİA, İst., 1979, c. XI

Kâşânî, Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebü'l-Ganâim Muhammed, 730/1329, ***Istılahatü's-Sûfiyye*** ; thk. Muhammed Kemal İbrâhim Cafer. Kahire : el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1981.

Konuk Ahmet Avni, ***Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi***, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 3. Bsk., İstanbul: Müifv, 1999, c. I.-IV.

____________________, ***Tedbîrât-ı İlâhiyye Terc. ve Şerhi***, Haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: İz, 1992.

Kübrâ, Necmüddin, ***Tasavvufî Hayat***, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, Dergâh, 1980.

Mâhir İz, ***Tasavvuf***, Haz. Ertuğrul Düzdağ, 5. Bsk., İstanbul: Kitabevi, 1995,

Mâlik b.Enes, Ebû Abdillah el-Esbahî, (v.179 h.); ***el-Muvattâ***, 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, 1413-1992).

Muhâsibî, ***Risâletü'l-Müsterşidîn,***

Mutçalı, Serdar, ***Arapça-Türkçe Sözlük***, İstanbul: Dağarcık, 1995.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc en-Neysâbûrî, (v. 261 h.); ***el-Câmiu's-sahîh,*** I-III, , 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, (1413-1992).

Nablûsî, Abdulganî, ***Âriflerin Tevhîdi***, çev., Ekrem Demirli, İst., 2003

Namlı, Ali, ***İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarîkat Anlayışı***, İstanbul: İnsan, 2001.

Nevevî, Muhyiddîn b., ***Sahîhü Müslim bi Şerhi'n-Nevevî,***

Rûmî, Eşrefoğlu, ***Müzekki'n-Nüfûs***, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan, 1996.

Sâmî, Şemseddin, ***Kâmûs-ı Türkî***, 13.Bsk., İstanbul: Çağrı, 2004.

Sehavî, Muhammed b. Abdirrahmân, ***Mekāsidi'l-Hasene***, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987

Sunar, Cavit, **“*Aşk’ın Terbiyede Rolü*”** AÜİFD, XXV, Ankara, 1981

Sühreverdî, ***Avârifu’l-Ma‘ârif***, Mtrcm. Yahyâ Pakiş-Dilâver Selvi, İstanbul: Umran, 1988.

Sülemî, ***Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri***, Çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Ünv., 1981.

Tektaş, Akif, ***İsmâil Ankaravî’nin Minhâcü’l-Fukarâ Adlı Eserinin Özü***, Haz. Mustafa Çiçekler, İstanbul: Eren, 2004.

Tirmîzî, Ebû Îsâ Muhammed b.Îsâ Sevre (209-279 h.); ***el-Câmiu’s-Sahîh,*** 2.Bsk., İstanbul: Çağrı, I-V, (1413-1992)

Turan, Şerafettin, ***Kemalpaşazâde***, DİA, C. XXV

Türer, Osman, ***Anahatlarıyla Tasavvuf Târihi***, İstanbul: Sehâ, 1995.

Uludağ, Süleyman, ***DİA***,

__________________, ***Tasavvuf Terimleri Sözlüğü***, İstanbul: Kabalcı, 2004.

-------------------------, ***Abdulkādir Geylânî***, DİA, c. I

Uysal, Muhittin, ***Tasavvuf Kültüründe Hadis***, Konya, 2001

Yıldırım, Ahmet, ***Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları***, Ankara: Diyânet Vakfı, 2000.

Yılmaz, Hasan Kâmil, ***Ana Hatlarıyla Tasavvuf***, İstanbul: Ensar, 1994.

------------------------, ***Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî’nin Kırk Hadîs Şerhi***, İst., 1990

-----------------------, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, İst., 1984